Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ

ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ

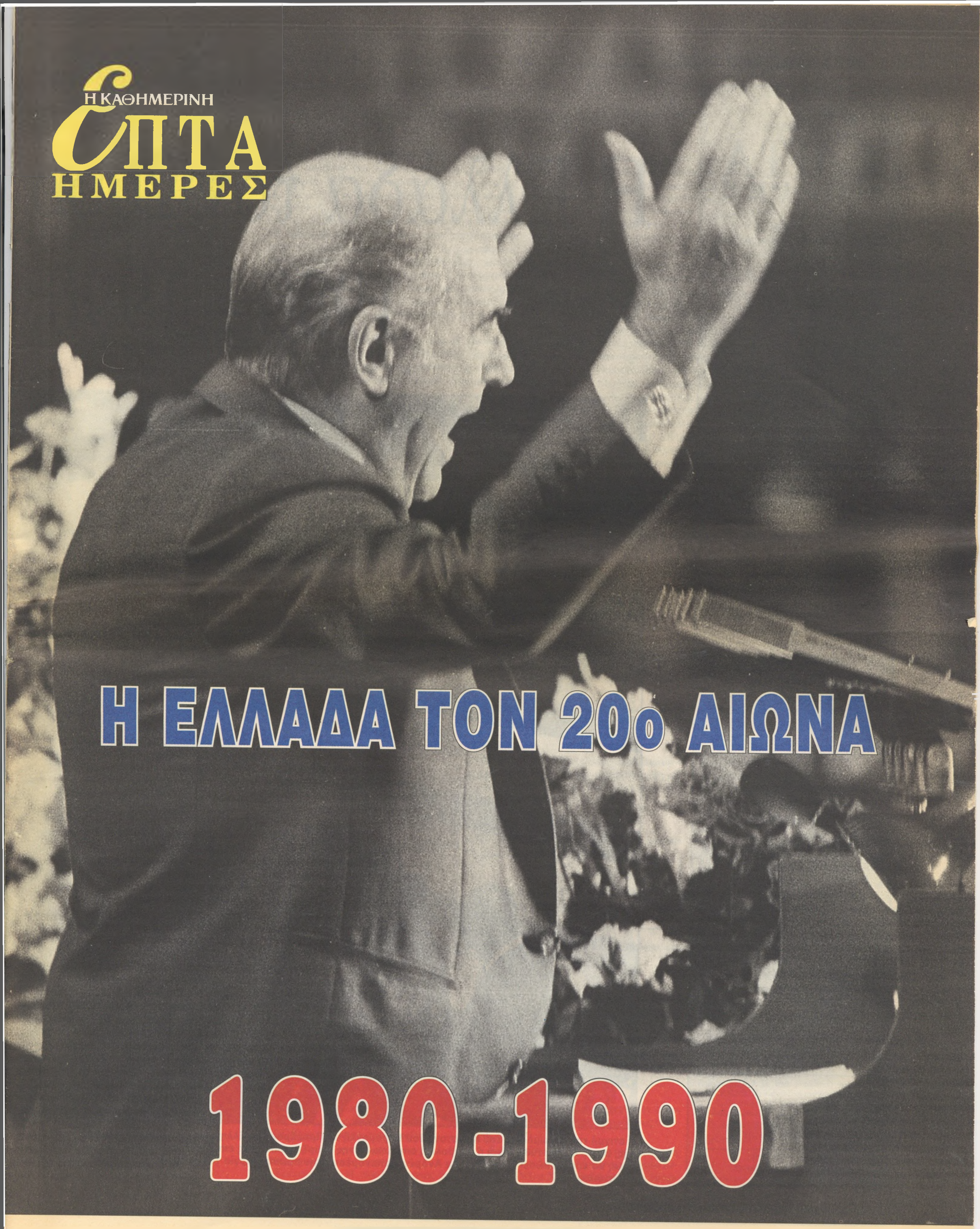

Η ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΝ 20ο ΑΙΩΝΑ

1980-1990

Χορηγός: ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ
ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ

ΣΑΒΒΑΤΟ 25 -
ΚΥΡΙΑΚΗ 26 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1999

Η ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΝ 20ό ΑΙΩΝΑ 1980-1990

- **Χρονολόγιο**
  Του Νικηφόρου Σταματάκη
- **Αλλαγή και απομυθοποίηση**
  Του Χρήστου Λυριτζή
- **ΠΑΣΟΚ–Ευρώπη: Αλλαγές πλεύσης**
  Του Χρήστου Ροζάκη
- **1985: Η ρήξη Παπανδρέου–Καραμανλή**
  Του Σταύρου Λυγερού
- **1985–1989: ΠΑΣΟΚ, η δεύτερη τετραετία**
  Του Πέτρου Παπακωνσταντίνου
- **Εξωτερική πολιτική**
  Του Σταύρου Λυγερού
- **Αθήνα-Άγκυρα: Το «πνεύμα» του Νταβός**
  Του Κων/νου Αγγελόπουλου
- **Ελληνική οικονομία και Ευρωπαϊκή Κοινότητα**
  Του Ζαχαρία Δεμαθά
- **Ζητήματα Παιδείας**
  Του Αλέξη Δημαρά
- **1989: Η συγκυβέρνηση**
  Του Γιώργου Δελαστίκ
- **Ποίηση: Γνωρίσματα του ποιητικού λόγου**
  Του Ευριπίδη Γαραντούδη
- **Πεζογραφία: Ούριος άνεμος**
  Της Μ. Θεοδοσοπούλου
- **Εικαστικές Τέχνες: Παράδοση και πρωτοπορία**
  Του Δημήτρη Παυλόπουλου
- **Αρχαιολογία: Τα γλυπτά του Παρθενώνα και η ανέγερση νέου Μουσείου της Ακρόπολης**
  Του Δημήτρη Δαμάσκου
- **Θέατρο: Αλλαγή εικόνας**
  Του Πλάτωνος Μαυρομούστακου
- **Χορός: Νέες ομάδες**
  Του Ανδρέα Ρικάκη
- **Κινηματογράφος: Κοινό, ο μεγάλος απών**
  Της Μαρίας Κατσουνάκη
- **Μουσική: Από το ποτάμι στους παραπόταμους...**
  Του Βασίλη Αγγελικόπουλου

Εξώφυλλο: Οκτώβριος 1981. Ο Α. Παπανδρέου στην προεκλογική συγκέντρωση του ΠΑΣΟΚ στην πλατεία Συντάγματος (φωτ.: Αργυρόπουλος)

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

Ειδικός Συνεργάτης
ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΣΤΑΜΑΤΑΚΗΣ

Η Ελλάδα τον 20ό 1980 – 1990

Η στιγμή της ορκωμοσίας του Κωνσταντίνου Καραμανλή ως Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας ενώπιον της Βουλής, στις 5 Μαΐου 1980. Είναι η συμβολική αποτύπωση της έναρξης μιας νέας εποχής στην πολιτική ζωή της Ελλάδας, όπως θα επιβεβαιώσει η άνοδος του Ανδρέα Παπανδρέου στην πρωθυπουργία τον επόμενο χρόνο (φωτ.: Αφοί Αναγνωστόπουλοι).

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

αιώνα

Αν στη δεκαετία 1970–80 δεσπόζει η προσωπικότητα και η πολιτική του Κωνσταντίνου Καραμανλή, στη δεκαετία του 1980–90 κυριαρχεί το ταμπεραμέντο και η χαρισματικότητα του Ανδρέα Παπανδρέου. Ανάμεσα στους δύο υπάρχουν αξιοσημείωτες συγγένειες όσο και αναμφισβήτητες διαφορές, μια παραλληλία που ανιχνεύεται σε όλη τη μεταπολιτευτική διαδρομή τους, και, τελικά, στην αποτίμηση της προσφοράς τους. Και, όπως συμβαίνει με όλες τις χαρισματικές προσωπικότητες, υπήρξαν και οι δύο αντικείμενο έλξης και απώθησης.

Η δεκαετία που «αναλογεί» στον Κ. Καραμανλή θεωρείται ως η περίοδος κατά την οποία αντιμετωπίστηκαν με επιτυχία θεμελιώδη διακυβεύματα, όπως η ομαλή αποκατάσταση και αδιαμφισβήτητη αναβάθμιση της δημοκρατίας και η εισδοχή της χώρας στην ΕΟΚ.

Η δεκαετία που «αναλογεί» στον Α. Παπανδρέου έχει αποκληθεί και χαμένη δεκαετία. Πρόκειται για μικροπολιτική όσο και στενόκαρδη θεώρηση της πολιτικής και κοινωνικής νομοτέλειας. Αλλά και της ιστορίας, η οποία, όπως και η φύση, αποστρέφεται, ως γνωστόν, το κενό.

Το κενό από την αποχώρηση του Κ. Καραμανλή από τις ευθύνες της κυβέρνησης για τις υποχρεώσεις του ύπατου αξιώματος της δημοκρατίας, καλύφθηκε, όταν ήλθε η ώρα της κάλπης, από το ΠΑΣΟΚ του Α. Παπανδρέου, με την επενέργεια δύο βασικών παραμέτρων της πολιτικής και κοινωνικής συγκυρίας: αφενός της αδυναμίας του κυβερνώντος κόμματος της Ν.Δ. να ξεπεράσει την κρίση ταυτότητας μετά την αποχώρηση του ιδρυτή της, και αφετέρου, της δυναμικής που είχε διαμορφωθεί με την εμφάνιση στο προσκήνιο νέων πολιτικών δυνάμεων και παλαιών κοινωνικών αιτούμενων. Το τελευταίο αυτό υπερτερεί σαφώς του πρώτου, ανάμεσα στους λόγους της επικράτησης του Πανελλήνιου Σοσιαλιστικού Κινήματος στις εκλογές της 18ης Οκτωβρίου 1981.

Αν για να εκδοθεί οριστική ετυμηγορία για τα πεπραγμένα της δεκαετίας Καραμανλή θα χρειαστεί να περάσει ακόμη χρόνος, για τα πεπραγμένα της δεκαετίας Παπανδρέου ο χρόνος θα είναι ακόμη μεγαλύτερος. Κρίνοντας, ωστόσο, με βάση τα διαθέσιμα και αναγνώσιμα στοιχεία, το συμπέρασμα είναι ότι από τη σύγκρουση ή και τη σύμπλευση των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων πίσω από τις δύο αυτές ρωμαλέες προσωπικότητες, τελικά υπηρετήθηκαν ικανοποιητικά οι στρατηγικές επιλογές και κατευθύνσεις της χώρας στο εσωτερικό και το εξωτερικό, χωρίς επικίνδυνους κλυδωνισμούς, ακόμη και στις όχι σπάνιες περιπτώσεις όπου υπήρξαν παρεκκλίσεις υπαγορευμένες από τακτικές επιλογές των κυβερνώντων – παρεκκλίσεις στα πεδία της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής ή των μεγάλων εξωτερικών εκκρεμοτήτων, στο Κυπριακό, τα ελληνοτουρκικά, την Ενωμένη Ευρώπη, τη συμμαχία, κ.λπ.

Το σημαντικότερο, ίσως, είναι ότι το δημοκρατικό σύστημα επέδειξε την ανθεκτικότητα και αποτελεσματικότητα που απαιτείται για την καλή λειτουργία του κοινωνικού οργανισμού. Πολύτιμη συνέπεια τούτου υπήρξε το ότι στην κοινή συνείδηση ενσταλάχθηκε το δημοκρατικό έθος που πρέπει να χαρακτηρίζει τους πολίτες, και επίσης παράχθηκε, μέσα από την τριβή με τα δημόσια πράγματα, το ανθρώπινο δυναμικό μέσα από το οποίο η δημοκρατία μπορεί να επιλέγει εκείνους που θα την υπηρετούν.

Αλλη μια δεκαετία κερδισμένη για την Ελλάδα.

Κ.Γ.

Χρονολόγιο

1980

Φεβρουάριος
2 Φεβρουαρίου: Τη μόνιμη τέλεση των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αρχαία Ολυμπία ζητεί ο Κ. Καραμανλής με επιστολή του προς την Διεθνή Ολυμπιακή Επιτροπή.

Μάρτιος
14 Μαρτίου: Αποχωρούν 400 μέλη του ΚΚΕ, καταγγέλλοντας την ηγεσία ότι αποδέχεται άκριτα όλες τις θέσεις του ΚΚΣΕ και έχει επιβάλει αντιδημοκρατικό εσωκομματικό καθεστώς.

Μάιος
5 Μαΐου: Η Βουλή εκλέγει Πρόεδρο της Δημοκρατίας τον Κ. Καραμανλή κατά την τρίτη ψηφοφορία, με 183 ψήφους.

8 Μαΐου: Η κοινοβουλευτική ομάδα της Ν.Δ. εκλέγει πρόεδρο του κόμματος τον Γ. Ράλλη με 88 ψήφους έναντι 84 του Ευ. Αβέρωφ.

Ιούνιος
22 Ιουνίου: Πεθαίνει ο Μήτσος Παρτσαλίδης, μορφή του εργατικού κινήματος, γραμματέας του ΕΑΜ, ηγέτης της ανανεωτικής Αριστεράς,

Αύγουστος
20 Αυγούστου: Κέρκυρα: συνάντηση των ηγετών των σοσιαλιστικών κομμάτων της νότιας Ευρώπης. Προσέγγιση του ΠΑΣΟΚ με τη Σοσιαλιστική Διεθνή.

Σεπτέμβριος
22 Σεπτεμβρίου: Η πρωθυπουργός της Βρετανίας Μ. Θάτσερ στην Αθήνα.

Οκτώβριος
19 Οκτωβρίου: Η Ελλάδα ξανά στο στρατιωτικό ΝΑΤΟ.

Νοέμβριος
16 Νοεμβρίου: Συγκρούσεις διαδηλωτών – αστυνομίας στην επέτειο του Πολυτεχνείου με δύο νεκρούς και πάνω από 100 τραυματίες.

Δεκέμβριος
19 Δεκεμβρίου: Αθήνα: άγνωστοι πυρπολούν τα πολυκαταστήματα «Μινιόν» και «Κατράντζος».

Επιμέλεια αφιερώματος:
ΚΩΣΤΗΣ ΓΙΟΥΡΓΟΣ
ΚΩΣΤΗΣ ΛΙΟΝΤΗΣ

1980

• Ολυμπιακοί Μόσχας: Ο Στ. Μηγιάκης χρυσό στην ελληνορωμαϊκή, ο Γ. Χατζηιωαννίδης χάλκινο στην ελευθέρα και οι Τ. Μπουντούρης, Τ. Γαβρίλης και Αρ. Ρεπανάκης χάλκινο στην ιστιοπλοΐα.
• Ιδρύεται η ΕΥΔΑΠ.
• Σάμος: Στη διάρκεια γερμανικών ανασκαφών αποκαλύπτεται μαρμάρινος κούρος του 580–570 π.Χ.
• Κρήτη: Στο χωριό Μίλατος (επαρχία Μεραμπέλου) ανακαλύπτονται τυχαία τάφοι του 1500 π.Χ. Επιβεβαιώνεται η ύπαρξη μινωικού οικισμού.
• «Μεγαλέξανδρος» του Θόδ. Αγγελόπουλου.
• «Ο άνθρωπος με το γαρύφαλλο» του Νίκου Τζίμα.
• «Παραγγελιά» του Π. Τάσσιου.
• «Μελόδραμα» του Ν. Παναγιωτόπουλου.
• Δημήτρης Παπαδίτσας: *Δυσειδής λόγος.*
• Μήτσος Αλεξανδρόπουλος: *Μικρό όργανο για τον επαναπατρισμό.*
• Αλεξάνδρα Δεληγιώργη: *Ανδρόγυς.*
• Ερση Σωτηροπούλου: *Διακοπές χωρίς πτώμα.*
• Πέτρος Τατσόπουλος: *Οι ανήλικοι.*
• Τάκης Κουφόπουλος: *Απόλογος.*
• Χριστόφ. Μηλιώνης: *Δυτική συνοικία.*
• Τάκης Βαρβιτσιώτης: *Σύνοψη Α΄ – Β΄.*
• Μιχάλης Γκανάς: *Μαύρα λιθάρια.*
• Θάνατος Γεωργίας Βασιλειάδου (1903–1980).
• Θάνατος Νίκου Ξυλούρη (1938–1980).
• Θάνατος Ρόζας Εσκενάζυ (1898–1980).
• Θάνατος Στρατή Τσίρκα (1911–1980).
• Θάνατος Αλέξη Τραϊανού (1944–1980).

1981

Ιανουάριος
1 Ιανουαρίου: Επίσημη ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα.
3 Ιανουαρίου: Πρώτη μέρα εφαρμογής του πενθημέρου.

Φεβρουάριος
7 Φεβρουαρίου: Πεθαίνει στη Μαδρίτη η Φρειδερίκη, πρώην βασίλισσα της Ελλάδας (1947-1964).
8 Φεβρουαρίου: Τραγωδία στο στάδιο Καραϊσκάκη. Δεκαεννέα οπαδοί του Ολυ-

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

μπιακού πεθαίνουν ποδοπατημένοι στη Θύρα 7.
24 Φεβρουαρίου: Ισχυρός σεισμός μεγέθους 6.6 της κλίμακας Ρίχτερ, με επίκεντρο τις Αλκυονίδες Νήσους στον Κορινθιακό Κόλπο, συγκλονίζει Αττική, Κορινθία, Βοιωτία, Φθιώτιδα και Εύβοια. Δέκα νεκροί και πολλές υλικές ζημίες.

Μάιος
27–28 Μαΐου: Συνομιλίες Καραμανλή με τον Βούλγαρο ομόλογό του Τόντορ Ζίβκοφ. Συναίνεση για τα νερά του ποταμού Νέστου.

Ιούνιος
3 Ιουνίου: Αθήνα: Αγνωστοι πυρπολούν τα πολυκαταστήματα «Κλαουδάτος» και «Ατενέ».

Ιούλιος
7 Ιουλίου: Οι άγνωστοι πυρπολούν τα πολυκαταστήματα «Δραγώνας» στην Αθήνα και «Λαμπρόπουλος» στον Πειραιά.

Σεπτέμβριος
15 Σεπτεμβρίου: Παραιτείται η κυβέρνηση Γ. Ράλλη. Την επομένη ορκίζεται υπηρεσιακή υπό τον Γ. Ράλλη για βουλευτικές εκλογές και εκλογές για την ανάδειξη των 24 εκπροσώπων της χώρας στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στις 18 Οκτωβρίου.

Οκτώβριος
18 Οκτωβρίου: Νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές: 48,06% των ψήφων και 172 έδρες. Ν.Δ. 35,86% και 115 έδρες. ΚΚΕ 10,93% και 13 έδρες. Το ΠΑΣΟΚ πρώτο και στις ευρωεκλογές με 40,29% και 10 έδρες. Ν.Δ. 31,53% και 8 έδρες. ΚΚΕ 12,68% και 3 έδρες. ΚΚΕ εσ. 5,15% και 1 έδρα. ΚΟΔΗΣΟ 4,17% και 1 έδρα. Κόμμα των Προοδευτικών 1,95% και 1 έδρα.
21 Οκτωβρίου: Ορκίζεται κυβέρνηση Ανδρέα Παπανδρέου.
26 Οκτωβρίου: Πρόεδρος της Βουλής εκλέγεται ο Γιάννης Αλευράς.

Δεκέμβριος
9 Δεκεμβρίου: Η κοινοβουλευτική ομάδα της Ν.Δ. εκλέγει νέο αρχηγό τον Ευ. Αβέρωφ με 67 ψήφους, έναντι 32 του Κωστή Στεφανόπουλου και 12 του Ιωάννη Μπούτου.
15 Δεκεμβρίου: Επίσκεψη Αραφάτ στην Αθήνα.

1981

• «Οι δρόμοι της αγάπης είναι νυχτερινοί» της Φρίντας Λιάππα.
• «Το εργοστάσιο» του Τάσου Ψαρρά.
• «Καιρός των Ελλήνων» του Λάκη Παπαστάθη.
• Μάρκος Μέσκος: *Μαύρο Δάσος.*
• Νίκος–Αλέξης Ασλάνογλου: *Ωδές στον πρίγκιπα.*
• Ελένη Βακαλό: *Πριν από τον λυρισμό.*
• Μήτσος Κασόλας: *Ο Πρίγκιπας.*
• Γιώργ. Ιωάννου: *Πολλαπλά κατάγματα.*
• Αρης Σφακιανάκης: *Οταν βρέχει και φοράς παπούτσια κόλετζ.*
• Γιάννης Πάνου: *...από το στόμα της παλιάς Ρέμινγκτον...*
• Παντελής Καλιότσος: *Τα γουρούνια.*
• Θάνατος Δημ. Ροντήρη (1899–1981).
• Θάνατος Πωλ Νορ (1899–1981).
• Θάνατος Δημήτρη Χατζή (1913–1981).
• Θάνατος Τάκ. Σινόπουλου (1917–1981).
• Θάνατος Αλκ. Γιαννόπουλου (1896–1981).
• Θάνατος Ι. Θεοδωρακόπουλου (1900–1981).

8 Μαΐου 1980, στην αίθουσα της Γερουσίας: Ευάγγελος Αβέρωφ και Γεώργιος Ράλλης, οι υποψήφιοι διάδοχοι, στην ηγεσία της Νέας Δημοκρατίας και στην πρωθυπουργία, του Κ. Καραμανλή, μετά την εκλογή του ως Προέδρου της Δημοκρατίας. Η ψηφοφορία των 175 μελών της κοινοβουλευτικής ομάδας του κυβερνώντος κόμματος θα αναδείξει σε λίγο νικητή τον Γ. Ράλλη (φωτ.: Η Συνεργατική).

Αθήνα, 2 Σεπτεμβρίου 1982. Ο Ανδρέας Παπανδρέου και ο Φρανσουά Μιτεράν σε κοινή συνέντευξη Τύπου, κατά τη διάρκεια της διήμερης επίσημης επίσκεψης του Γάλλου προέδρου στην Ελλάδα (φωτ.: Ελληνικός Οργανισμός Φωτορεπορτάζ).

1982

Φεβρουάριος
27 Φεβρουαρίου: Επίσκεψη Α. Παπανδρέου στην Κύπρο.

Μάρτιος
22 Μαρτίου: Η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ καταθέτει μνημόνιο στην ΕΟΚ, ζητώντας πρόσθετη προστασία για σειρά ελληνικών προϊόντων.

Απρίλιος
7 Απριλίου: Επίσημη επίσκεψη Καραμανλή στην Ιταλία.
30 Απριλίου: Δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως το νομοσχέδιο για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης.

Μάιος
20 Μαΐου: Ο πρωθυπουργός της Τουρκίας Μπουλέντ Ουλουσού πραγματοποιεί επίσκεψη στην κατεχόμενη Κύπρο ως αντίδραση στην επίσκεψη του Ελληνα πρωθυπουργού.
28 Μαΐου: Η Τουρκία αποφασίζει να αμφισβητεί στο εξής έμπρακτα το εύρος των 10 μιλίων του ελληνικού εναέριου χώρου στο Αιγαίο. Σε κρίση οι ελληνοτουρκικές σχέσεις .

Ιούνιος
15 Ιουνίου: Υποτίμηση της δραχμής κατά 15%.
19 Ιουνίου: Ενταση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις εξαιτίας της εξόδου του τουρκικού ωκεανογραφικού πλοίου «Σισμίκ» στο Αιγαίο.

Σεπτέμβριος
3 Σεπτεμβρίου: Επίσκεψη στην Αθήνα του Γάλλου Προέδρου Φρανσουά Μιτεράν.

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

30 Νοεμβρίου 1983. Ο πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας, Σπύρος Κυπριανού, επισκέπτεται την Αθήνα για συνομιλίες με τον Πρόεδρο Κ. Καραμανλή και τον πρωθυπουργό Α. Παπανδρέου, μετά την ανακήρυξη, τον ίδιο μήνα, του τουρκοκυπριακού ψευδοκράτους του Ντενκτάς.

27 Σεπτεμβρίου: Η κυβέρνηση καταργεί το σταυρό προτίμησης στις εκλογές και εισάγει το σύστημα της «λίστας» υποψηφίων.

Νοέμβριος
5 Νοεμβρίου: Η επέτειος της ανατίναξης της γέφυρας του Γοργοπόταμου ορίζεται ως ημέρα εορτασμού της Εθνικής Αντίστασης.

1982

• Οσκαρ στον Βαγγέλη Παπαθανασίου για τη μουσική της ταινίας «Δρόμοι της φωτιάς»
• «Ρόζα» του Χριστόφορου Χριστοφή.
• «Μπαλαμός» του Σταύρου Τορνέ.
• «Αρπα κόλλα» του Ν. Περράκη.
• Γιώργης Γιατρομανωλάκης: *Ιστορία.*
• Γιώργος Ιωάννου: *Εφήβων και μη.*
• Ε.Χ. Γονατάς: *Ο φιλόξενος καρδινάλιος.*
• Μένης Κουμανταρέας: *Ο ωραίος λοχαγός.*
• Μαρία Μήτσορα: *Σκόρπια δύναμη.*
• Ευγενία Φακίνου: *Αστραδενή.*
• Ανδρέας Μήτσου: *Ενα μήλο, ένα κυδώνι, ένα κλωνί βασιλικό.*
• Γιάννης Πατίλης: *Μη καπνιστής σε χώρα καπνιζόντων.*
• Θάνατος Παντελή Ζερβού (1908–1982).
• Θάνατος Μάνου Λοΐζου (1937–1982).
• Θάνατος Λίνου Πολίτη (1906–1982).
• Θάνατος Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου (1901–1982).
• Θάνατος Ευ. Παπανούτσου (1900–1982).
• Θάνατος Ανδ. Καραντώνη (1910–1982).
• Θάνατος Γεωργίου Ζώρα (1908–1982).

1983

Φεβρουάριος
22 Φεβρουαρίου: Αθήνα: Επίσκεψη του πρωθυπουργού της Σοβιετικής Ενωσης Τίχονοφ. Υπογράφεται δεκαετής Ελληνοσοβιετική Συμφωνία Συνεργασίας.

Μάρτιος
22 Μαρτίου: Δολοφονείται ο εκδότης της «Βραδυνής» Τζώρτζης Αθανασιάδης.

Ιούνιος
1 Ιουνίου: Η Ελλάδα αναλαμβάνει την εξάμηνη προεδρία της ΕΟΚ.
3 Ιουνίου: Η Βουλή ψηφίζει, παρά τις αντιδράσεις όλων των κομμάτων της αντιπολίτευσης, το άρθρο 4, που περιορίζει δραστικά την άσκηση του δικαιώματος της απεργίας.

Σεπτέμβριος
8 Σεπτεμβρίου: Υπογράφεται Ελληνοαμερικανική Συμφωνία παραμονής των αμερικανικών βάσεων στην Ελλάδα με αντάλλαγμα την παροχή αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας.

Νοέμβριος
15 Νοεμβρίου: Ο Ραούφ Ντενκτάς ανακηρύσσει την «Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου», την οποία αναγνωρίζει μόνον η Τουρκία.

1983

• «Αγγελος» του Γιώργου Κατακουζηνού.
• «Η κάθοδος των εννέα» του Χρήστου Σιοπαχά.
• «Ρεμπέτικο» του Κώστα Φέρη.
• «Ρεβάνς» του Νίκου Βεργίτση.
• Δημήτρης Παπαδίτσας: *Η ασώματη.*
• Τόλης Καζαντζής: *Οι πρωταγωνιστές.*
• Διονύσης Χαριτόπουλος: *Τα παιδιά της χελιδόνας.*
• Κ. Γκιμοσούλης: *Ο ξυλοκόπος πυρετός.*
• Αλ. Πανσέληνος: *Ιστορίες με σκύλους.*
• Θάνατος Ελλης Λαμπέτη (1925–1983).
• Θάνατος Στρατή Δούκα (1895–1983).
• Θάνατος Αρη Δικταίου (1919–1983).
• Θάνατος Ανδ. Καραντινού (1910–1983).

1984

Ιούνιος
17 Ιουνίου: Ευρωεκλογές. ΠΑΣΟΚ 41,58% και 10 έδρες. Ν.Δ. 9 έδρες. ΚΚΕ 3. ΚΚΕ εσ. 1. ΕΠΕΝ 1.

Σεπτέμβριος
1 Σεπτεμβρίου: Ο Ευ. Αβέρωφ παραιτείται για λόγους υγείας. Νέος αρχηγός της Ν.Δ. εκλέγεται ο Κ. Μητσοτάκης με 70 ψήφους έναντι 40 του Κωστή Στεφανόπουλου.

Νοέμβριος
15 Νοεμβρίου: Με πρωτοβουλία του Α. Παπανδρέου πραγματοποιείται συνάντηση Μιτεράν – Καντάφι στην Κρήτη. Τερματίζεται η ένοπλη σύγκρουση των χωρών τους στο Τσαντ.

Δεκέμβριος
3 Δεκεμβρίου: Επίσκεψη του υπουργού Εξωτερικών Κάρολου Παπούλια στην Αλβανία. Εξομάλυνση ελληνοαλβανικών σχέσεων.

1984

• Ολυμπιακοί Λος Αντζελες: Αργυρό ο Δημήτρης Θανόπουλος και χάλκινο ο Χαρ. Χολίδης στην πάλη.
• «Ταξίδι στα Κύθηρα» του Θ. Αγγελόπουλου.
• «Λούφα και παραλλαγή» του Ν. Περράκη.
• «Η τιμή της αγάπης» της Τώνιας Μαρκετάκη.
• Γιώργος Χειμωνάς: Τα ταξίδια μου.
• Γιώργος Ιωάννου: *Η πρωτεύουσα των προσφύγων.*
• Ζυράννα Ζατέλη: *Η περσινή αρραβωνιαστικιά.*
• Περικλής Σφυρίδης: *Κούφια λόγια.*
• Θάνατος Μάνου Κατράκη (1909–1984).
• Θάνατος Διον. Παπαγιαννόπουλου (1912–1984).
• Θάνατος Βασίλη Τσιτσάνη (1915–1984).
• Θάνατος Γιάννη Σκαρίμπα (1893–1984).
• Θάνατος Τίμου Μαλάνου (1897–1984).
• Θάνατος Μιχαήλ Περάνθη (1917–1984).
• Θάνατος Ασημ. Πανσέληνου (1903–1984).
• Θάνατος Νίκου Καρύδη (1917–1984).
• Θάνατος Στ. Ξεφλούδα (1902–1984).

1985

Ιανουάριος
25 Ιανουαρίου: Πεθαίνει ο Ηλίας Ηλιού, εξέχων πολιτικός και ηγετική προσωπικότητα της Αριστεράς.
27 Ιανουαρίου: Συνέρχεται στο Νέο Δελχί η Ομάδα των Εξι (ηγέτες Σουηδίας, Ινδίας, Μεξικού, Τανζανίας, Αργεντινής και Ελλάδας) που έχει αναλάβει πρωτοβουλία για το πάγωμα των πυρηνικών εξοπλισμών.

Μάρτιος
9 Μαρτίου: Η Κ.Ε. του ΠΑΣΟΚ προτείνει τον Χρήστο Σαρτζετάκη για το αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας. Ρήγμα στις σχέσεις Καραμανλή – Παπανδρέου.
10 Μαρτίου: Ο Κ. Καραμανλής παραιτείται από την προεδρία της Δημοκρατίας. Προσωρινός αναπληρωτής ο πρόεδρος της Βουλής, Ιωάννης Αλευράς.
29 Μαρτίου: Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκλέγεται ο Χρήστος Σαρτζετάκης, κατά την τρίτη ψηφοφορία, με 180 ψήφους μέσα σε κλίμα οξύτητας και έντασης, λόγω χρησιμοποίησης έγχρωμων ψηφοδελτίων και αμφισβήτησης της ψήφου του Αλευρά.

Ιούνιος
2 Ιουνίου: Βουλευτικές εκλογές. ΠΑΣΟΚ 45,82% και 161 έδρες. Ν.Δ. 40,85% και 126 έδρες. ΚΚΕ 9,89% και 12 έδρες. ΚΚΕ εσ. 1,89% και 1 έδρα.

Αύγουστος
19 Αυγούστου: Πεθαίνει ο Σάκης Καράγιωργας (1930–1985)
24 Αυγούστου: Ο Κ. Μητσοτάκης υποβάλλει την παραίτησή του και θέτει θέμα εμπιστοσύνης στην κοινοβουλευτική ομάδα της Ν.Δ. Ο Κ. Στεφανόπουλος αρνείται να θέσει υποψηφιότητα καταγγέλλοντας τη διαδικασία.
29 Αυγούστου: Ο Κ. Μητσοτάκης επανεκλέγεται πρόεδρος της Ν.Δ. Την επομένη ο Κ. Στεφανόπουλος αποχωρεί από τη Ν.Δ.

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

Σεπτέμβριος
6 Σεπτεμβρίου: Ο Κ. Στεφανόπουλος ιδρύει τη «Δημοκρατική Ανανέωση». Προσχωρούν 9 βουλευτές της Ν.Δ.

Οκτώβριος
10 Οκτωβρίου: Εξαγγέλλονται μέτρα λιτότητας: υποτίμηση της δραχμής κατά 15%, αύξηση φορολογίας, ποινικοποίηση φοροδιαφυγής, περικοπή δημοσίων δαπανών και απαγόρευση διά νόμου των αυξήσεων στους μισθούς ώς το τέλος του 1987.

1985

• Το Πανεπιστήμιο της Κρήτης αρχίζει ανασκαφές στην Ελεύθερνα.
• «Μια τόσο μακρινή απουσία» του Σταύρου Τσώλη.
• «Τα πέτρινα χρόνια» του Παντελή Βούλγαρη.
• «Ο βιασμός της Αφροδίτης» του Αντρέα Πάντζη.
• «Ο έρωτας του Οδυσσέα» του Βασίλη Βαφέα.
• «Παιδιά του Κρόνου» των Γιώργου Κόρρα και Χρήστου Βούπουρα.
• Χρόνης Μίσσιος: *...καλά, εσύ σκοτώθηκες νωρίς.*
• Αλέξανδρος Κοτζιάς: *Φανταστική περιπέτεια.*
• Βαγγέλης Ραπτόπουλος: *Τα τζιτζίκια.*
• Αντρέας Φραγκιάς: *Το πλήθος.*
• Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης: *Μητέρα Θεσσαλονίκη.*
• Θανάσης Βαλτινός: *Μπλε βαθύ σχεδόν μαύρο.*
• Αντώνης Σουρούνης: *Οι πρώτοι πεθαίνουν τελευταίοι.*
• Αλέξης Πανσέληνος: *Η μεγάλη πομπή.*
• Νίκος Χουλιαράς: *Ζωή, την άλλη φορά.*
• Τόλης Καζαντζής: *Μια μέρα με τον Σκαρίμπα.*
• Τάκης Θεοδωρόπουλος: *Ο ψίθυρος της Περσεφόνης.*
• Χριστόφορος Μηλιώνης: *Καλαμάς και Αχέροντας.*
• Θάνατος Λάμπρου. Κωνσταντάρα (1913–1985).
• Θάνατος Ν. Εγγονόπουλου (1910–1985).
• Θάνατος Σπ. Βασιλείου (1902–1985).
• Θάνατος Τάσσου (Αναστασίου Αλεβίζου, 1914–1985).
• Θάνατος Γιώργου Ιωάννου (1927–1985).

1986

Μάρτιος
2 Μαρτίου: Διαγράφεται από το ΠΑΣΟΚ ο Γεράσιμος Αρσένης.

Ιούνιος
30 Ιουνίου: Τουρκικό πολεμικό πλοίο βάλλει εναντίον κυπριακού κρουαζιερόπλοιου, στα διεθνή ύδατα μεταξύ Ρόδου και Καστελλόριζου.

Σεπτέμβριος
11 Σεπτεμβρίου: Πεθαίνει ο επιφανής πολιτικός και ακαδημαϊκός Παναγιώτης Κανελλόπουλος (1902–1986).

Οκτώβριος
12 Οκτωβρίου: Δημοτικές εκλογές. Η Ν.Δ. κερδίζει τους τρεις μεγάλους δήμους. Στην Αθήνα δήμαρχος εκλέγεται ο Μ. Εβερτ, στον Πειραιά ο Ανδρέας Ανδριανόπουλος και στη Θεσσαλονίκη ο Σωτήρης Κούβελας.

Δεκέμβριος
19 Δεκεμβρίου: Αιματηρή δίωρη ανταλλαγή πυρών στον Εβρο, όταν τουρκική περίπολος μπαίνει στο ελληνικό έδαφος.

1986

• Εγκαινιάζεται στην Αθήνα το «Ιδρυμα Ν. Π. Γουλανδρή – Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης».
• «Ο μελισσοκόμος» του Θόδ. Αγγελόπουλου.
• «Η φωτογραφία» του Νίκου Παπατάκη.
• «Καραβάν Σεράι» του Τάσου Ψαρρά.
• «Σχετικά με τον Βασίλη...» του Σταύρου Τσώλη.
• «Ηταν ένας ήσυχος θάνατος» της Φρίντας Λιάππα.
• «Το δέντρο που πληγώσαμε» του Δήμου Αβδελιώδη.
• Ρέα Γαλανάκη: *Ομόκεντρα διηγήματα.*
• Μήτσος Κασόλας: *Το σάπιο νερό.*
• Κώστας Λαχάς: *Μετείκασμα μεταίσθημα.*
• Μίλτος Σαχτούρης: *Εκτοπλάσματα.*
• Δ.Π. Παπαδίτσας: *Το προεόρτιον.*
• Θάνατος Μ. Φωτόπουλου (1913–1986).
• Θάνατος Τώνη Σπητέρη (1910–1986).
• Θάνατος Παντ. Πρεβελάκη (1909–1986).

1987

Μάρτιος
12 Μαρτίου: Κρίση στις σχέσεις πολιτείας – Εκκλησίας εξαιτίας νομοσχεδίου περί μεταβίβασης της ακίνητης μοναστηριακής και εκκλησιαστικής περιουσίας στο Δημόσιο.
26 Μαρτίου: Ελληνοτουρκική κρίση. Το «Σισμίκ» αποπλέει για έρευνες μεταξύ Λήμνου και Μυτιλήνης. Η Ελλάδα σε πολεμική ετοιμότητα.

Μάιος
19 Μαΐου: Αποχωρεί από τη Ν.Δ. ο Γεώργιος Ράλλης.

Απρίλιος
26 Απριλίου: Ιδρύεται η «Ελληνική Αριστερά», με πρόεδρο τον Λεωνίδα Κύρκο.

Αύγουστος
28 Αυγούστου: Το υπουργικό συμβούλιο αίρει μονομερώς την εμπόλεμη κατάσταση μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας.

Αθήνα, 8 Σεπτεμβρίου 1983. Ο υφυπουργός Εξωτερικών Γιάννης Καψής και ο Αμερικανός σύμβουλος Μερλίντ υπογράφουν τη συμφωνία για την παραμονή των αμερικανικών βάσεων στην Ελλάδα (φωτ.: Ρετζής).

Οκτώβριος
8 Οκτωβρίου: Πεθαίνει ο διαπρεπής πολιτικός και ακαδημαϊκός, πρώην πρόεδρος της Δημοκρατίας, Κωνσταντίνος Τσάτσος (1899–1987).
9 Οκτωβρίου: Ξεσπάει σκάνδαλο υποκλοπής τηλεφωνικών συνδιαλέξεων πολιτικών προσώπων.

Νοέμβριος
25 Νοεμβρίου: Παραιτείται, μετά την απροειδοποίητη αλλαγή της εισοδηματικής πολιτικής από τον Α. Παπανδρέου, ο υπουργός Εθνικής Οικονομίας Κ. Σημίτης.

1987

• Η Εθνική ομάδα μπάσκετ κατακτά το Κύπελλο Ευρώπης.
• Επανέναρξη των ανασκαφών της Μεσσήνης υπό τον καθηγητή Π. Θέμελη.
• «Θεόφιλος» του Λάκη Παπαστάθη.
• «Ενας ερωδιός για τη Γερμανία» του Σταύρου Τορνέ.

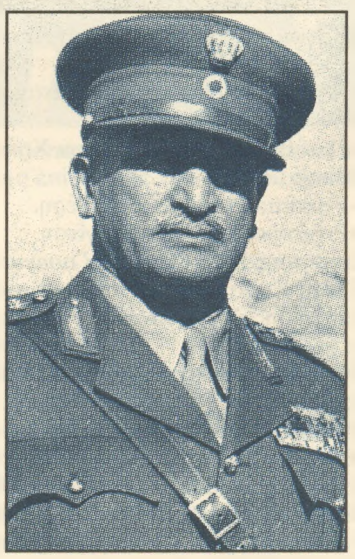

Στις 15 Αυγούστου 1989 έφυγε από τη ζωή πλήρης ημερών ο στρατηγός Θρασύβουλος Τσακαλώτος, αρχηγός του στρατού στον Εμφύλιο και γνωστός ως «στρατηγός της συμφιλίωσης» (φωτ.: Κ. Μεγαλοκονόμου).

• «Τα παιδιά της χελιδόνας» του Κώστα Βρεττάκου.
• Αλκη Ζέη: *Η αρραβωνιαστικιά του Αχιλλέα.*
• Νίκος Μπακόλας: *Η μεγάλη πλατεία.*
• Μανόλης Ξεξάκης: *Πού κούκος, πού άνεμος.*
• Νίκος Κάσδαγλης: *Το θολάμι.*
• Σωτ. Δημητρίου: *Ντιαλιθ' ιμ Χριστάκη.*
• Γιώργος Σκαμπαρδώνης: *Μάτι φώσφορο, κουμάντο γερό.*
• Τάσου Καλούτσα: *Το κελεπούρι και άλλα διηγήματα.*
• Σπ. Τσακνιάς: *Χαμηλό βαρομετρικό.*
• Κωστής Παπαγιώργης: *Περί μέθης.*
• Θάνατος Κάρολου Κουν (1908–1987).
• Θάνατος Νίκου Σταυρίδη (1910–1987).
• Θάνατος Δημήτρη Παπαδίτσα.

1988

Ιανουάριος
30 Ιανουαρίου: Συνάντηση του πρωθυπουργού Α. Παπανδρέου με τον Τούρκο ομόλογό του Τουργκούτ Οζάλ στο Νταβός.

Φεβρουάριος
21 Φεβρουαρίου: Πρόεδρος της Κύπρου εκλέγεται ο Γιώργος Βασιλείου.

Αύγουστος
25 Αυγούστου: Επείγουσα μετάβαση του πρωθυπουργού στο Λονδίνο για εγχείρηση καρδιάς.

Οκτώβριος
20 Οκτωβρίου: Ποινική δίωξη εναντίον του επιχειρηματία Γ. Κοσκωτά.
22 Οκτωβρίου: Επιστρέφει, επιτυχώς χειρουργημένος, ο Α. Παπανδρέου.

Νοέμβριος
4 Νοεμβρίου: Ο Γ. Κοσκωτάς διαφεύγει στις ΗΠΑ. Συλλαμβάνεται (23/10) και φυλακίζεται. Την παραίτηση της κυβέρνησης Παπανδρέου ζητεί η αντιπολίτευση.
20 Νοεμβρίου: Το πόρισμα του προσωρινού επιτρόπου στην Τράπεζα Κρήτης εκτιμά τις υπεξαιρέσεις του Κοσκωτά στα 40 δισεκατομμύρια δραχμές.

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

Ο Κωστής Στεφανόπουλος, σε συνέντευξη Τύπου μία εβδομάδα μετά την εξαγγελία, στις 6 Σεπτεμβρίου 1985, της ίδρυσης του νέου κόμματος «Δημοκρατική Ανανέωση» (ΔΗ.ΑΝΑ.). Τον Κωστή Στεφανόπουλο είχαν ακολουθήσει εννέα βουλευτές της Νέας Δημοκρατίας, μετά την αποχώρησή του από αυτήν στις 30 Αυγούστου (φωτ.: Αργυρόπουλος).

Ο πρόεδρος της Νέας Δημοκρατίας, Κων. Μητσοτάκης, συγχαίρει τον Μιλτιάδη Εβερτ για την ανάδειξή του στο αξίωμα του δημάρχου Αθηναίων, στις δημοτικές εκλογές της 12ης Οκτωβρίου 1986 (φωτ.: Αντωνίου – Βούτος).

Δεκέμβριος
31 Δεκεμβρίου: Λήξη της συμφωνίας του 1983 για πενταετή παραμονή των αμερικανικών βάσεων στην Ελλάδα, χωρίς Ελλάδα και ΗΠΑ να έχουν καταλήξει στην ανανέωσή τους.

1988

• Ολυμπιακοί Σεούλ: Ο Χαράλαμπος Χολίδης χάλκινο στην ελληνορωμαϊκή πάλη.
• «Τοπίο στην ομίχλη» του Θ. Αγγελόπουλου.
• «Στη σκιά του φόβου» του Γιώργου Καρυπίδη.
• «Ακατανίκητοι εραστές» του Σταύρου Τσώλη.
• Τάσος Αθανασιάδης: *Τα παιδιά της Νιόβης.*
• Μιχ. Φακίνος: *Βυζαντινή περίπολος.*
• Εκτωρ Κακναβάτος: *Ποιήματα . 1978–1987.*
• Κική Δημουλά: *Χαίρε ποτέ.*
• Τίτος Πατρίκιος: *Αντικριστοί καθρέπτες.*
• Γιώργης Παυλόπουλος: *Τα αντικλείδια.*
• Λευτέρης Πούλιος: *Τα ποιήματα 1969–78.*
• Γιάννης Υφαντής: *Περιγραφή.*
• Δολοφονία Κώστα Ταχτσή (1927–1988).
• Θάνατος Ελλης Αλεξίου (1894–1988).
• Θάνατος Τ. Λειβαδίτη (1921 – 1988).

1989

Ιανουάριος
10 Ιανουαρίου: Επίθεση της τρομοκρατικής οργάνωσης «17 Νοέμβρη» κατά του εισαγγελέα Κων. Ανδρουλιδάκη. Το θύμα υποκύπτει στα τραύματά του. Οκτώ μέρες αργότερα, νέα επίθεση, με θύμα αντεισαγγελέα Π. Ταρασουλέα.

Απρίλιος
8 Απριλίου: ΚΚΕ και Ελληνική Αριστερά συγκροτούν το «Συνασπισμό της Αριστεράς και της Προόδου». Πρόεδρος ο Χαρ. Φλωράκης και Γραμματέας της Ε.Ε. ο Λ. Κύρκος. Συμμετέχουν ΕΔΑ, ανέντακτοι και προσωπικότητες της Αριστεράς.

Ιούνιος
18 Ιουνίου: Βουλευτικές εκλογές, με κυρίαρχο το αίτημα της κάθαρσης. Ν.Δ. 44,25% και 145 έδρες. ΠΑΣΟΚ 39,15% και 125 έδρες . Συνασπισμός 13,12% και 28 έδρες. Από 1 έδρα η ΔΗΑΝΑ και ο Μουσουλμάνος υποψήφιος.
19–30 Ιουνίου: Διαβουλεύσεις των κομμάτων για συγκρότηση οικουμενικής κυβέρνησης ώστε να αποτραπεί ο κίνδυνος παραγραφής των σκανδάλων. Η λύση της Οικουμενικής απορρίπτεται από το ΠΑΣΟΚ, που δηλώνει αδυναμία συνεργασίας με τη Νέα Δημοκρατία.

Ιούλιος
1 Ιουλίου: Οι προσπάθειες για Οικουμενική ναυαγούν. Ν.Δ. και Συνασπισμός αποφασίζουν να στηρίξουν δικομματική κυβέρνηση υπό τον Τζαννή Τζαννετάκη, για τη δρομολόγηση των διαδικασιών της κάθαρσης και τη διενέργεια εκλογών με το ισχύον εκλογικό σύστημα.

Αύγουστος
15 Αυγούστου: Πεθαίνει σε ηλικία 92 ετών ο στρατηγός Θρασύβουλος Τσακαλώτος, αρχηγός του Στρατού στον Εμφύλιο και γνωστός ως ο «στρατηγός της συμφιλίωσης» για τη δημόσια συμφιλίωσή με τον αρχηγό του Δημοκρατικού Στρατού, Μάρκο Βαφειάδη.

Σεπτέμβριος
20 Σεπτεμβρίου: Η Βουλή παραπέμπει στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο τον Ανδρέα Παπανδρέου για την υπόθεση των τηλεφωνικών υποκλοπών.
26 Σεπτεμβρίου: Δολοφονείται ο βουλευτής της Ν.Δ., Παύλος Μπακογιάννης, γαμπρός του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη. Την ευθύνη αναλαμβάνει η «17 Νοέμβρη».
27 Σεπτεμβρίου: Η Βουλή παραπέμπει στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο τους Ανδρέα Παπανδρέου, Μένιο Κουτσόγιωργα, Γεώργιο Πέτσο, Παναγιώτη Ρουμελιώτη και Δημήτριο Τσοβόλα.

Οκτώβριος
7 Οκτωβρίου: Η κυβέρνηση Τζαννετάκη παραιτείται.
12 Οκτωβρίου: Ορκίζεται υπηρεσιακή υπό τον Ιωάννη Γρίβα για τη διεξαγωγή εκλογών στις 5 Νοεμβρίου.

Νοέμβριος
5 Νοεμβρίου: Ακαρπη εκλογική νίκη της Ν.Δ. με 46,2% και 148 έδρες. ΠΑΣΟΚ 40,70% και 128 έδρες. Συνασπισμός 11% και 21 έδρες. Από 1 έδρα οι Οικολόγοι–Εναλλακτικοί, ο ανεξάρτητος Απόστολος Λάζαρης και ο Μουσουλμάνος υποψήφιος στη Ροδόπη.
23 Νοεμβρίου: Η Ν.Δ., το ΠΑΣΟΚ και ο Συνασπισμός συμφωνούν να στηρίξουν Οικουμενική κυβέρνηση υπό τον Ξενοφώντα Ζολώτα.

1989

• «Η γυναίκα που έβλεπε όνειρα» του Νίκου Παναγιωτόπουλου.
• Ρέα Γαλανάκη: *Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ Πασά.*
• Ελιάνα Χουρμουζιάδου: *Η γειτονιά των καλών κλεφτών.*
• Κ. Μουρσελάς: *Βαμμένα κόκκινα μαλλιά.*
• Νίκος Βασιλειάδης: *Αγάθος.*
• Νάσος Βαγενάς: *Η πτώση του ιπτάμενου.*
• Ορέστης Αλεξάκης: *Ο ληξίαρχος.*
• Θάνατος Γιάννη Τσαρούχη (1910–1989).
• Θάνατος Λιλίκας Νάκου (1904–1989).
• Θάνατος Νίκου Σβορώνου (1911–1989)

Νικηφόρος Σταματάκης

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

Αλλαγή και απομυθοποίηση

Του **Χρήστου Λυριντζή**

Επ. καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών,
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης

Η δεκαετία του '80 σηματοδοτείται από την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία και από την, εν συνεχεία, διακυβέρνηση της χώρας από κυβερνήσεις του Ανδρέα Παπανδρέου σχεδόν ώς το τέλος της περιόδου. Βέβαια, προηγήθηκε η ένταξη της Ελλάδα στην ΕΟΚ και η μετάβαση του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην προεδρία της Δημοκρατίας. Ωστόσο λίγοι θα αμφισβητήσουν ότι η δεκαετία χαρακτηρίζεται από τις πολιτικές επιλογές του ΠΑΣΟΚ. Οπως είναι αναμενόμενο, αμφισβήτηση υπάρχει ως προς την αποτίμηση της δεκαετίας και ως προς τα συμπεράσματα περί επιτυχίας ή αποτυχίας, τα οποία κυμαίνονται από την πλήρη αποδοχή και ωραιοποιημένη έως την απόρριψη, με χαρακτηρισμούς όπως «χαμένη δεκαετία». Τα γεγονότα είναι πολύ πρόσφατα για να επιτρέπουν μια σε βάθος ανάλυση και αποτίμηση. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι επιβάλλεται σιωπή.

Η εκλογική νίκη του ΠΑΣΟΚ τον Οκτώβριο του 1981 αντιμετωπίστηκε από την πλειοψηφία του εκλογικού σώματος ώς μια ευκαιρία για μεταρρυθμίσεις, όπως άλλωστε είχε εξαγγείλει το κόμμα κατά την προεκλογική εκστρατεία. Θεσμικές και πολιτικές αλλαγές, όπως η αναγνώριση της εθνικής αντίστασης, οι αλλαγές στον αστικό και ποινικό κώδικα και ο επαναπατρισμός εξόριστων Ελλήνων έτυχαν γενικότερης αποδοχής. Αντίθετα, οι πολιτικές στο χώρο της παιδείας, της κοινωνικής πρόνοιας και της υγείας προκάλεσαν τριβές και συζητήσεις, παρά την κατ' αρχήν αναγνώριση της αναγκαιότητάς τους και τη θετική πρόσληψη που είχαν οι αλλαγές στην ανώτατη εκπαίδευση και την υγεία.

Το Εθνικό Σύστημα Υγείας ειδικότερα, παρ' ό,τι υπήρξε σημαντική μεταρρύθμιση, παρουσίασε σημαντικά προβλήματα, ελλείψεις και δυσλειτουργίες, οι οποίες εξακολουθούν και σήμερα να αποτελούν αντικείμενο αντεγκλήσεων και πολιτικής διαμάχης.

Σαφώς μεγαλύτερη διαμάχη και αντιδικία έχει προκαλέσει η οικονομική πολιτική του ΠΑΣΟΚ, η οποία διήλθε διάφορες φάσεις, από την πολιτική παροχών προς τα μεσαία και κατώτερα εισοδήματα (1981-83), στην πολιτική λιτότητος (1985–87) και στη νέα γενική πολιτική παροχών (1987–89). Οι διακυμάνσεις στην οικονομική πολιτική του ΠΑΣΟΚ προσέφεραν βάση για μια συνεχιζόμενη συζήτηση περί λαϊκισμού, με την έννοια ότι σημαντικές πολιτικές και οικονομικές αποφάσεις λαμβάνονται με κριτήριο την ικανοποίηση του εκλογικού σώματος και την προσέλκυση εκλογικών πελατειών.

Ωστόσο, η στρατηγική του λαϊκισμού, σε συνδυασμό με τη γενικότερη πολιτική κατάσταση και την προσωπικότητα του Ανδρέα Παπανδρέου, απέδωσε το 1985, όταν το ΠΑΣΟΚ, με την υπόσχεση «για ακόμα καλύτερες μέρες», κέρδισε εύκολα τις εκλογές. Το σκηνικό όμως δεν ήταν το ίδιο το 1989, όταν η κακή υγεία του προέδρου του ΠΑΣΟΚ, οι καταγγελίες για σκάνδαλα και ειδικότερα το σκάνδαλο Κοσκωτά, σε συνδυασμό με τα οικονομικά προβλήματα, συνετέλεσαν στη διαμόρφωση ενός αρνητικού κλίματος για το ΠΑΣΟΚ και οδήγησαν, τελικά, στην απώλεια της εξουσίας.

Στο επίπεδο των σημαντικών αλλαγών και γεγονότων θα πρέπει κανείς να σημειώσει ότι το ΠΑΣΟΚ, τροποποιώντας τις αρχικές του θέσεις, αποδέχθηκε πλήρως τη θέση της Ελλάδος στην Ευρωπαϊκή Ενωση και διαπραγματεύτηκε τους όρους συμμετοχής, εξασφαλίζοντας σημαντικά οφέλη. Μεγάλο μέρος από τα κέρδη που είχε η χώρα από τη συμμετοχή της στους κοινοτικούς μηχανισμούς διοχετεύτηκε στην ύπαιθρο, με αποτέλεσμα η θέση μεγάλου τμήματος των Ελλήνων αγροτών να αλλάξει επί τα βελτίω και το ΠΑΣΟΚ να ενισχύσει τη θέση του στην αγροτική Ελλάδα. Για ένα μεγάλο διάστημα, το ΠΑΣΟΚ θα έχει ισχυρή εκλογική βάση στον αγροτικό χώρο ώς τις αρχές της δεκαετίας του '90, οπότε θα υπάρξουν αλλαγές στην αγροτική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ενωσης, οι οποίες θα αποτελέσουν και βασική αιτία για τις μεγάλες αγροτικές κινητοποιήσεις του 1996. Συνολικότερα όμως, το ΠΑΣΟΚ θα ασκήσει μια ευρωπαϊκή πολιτική η οποία, παρά την κατά καιρούς ρητορική του κόμματος, θα εδραιώσει τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό της χώρας.

Οποιαδήποτε αναφορά στις πολιτικές επιλογές του ΠΑΣΟΚ απαιτεί την ειδική μνεία της προσωπικότητας του Ανδρέα Παπανδρέου. Η δεκαετία σημαδεύεται από το χάρισμα, την απήχηση, τις εμπνεύσεις και τις ισορροπίες του ηγέτη και ιδρυτή του κόμματος, ο οποίος ήταν ικανός να κινείται με ευκολία μεταξύ ουτοπίας και κυνισμού, μεταξύ ριζοσπαστισμού και συμβιβασμού, μεταξύ λαϊκισμού και σοσιαλισμού.

Γενικότερα, η άνοδος και η πτώση του ΠΑΣΟΚ κατά τη διάρκεια της δεκαετίας υποδεικνύει τη σταθερότητα, παγίωση και ωρίμανση της τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας, η οποία με επιτυχία αντιμετώπισε ένα από τα πιο

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

Αθήνα, 15 Οκτωβρίου 1981. Πανοραμική άποψη της προεκλογικής συγκέντρωσης του ΠΑΣΟΚ στην πλατεία Συντάγματος. Τρεις μέρες μετά, η «Αλλαγή» θα είναι εξουσία. Η απομυθοποίηση θα ακολουθήσει αργότερα (φωτ.: Αργυρόπουλος).

σημαντικά στοιχεία της δημοκρατίας, δηλαδή την εναλλαγή στην εξουσία χωρίς τριβές και κλυδωνισμούς. Επιπλέον, η άνοδος του ΠΑΣΟΚ προσέφερε ένα νέο σημαντικό στοιχείο στην ελληνική δημοκρατία. Συγκεκριμένα, υλοποίησε μια ευρείας κλίμακας ανανέωση του πολιτικού προσωπικού, πραγματοποιώντας μια ουσιαστική ανακατανομή της εξουσίας, η οποία έδωσε την ευκαιρία πρόσβασης σε μηχανισμούς εξουσίας σε κοινωνικές ομάδες που επί δεκαετίες ήταν ή αισθάνονταν αποκλεισμένες από τη νομή της. Επρόκειτο για την καλύτερη νομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος που προέκυψε από τη μεταπολίτευση και το οποίο απέδειξε ότι μπορεί να λειτουργήσει άψογα ακόμα και υπό αντίξοες συνθήκες. Επειτα από δεκαετίες δεξιών – συντηρητικών κυβερνήσεων, η άνοδος του ΠΑΣΟΚ προσέφερε συμβολική και ουσιαστική ικανοποίηση σε ένα μεγάλο τμήμα του πληθυσμού που ένιωθε παραγκωνισμένο και περιθωριοποιημένο σε σχέση με την εξουσία και τα οφέλη της. Η εν λόγω κατ' αρχήν θετική διαδικασία είχε και τις αρνητικές της διαστάσεις, οι οποίες αφορούν τόσο το πολιτικο – συμβολικό επίπεδο όσο και το οικονομικό.

Κατ' αρχάς θα πρέπει να αναφερθούμε στην καλλιέργεια νέων νοοτροπιών και πολιτικοοικονομικών συμπεριφορών. Η κοινωνική πολιτική και οι οικονομικές παροχές του ΠΑΣΟΚ καλλιέργησαν μια νέα νοοτροπία διεκδικήσεων και διατήρησης των κεκτημένων –συχνά συντεχνιακών– δικαιωμάτων, στο πλαίσιο ενός νέου προστατευτικού κρατισμού. Η ως άνω νοοτροπία συνδέεται με την οικονομική πολιτική του ΠΑΣΟΚ, όπου η λαϊκίστικη λογική, εκτός από τα σημαντικά δημοσιονομικά ελλείμματα και το εξωτερικό χρέος, δημούργησε την εικόνα μιας επίπλαστης οικονομικής προόδου και ευμάρειας. Οι επιπτώσεις των κοινωνικοοικονομικών επιλογών θα αποτελέσουν το κεντρικό μέλημα όλων των κυβερνήσεων της επόμενης δεκαετίας και θα προετοιμάσουν το δρόμο για την κυριαρχία του προτάγματος της παραγωγικότητας και του εκσυγχρονισμού στην οικονομία.

Οι εκλογικές αναμετρήσεις της περιόδου 1989–90 κατέληξαν στην επικράτηση της Νέας Δημοκρατίας, η οποία, μετά τη σύντομη περίοδο Αβέρωφ, ανασυντάχθηκε υπό την ηγεσία του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη και, παρά τις δυσκολίες –σημαντικό πρόβλημα δημιουργούσε το αναλογικό εκλογικό σύστημα που είχε εισαγάγει το ΠΑΣΟΚ–, κατάφερε να σχηματίσει κυβέρνηση το 1990.

Το τέλος της δεκαετίας σηματοδοτεί και μια οριακή αλλαγή του πολιτικού σκηνικού, με την εμφάνιση ενός νέου οικολογικού κόμματος (Οικολόγοι–Εναλλακτικοί), το οποίο, με τη βοήθεια του αναλογικού εκλογικού συστήματος, επιτυγχάνει μια πρώτη παρουσία στη Βουλή. Επιπλέον, η συγκρότηση συμμαχικών κυβερνήσεων αποτελεί μια νεωτερικότητα για την ελ-

Η πρώτη κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, θριαμβευτικά αυτοδύναμη μετά το 48,06% των εκλογών της 18ης Οκτωβρίου 1981, στην καθιερωμένη αναμνηστική φωτογραφία στο περιστύλιο της Βουλής, μετά την ορκωμοσία της.

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

Οι ηγέτες της Ευρώπης των «10», στο περιθώριο των εργασιών της Συνόδου Κορυφής της ΕΟΚ στην Αθήνα, στις 4-6 Δεκεμβρίου 1983. Τα χαμόγελα των συμμετασχόντων δεν κρύβουν την αποτυχία της Συνόδου να καταλήξει σε συμφωνία επί βασικών οικονομικών θεμάτων (φωτ.: Αργυρόπουλος).

ληνική πολιτική και η σχετική αποτυχία τους υπονόμευσε τόσο την ιδέα των συμμαχικών κυβερνήσεων όσο και το συνδεδεμένο με αυτές αναλογικό εκλογικό σύστημα. Γενικότερα, το τέλος της δεκαετίας σηματοδοτεί την απομυθοποίηση μιας σειράς σημαντικών εννοιών της πολιτικής ζωής, οι οποίες τοποθετούνται σε νέα βάση μετά την εμπειρία της περιόδου. Εκτός από τη συμμαχική κυβέρνηση και την απλή αναλογική, η έννοια της Αριστεράς και του σοσιαλισμού απομυθοποιείται και προσλαμβάνεται πλέον με ένα πιο ρεαλιστικό αν όχι κυνικό τρόπο, γεγονός που επηρεάζει και την εκλογική βάση του αριστερού χώρου. Η ταύτιση του ΠΑΣΟΚ με την Αριστερά και οι πολιτικές πρακτικές που υιοθέτησε κατά την τετραετία 1985–1989 υπονόμευσαν και τραυμάτισαν την εικόνα της Αριστεράς, και έθεσαν σε νέες βάσεις τις δυνατότητες «Αλλαγής» της ελληνικής κοινωνίας. Ωστόσο, παρά την αποξένωση και την κρίση του αριστερού χώρου, το κομματικό σύστημα διατήρησε τον τρικομματικό του χαρακτήρα και εξακολούθησε να λειτουργεί ως ένα σύστημα πολωμένου και ασύμμετρου πλουραλισμού (με την έννοια ότι ο ένας πόλος, ο Συνασπισμός, είχε σαφώς μικρότερο ρόλο και μέγεθος), με ουσιαστικές όμως ποιοτικές αλλαγές ως προς το περιεχόμενο και τις πρακτικές του κάθε πόλου.

Συμπερασματικά, η (πρώτη) δεκαετία ΠΑΣΟΚ αφήνει μικτές και αντιφατικές εντυπώσεις. Στο πολιτικό επίπεδο, ενώ η παρουσία του ΠΑΣΟΚ βοήθησε στη νομιμοποίηση και παγίωση του δημοκρατικού συστήματος, ταυτόχρονα προκάλεσε μια κρίση της πολιτικής και την απομυθοποίηση βασικών στοιχείων που επί δεκαετίες στήριζαν την ελληνική πολιτική σκηνή και το κομματικό σύστημα ειδικότερα. Στο οικονομικό επίπεδο, η κληρονομιά του ΠΑΣΟΚ όχι μόνο δεν ήταν θετική –με την έννοια των μεγάλων ελλειμμάτων και του τεράστιου δημόσιου χρέους– αλλά, και αυτό ίσως είναι πιο σημαντικό, πρόσφερε τη βάση για την υπονόμευση και απομυθοποίηση σημαντικών κοινωνικοοικονομικών πολιτικών, οι οποίες περιστρέφονται γύρω από τη δράση του ευρύτερου δημόσιου τομέα. Με αυτή την έννοια, προετοίμασε το δρόμο για τον περιορισμό της κρατικής δράσης και τη νομιμοποίηση και ευρεία αποδοχή των ιδιωτικοποιήσεων. Στο πολιτισμικό επίπεδο, οι αλλαγές στον τομέα της μαζικής επικοινωνίας υπήρξαν καθοριστικές για την ελληνική κοινωνία και πολιτική. Το άνοιγμα του ιδιωτικού τομέα στο χώρο του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης άλλαξε τους όρους της επικοινωνιακής πολιτικής και θα αλλάξει ριζικά (κυρίως κατά τη δεκαετία του '90) και τους τρόπους πολιτικής αντιπαράθεσης, χωρίς βέβαια να προσφέρει ουσιαστική ποιοτική αναβάθμιση.

Οι οικονομικές πολιτικές, αλλά και οι επικοινωνιακές πρακτικές του ΠΑΣΟΚ μπορούν να θεωρηθούν ως οι βασικές αιτίες για μια σταδιακή αλλά βαθιά αλλαγή στην πολιτική κουλτούρα και στις αξίες που οριοθετούν την πολιτική δράση. Πρόκειται για την υπονόμευση της αξιοπιστίας ενός ολόκληρου πολιτικού χώρου, την απομυθοποίηση κεντρικών πολιτικών εννοιών και προταγμάτων, και τη συνακόλουθη μεταστροφή των πολιτικών αξιών και των πιστεύω, κυρίως του αριστερού χώρου, μεγάλο μέρος του οποίου θα αποδεχθεί πλέον τη λογική της διαχείρισης και των σταδιακών και περιορισμένων μεταρρυθμίσεων. Μεσοπρόθεσμα, το αποτέλεσμα θα είναι να γίνουν ιδιαίτερα σαφείς και έντονες οι τάσεις οι οποίες θα αποκρυσταλλωθούν στις στάσεις και απόψεις των εκλογέων, όπως αυτές καταγράφονται στις σχετικές έρευνες κοινής γνώμης. Μετά το 1990, η πολιτική αποχή, η αποξένωση και η απάθεια γίνονται συστατικά στοιχεία της ελληνικής κουλτούρας, σε συνδυασμό με μια νοοτροπία διεκδικήσεων και υποστήριξης των κεκτημένων. Ο νέος πολιτικός πραγματισμός συνδυάζεται με την εικόνα της ύπαρξης ενός κοινωνικού μέρους στερημένου, «μη προνομούχου», που βρίσκεται συνήθως «από κάτω», το οποίο όμως έχει πλέον τη δυνατότητα, τις ευκαιρίες και τους μηχανισμούς να επιτύχει και να ανέβει κοινωνικά και οικονομικά, και μάλιστα σε σύντομο χρονικό διάστημα. Στο βαθμό που οι ως άνω πολιτισμικές αλλαγές αποδειχθούν επίμονες και ανθεκτικές στον χρόνο, τότε ίσως να πρόκειται για την πιο σημαντική, αν και μη επιδιωκόμενη, «αλλαγή» που προκάλεσε το ΠΑΣΟΚ.

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

Οι ηγέτες των χωρών–μελών της ΕΟΚ ποζάρουν για το φακό λίγο πριν από την έναρξη των εργασιών της Συνόδου Κορυφής της Κοινότητας, στο Παλάτι των Ιπποτών, στη Ρόδο, στις 2–3 Δεκεμβρίου 1988. Στην εισήγησή του, ο προεδρεύων της συνόδου Α. Παπανδρέου είχε τονίσει την κοινωνική διάσταση του προβλήματος, των επιπτώσεων από τη δημιουργία ενιαίας αγοράς (φωτ.: Γ. Παπαθανασίου).

ΠΑΣΟΚ – Ευρώπη: Αλλαγές πλεύσης

Του **Χρήστου Ροζάκη**

Καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών

Η διακυβέρνηση της Ελλάδας από το ΠΑΣΟΚ στη δεκαετία του '80 (18 Οκτωβρίου 1981 – 18 Ιουνίου 1989) συμπίπτει με τα πρώτα χρόνια συμμετοχής της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Η στάση, συνεπώς, της κυβέρνησης αυτής ήταν κρίσιμη για την οικοδόμηση των θεμελίων μιας μόνιμης θεσμικής διασύνδεσης με τους δυτικοευρωπαίους και για τη δημιουργία των πρώτων εντυπώσεων των υπόλοιπων εταίρων σχετικά με τις προϋποθέσεις και τις δυνατότητες της Ελλάδας στον τομέα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Η πολιτική του ΠΑΣΟΚ στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα δεν υπήρξε ενιαία στη διάρκεια των εννέα ετών της διαχείρισης των σχέσεων με αυτήν. Μπορούμε να καταγράψουμε δυο διακριτές περιόδους πολιτικής συμπεριφοράς, που προσδιορίζονται από τη γενικότερη εξωτερική πολιτική της χώρας, η οποία, με τη σειρά της, επηρεάζεται και από διαφοροποιήσεις στους εσωτερικούς πολιτικούς συσχετισμούς και από κεντρικές μεταβολές στο διεθνές περιβάλλον.

Η πρώτη περίοδος ταυτίζεται με τη μεταρρυθμιστική φάση της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, που προσπαθεί να συνδυάσει τη συνολική ανατρεπτική (προεκλογική) φιλοσοφία της για ανεξαρτησία, κυριαρχία, αναδιάταξη των διεθνών προσανατολισμών της χώρας και αναζήτηση νεών συμμαχιών και στηριγμάτων με τις πραγματικότητες της διεθνούς ζωής. Με την πραγματικότητα, δηλαδή, ότι η Ελλάδα ήταν πλέον μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και ότι ο διεθνής περίγυρος, σε αντίθεση με τις αρχές της δεκαετίας του '70, δεν προσφερόταν για νέα ερείσματα που θα μπορούσαν να παράσχουν ασφάλεια και προοπτική. Η δυναμική του Τρίτου Κόσμου υποχωρούσε σταθερά, ενώ τον χαλαρό διπολισμό της προηγούμενης δεκαετίας είχε έλθει να αντικαταστήσει μια συσπείρωση των υπερδυνάμεων μέσα στα στρατόπεδά τους, που δεν άφηναν πολλά περιθώρια διαφυγής και εξατομικευμένης πρωτοβουλίας. Για την Ελλάδα, ειδικότερα, που αντιμετώπιζε τα γνωστά προβλήματα με την Τουρκία, αυτό το νέο σκηνικό δεν προσφερόταν για ιδιαίτερα μοναχικές πορείες.

1981 – 1985

Η πρώτη περίοδος, που εξικνείται ώς το 1985, επιχειρεί να συμβιβάσει την ανατρεπτική ρητορεία του αντιπολιτευτικού ΠΑΣΟΚ της δεκαετίας του '70 με τις υποχρεώσεις της χώρας μέσα στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Ενώ, βεβαίως, δεν αποχωρεί από τον ευρωπαϊκό οργανισμό –γνωρίζοντας την έκταση του κόστους ενός τέτοιου εγχειρήματος– προσπαθεί να αναζητήσει τη βελτίωση της ελληνικής θέσης μέσα σε αυτόν και μια διαφοροποίηση από τις πολιτικές εκείνες που ήταν κατάφωρα αντίθετες στις σταθερές στρατηγικές της. Μέσα σε αυτό το πνεύμα, η κυβέρνηση καταθέτει στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τον Φεβρουάριο του 1982, ένα memorandum, με το οποίο ζητούσε να εξαιρεθεί η χώρα σε μακροπρόθεσμη βάση από τις ρυθμίσεις της κοινής αγοράς και την ελεύθερη κυκλοφορία των αγαθών. Για μια κυβέρνηση η οποία αντιμετώπιζε την κατάρρευση των παραδοσιακών δομών της οικονομίας (λ.χ. βιομηχανία) και επιχειρούσε μια αναδιάταξη των κοινωνικοοικονομικών παραμέτρων, η αδυναμία

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

παρέμβασης του κράτους που υπαγόρευε το κοινοτικό κεκτημένο ήταν μείζον αρνητικό θέμα που έπρεπε να αναιρεθεί. Με το ίδιο, εξάλλου, υπόμνημα η κυβέρνηση ζητούσε οικονομική βοήθεια, μέσω της μεταφοράς κεφαλαίων, για την ενίσχυση της υποδομής της ελληνικής οικονομίας.

Τα αποτελέσματα του ελληνικού αιτήματος για τροποποίηση του καθεστώτος σχέσεων Ελλάδας – Κοινότητας είχαν ορισμένες ευχάριστες πτυχές για τα συμφέροντα της χώρας. Η Κοινότητα παρουσιάστηκε ελαστική απέναντι στις αδυναμίες προσαρμογής και έδειξε κατανόηση στον αυξανόμενο κρατικό παρεμβατισμό. Ταυτόχρονα, έδωσε μια περίοδο χάριτος για την εφαρμογή ορισμένων θεσμικών μεταβολών (όπως η εισαγωγή του φόρου προστιθέμενης αξίας, η κατάργηση δασμών στις εισαγωγές κ.λπ.). Αυτή η εξέλιξη, που ικανοποιούσε βεβαίως την κυβέρνηση, είχε, φυσικά, τα όριά της: η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, που επεξεργαζόταν τις τεχνικές λεπτομέρειες της ελληνικής διαφοροποίησης, δεν έπαυε να τονίζει ότι η Συνθήκη της Ρώμης και το κοινοτικό κεκτημένο δεν ήταν διαπραγματεύσιμα και ότι οποιεσδήποτε προσαρμογές για να ωφεληθεί η Ελλάδα έπρεπε να πραγματοποιηθούν με τους όρους αυτούς κατά νουν. Ταυτόχρονα, η επιβάρυνση της Κοινότητας με τα αιτήματα αυτά δεν μπορούσε παρά να ενοχλήσει τους εταίρους και να περιορίσει έτσι την ευρύτερη διαπραγματευτική ισχύ της Ελλάδας μέσα στις κοινοτικές ανταλλαγές.

Αλλά η σημαντικότερη απόκλιση από την κοινοτική ορθοδοξία, στη φάση αυτή, παρουσιάζεται σε θέματα υψηλής πολιτικής. Η κυβέρνηση, ελαυνόμενη από την πάγια αντίληψή της για μείωση του εξαρτησιακού της φορτίου από τους δυτικούς και αναπομπή των διεθνών σχέσεών της σε άλλους διμερείς ή πολυμερείς άξονες, δεν ήταν διατεθειμένη να δεχτεί την ευθυγράμμιση της Κοινότητας με τις ΗΠΑ, σε μια περίοδο σκλήρυνσης των σχέσεων ΕΣΣΔ – Δύσης. Η κύρια γραμμή της υπήρξε η συνέχιση και η διεύρυνση του υφεσιακού κλίματος, που μόνον αυτό θα επέτρεπε, κατά τη γνώμη της, την απαγκίστρωση από τους μεγαλοδυναμικούς εναγκαλισμούς. Με αυτό το στίγμα άρχισε να αποστασιοποιείται από τις επιλογές των κοινοτικών για απομόνωση της ΕΣΣΔ και να αντιτίθεται, στο πλαίσιο της πολιτικής συνεργασίας, στην καταδίκη της τελευταίας και των συμμάχων της για συμπεριφορές που η Δύση, ομόθυμα, αποδοκίμαζε. Τα πιο χαρακτηριστικά δείγματα ελληνικής αποστασιοποίησης αφορούσαν στην κοινοτική πολιτική απέναντι στην Πολωνία, και στο ζήτημα του νοτιοκορεατικού επιβατηγού αεροπλάνου που κατέρριψε η ΕΣΣΔ στη διάρκεια υπέρπτησης στον εναέριο χώρο της. Σχετικά με το πολωνικό, η Ελλάδα αντιστάθηκε στην επιβολή μέτρων και κυρώσεων ενάντια στην κυβέρνηση Γιαρουζέλσκι –που έδειξε ιδιαίτερα καταπιεστική συμπεριφορά απέναντι στη διογκούμενη δυσαρέσκεια των Πολωνών για το καθεστώς του–, με το σκεπτικό ότι τα μέτρα θα δυσχέραιναν περισσότερο τη θέση των Πολωνών, θα προκαλούσαν ένα ακόμα ρήγμα στις σχέσεις Ανατολής – Δύσης και θα διευκόλυναν τη σοβιετική επέμβαση. Η ελληνική διαφοροποίηση παίρνει την επίσημη έκφρασή της με δύο επιφυλάξεις που εγείρει στο ανακοινωθέν των αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων της 30 Μαρτίου 1982. Θα πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι η Ελλάδα υπήρξε η πρώτη χώρα που επαναδραστηριοποίησε τις πολιτικές σχέσεις με την Πολωνία, με την επίσκεψη του Έλληνα πρωθυπουργού στη Βαρσοβία τον Οκτώβριο του 1984. Κάτι που αποτέλεσε το εναρκτήριο διάβημα το οποίο, μετά ορισμένο χρόνο, ακολούθησαν και άλλοι Ευρωπαίοι ηγέτες.

Η κατάρριψη του επιβατηγού αεροπλάνου από την ΕΣΣΔ αποτέλεσε ένα από τα μείζονα επεισόδια στις σχέσεις Ανατολής - Δύσης το 1983 και υπήρξε η αφορμή για την πλήρη απομόνωση της Ελλάδας από τους δυτικούς για ένα ορισμένο διάστημα. Η κυβέρνηση θέλησε, σε μια περίοδο που η Ελλάδα είχε την κοινοτική προεδρία, να διαμορφώσει μια χλιαρή κοινοτική απάντηση στην ΕΣΣΔ. Έτσι, ανέτρεψε σχέδιο απόφασης των Δέκα για την καταδίκη της ΕΣΣΔ, με το αιτιολογικό της μη-διατάραξης των σχέσεων με την τελευταία και της απουσίας πειστικών ενδείξεων για την ευθύνη των σοβιετικών αρχών. Η ελληνική στάση τροποποιήθηκε μετά την παρέλευση ενός μήνα από το συμβάν, και αφού επιβεβαιώθηκαν ορισμένα στοιχεία που ενοχοποιούσαν τους Σοβιετικούς. Τα γεγονότα, όμως, που είχαν προηγηθεί είχαν τραυματίσει σοβαρά την κοινοτική συνοχή και αποτέλεσαν, για μεγάλο χρονικό διάστημα, τα κυριότερα αίτια για την ανάπτυξη μιας πολεμικής σε βάρος της ελληνικής κυβέρνησης, η οποία κατηγορήθηκε για φιλοσοβιετισμό και αντικοινοτική συμπεριφορά.

Δύο άλλα σημεία τριβής της κυβέρνησης με την Κοινότητα υπήρξαν ο αφοπλισμός (ή οι εξοπλισμοί) και η τρομοκρατία. Οι εξοπλισμοί δεν ήταν στο επίκεντρο του κοινοτικού ενδιαφέροντος, αλλά ωστόσο οι σχέσεις των κοινοτικών με τις ΗΠΑ και η άτυπη όσμωση της Κοινότητας με το ΝΑΤΟ μοιραία οδηγούσαν στη διασπορά των συζητήσεων αυτών στο πλαίσιο της πολιτικής συνεργασίας. Η υφεσιακή πολιτική της Ελλάδας και η συνεπαγόμενη τακτική της για αφοπλισμό-μείωση των εξοπλισμών δεν έβρισκαν σύμφωνους τους περισσότερους από τους εταίρους της και την απομόνωναν από κοινοτικές αποφάσεις. Χαρακτηριστική είναι η τύχη της ελληνικής πρότασης για την αναβολή της εγκατά-

1η Σεπτεμβρίου 1982. Ο πρωθυπουργός Ανδρέας Παπανδρέου και ο Παλαιστίνιος ηγέτης Γιασέρ Αραφάτ, στη διάρκεια συνέντευξης Τύπου στην Αθήνα, κατά τη διέλευση του τελευταίου από την ελληνική πρωτεύουσα, μετά τη συντριπτική ήττα των Παλαιστινίων μαχητών από τους Ισραηλινούς στο Λίβανο (φωτ.: Αργυρόπουλος).

Ελούντα, 15 Νοεμβρίου 1984. Ο πρόεδρος της Γαλλικής Δημοκρατίας, Φρανσουά Μιτεράν και ο Λίβυος πρόεδρος, Μουαμάρ Καντάφι επισφραγίζουν με μια θερμή χειραψία τη συμφωνία των χωρών τους για το Τσαντ. Στο μέσον, ο Ανδρέας Παπανδρέου, χάρη στην ειρηνευτική διαμεσολάβηση του οποίου πραγματοποιήθηκε η συνάντηση εκείνη στο κρητικό θέρετρο, χαμογελά ικανοποιημένος (φωτ.: Αφοί Αναγνωστόπουλοι).

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

Οι ηγέτες της «Πρωτοβουλίας των Εξι» για την ειρήνη και τον πυρηνικό αφοπλισμό, στη διάρκεια συνέντευξης Τύπου, στο πλαίσιο της Διάσκεψης των Αθηνών, στο Ζάππειο Μέγαρο, στις 31 Ιανουαρίου 1985 (φωτ.: Αργυρόπουλος).

στασης των πυραύλων Pershing και Cruise (Αύγουστος 1983), σε απάντηση τοποθέτησης σοβιετικών πυραύλων στο ανατολικό ευρωπαϊκό έδαφος, που απορρίφθηκε σιωπηρά από τους υπόλοιπους εταίρους. Οσον αφορά την πολιτική για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, ως τμήμα της πολιτικής της ευρωπαϊκής ασφάλειας, η Ελλάδα κατέβαλε προσπάθειες να μετριάσει την οξύτητα ορισμένων κοινοτικών πρωτοβουλιών, που στρέφονταν εναντίον χωρών οι οποίες είχαν θεωρηθεί ότι υποθάλπουν την τρομοκρατία σε βάρος ευρωπαϊκών χωρών (λ.χ. Λιβύη). Και η πολιτική αυτή δεν έδρεψε μεγάλες επιτυχίες, αν και θα πρέπει να τονιστεί ότι οι Ευρωπαίοι στο σημείο αυτό έδειξαν ανέτοιμοι να υιοθετήσουν αμερικανικές προτροπές για άσκηση βίας εναντίον της Λιβύης. Πάντως, αν και η στάση της Ελλάδας στο πρόβλημα της τρομοκρατίας δεν υπήρξε καίριο σημείο διαφωνίας με τους δυτικούς, ωστόσο ενόχλησε εξίσου τους Αμερικανούς και τους Ευρωπαίους. Ιδιαίτερα αν αναλογιστεί κανείς, για να αντιληφθεί το βαθμό της ενόχλησης, ότι οι τελευταίοι είχαν στη διάρκεια εκείνης της περιόδου δεχτεί ισχυρά τρομοκρατικά πλήγματα στο έδαφός τους.

Από την άλλη μεριά, η συμμετοχή της Ελλάδας στη διαμόρφωση θέσεων υψηλής πολιτικής είχε και τις θετικές πλευρές της στα συμφέροντα της χώρας. Η αναβάθμιση του ευρωαραβικού διαλόγου, η μετατροπή της στάσης των κοινοτικών στο Κυπριακό είναι δύο από τα θέματα, με εθνικό ενδιαφέρον για τη χώρα, στα οποία η συμβολή της κυβέρνησης υπήρξε καθοριστική. Πράγματι, για να ξεκινήσουμε από το άμεσα εθνικό ζήτημα, η πολιτική για το Κυπριακό απέδωσε καρπούς, καθώς το Κυπριακό αναβαθμίστηκε στις πολιτικές συζητήσεις, ενώ αναδιατάχθηκε το κέντρο της κοινοτικής προβληματικής: ένα ζήτημα, που είχε κυρίως θεωρηθεί ως πρόβλημα σχέσεων των δύο κοινοτήτων, εμπλουτίστηκε με μια καθαρά διεθνή διάσταση, όπου η εισβολή και η κατοχή του νησιού από τις τουρκικές δυνάμεις έγινε πια τμήμα της οπτικής με την οποία αντιμετωπίστηκε το πρόβλημα. Η ελληνική παρέμβαση και η κοινοτική αλληλεγγύη λειτούργησαν εδώ αρμονικά. Οσον αφορά δε τον ευρωαραβικό διάλογο, που είχε αρχίσει να εξατμίζεται τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '80, γνώρισε στιγμές αναζωογόνησης, που οφείλεται σε ελληνικές πρωτοβουλίες (ιδιαίτερα αυτές που ελήφθησαν στη διάρκεια της πρώτης ελληνικής προεδρίας). Αν και η περιρρέουσα ατμόσφαιρα δεν άφηνε πολλά περιθώρια για εντυπωσιακές αναβαθμίσεις, σε βάθος χρόνου, ωστόσο το ελληνικό ενδιαφέρον είχε ευεργετικές επιπτώσεις στις γενικότερες ελληνοαραβικές σχέσεις, σε διμερές ή πολυμερές επίπεδο. Αν και οι σχέσεις αυτές προωθήθηκαν σε πολιτικό επίπεδο, δεν υπήρξαν απτά αποτελέσματα σε άλλους τομείς (λ.χ. οικονομία). Μακροχρόνια οι θετικές επιπτώσεις περιορίστηκαν κυρίως σε πολιτική υποστήριξη των ελληνικών θεμάτων σε διεθνείς οργανισμούς.

1985–1989

Ερχόμαστε τώρα στη δεύτερη περίοδο των ελληνο–κοινοτικών σχέσεων, που θα αποκαλούσαμε περίοδο προσαρμογής και που συμπίπτει χρονικά με δύο καίριες εσωτερικές και διεθνείς εξελίξεις: η περίοδος 1985–1989, στην οποία αναφερόμαστε, βρίσκει την Ελλάδα με μια δεύτερη κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ, που στο εσωτερικό μέτωπο έχει πια σε μεγάλο βαθμό πραγματώσει το κεντρικό πολιτικό της μέλημα, τη σχετικά εκτεταμένη ενσωμάτωση των περιφερειακών κοινωνικοοικονομικών ομάδων στο κέντρο της πολιτικής, της κοινωνίας και της οικονομίας. Αυτή η μεταγωγή επιτρέπει μια μεγαλύτερη συνοχή στις πολιτικές αποφάσεις και στη διατύπωση πολιτικών προτάσεων που πλέον είναι πιο οικουμενικές, καθώς και την αναμόρφωση των πολιτικών θέσεων με βάση ένα κοινό πρότυπο, που είναι ένα πρότυπο κατευθυνόμενο όχι από μια κοινωνία σε μετάβαση, αλλά από μια σχετικά κατεστημένη κοινωνία με ενότητα στόχων. Αν και το κοινωνικοοικονομικό περιθώριο δεν έχει πάψει να υφίσταται, ωστόσο δεν είναι πια απόλυτα προσδιοριστικό των πολιτικών επιλογών. Από την άλλη μεριά, το διεθνές περιβάλλον τροποποιείται βαθμιαία, καθώς από το 1985 και μετά έχουμε μια προσέγγιση των υπερδυνάμεων, αλλά και, ταυτόχρονα, τις πρώτες ενδείξεις της αδυναμίας του ενός πόλου να ανταγωνιστεί τον άλλον. Κατά συνέπεια, πολιτικές που αποσκοπούσαν στην ύφεση, στον αφοπλισμό ή στην ισορροπία των δύο πόλων δεν έχουν πια καμιά λειτουργική βαρύτητα και θα πρέπει να εγκαταλειφθούν.

Κι αυτό ακριβώς γίνεται στην πολιτική του ΠΑΣΟΚ. Από το 1985 έχουμε μια βαθμιαία εγκατάλειψη της πολιτικής των αποστασιοποιήσεων και μια συγχώνευση των ελληνικών επιλογών με αυτές των υπόλοιπων κοινοτικών. Ετσι, στην περίοδο που συμπίπτει με την υιοθέτηση της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης και τη νέα οικονομική πολιτική της κυβέρνησης –με πρωτοστάτη το υπουργείο Εθνικής Οικονομίας– η Ελλάδα ακολουθεί μια πολιτική διαπραγμάτευσης που επικεντρώνεται στην ανάδειξη των ιδιαιτεροτήτων των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών του Νότου και στην ανάγκη να υπάρχουν δομικές μεταβολές που θα ενισχυθούν από την Κοινότητα. Σε αντίθεση με τις προηγούμενες τακτικές της, η πολιτική μας εμφανίζεται πλέον φιλευρωπαϊκή και αναλαμβάνει τον ρόλο του εκπροσώπου όλων των χωρών που ενδιαφέρονται για τη βελτίωση της θέσης τους και τη σύγκλισή τους με τους υπόλοιπους. Εχοντας, παράλληλα, εγκαταλείψει την αντιευρωπαϊκή ρητορεία, το ΠΑΣΟΚ αναδιαπραγματεύεται ορισμένους όρους που αφορούν στις ειδικές συνθήκες της οικονομίας μας, για να καταλήξει τον Νοέμβριο του 1985 σε συμφωνία για τη σύγκλιση. Τα ευνοϊκά αποτελέσματα ήλθαν λίγο μετά, με το «πακέτο Ντελόρ», το οποίο διπλασίαζε τους πόρους των διαρθρωτικών προγραμμάτων, διαμόρφωνε ευχερέστερους όρους απορρόφησης των κοινοτικών κονδυλίων και επέτρεπε αποκλίσεις από το αυστηρό πρόγραμμα εφαρμογής της «εσωτερικής αγοράς». Η δεύτερη ελληνική προεδρία (1988) αντανακλά πια την κοινή ευαρέσκεια των δυο πλευρών για την πρόοδο στις σχέσεις τους και ενδυναμώνει την ευρωπαϊκή φυσιογνωμία της κυβέρνησης. Το τελευταίο δείγμα αυτής της στροφής αποτυπώνεται, εξάλλου, στο υπόμνημα που υπέβαλε το υπουργείο Εξωτερικών στο ελληνικό Κοινοβούλιο τον Απρίλιο του 1989. Σε αυτό παρουσιάζονται όλα τα οφέλη τα οποία άντλησε η Ελλάδα από την ένταξη και εκτίθεται η κυβερνητική πολιτική για την ανάγκη υποστήριξης μιας ομοσπονδιακής επιλογής της Ευρώπης μέσα από την ενίσχυση των υπερεθνικών γνωρισμάτων της Κοινότητας.

Ανάμεσα σε αυτήν την τελευταία πράξη της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ του τέλους της δεκαετίας και στις πρώτες αμήχανες προσπάθειες συμβιβασμού διαμετρικά διαφορετικών φιλοσοφιών της αρχής της δεκαετίας, υπάρχουν, φυσικά, παρασάγγες απόστασης. Είναι αλήθεια ότι το ΠΑΣΟΚ ήταν δέσμιο της πολιτικής παρακαταθήκης του, που σχηματίστηκε κάτω από διαφορετικές εσωτερικές (δικτατορία) και διεθνείς (περίοδος χαλαρού διπολισμού) πολιτικές συνθήκες. Είναι επίσης αλήθεια ότι οι θέσεις αυτές εκπροσωπούσαν και ενέπνεαν τόσο το αρχικό στελεχικό δυναμικό όσο και σημαντικό μέρος των κοινωνικών δυνάμεων (στην κατάσταση που τότε βρίσκονταν) οι οποίες το υποστήριζαν. Υπήρχε, κατά συνέπεια, μια νομοτέλεια πολιτικών επιλογών, που μόνο η ίδια η μεταβολή των συνθηκών που την προκαλούσε οδήγησε στη διατύπωση εναλλακτικών προτάσεων. Μια κριτική που θα μπορούσε σε κάθε περίπτωση να διατυπωθεί, αν οι διαπιστώσεις αυτές είναι ακριβείς, είναι ότι το ΠΑΣΟΚ της πρώτης περιόδου δεν προσπάθησε –πέρα από τον μεγάλο συμβιβασμό, που τον εξόρκιζε με τη ρητορεία– να εμπλουτίσει τις θέσεις του με μια ευρωπαϊκή χροιά και να τις παρουσιάσει ως επιθυμητές για όλους τους Ευρωπαίους. Αντίθετα, περιορίστηκε στο να υποδεικνύει σε κάθε βήμα του ότι οι θέσεις αυτές υπαγορεύονταν από την ελληνική μοναδικότητα, στην ουσία την ελληνική μοναχικότητα.

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

Αθήνα 31 Μαΐου 1985: Η μεγάλη προεκλογική συγκέντρωση του ΠΑΣΟΚ στην πλατεία Συντάγματος. Οι εκλογές της 2ας Ιουνίου, που θα αναδείξουν νικητή το κόμμα του Α. Παπανδρέου και θα ανανεώσουν για μια τετραετία την πρωθυπουργική του θητεία, διεξήχθησαν μέσα στο έντονα πολωμένο κλίμα της προεδρικής αλλαγής του Μαρτίου (φωτ.: Αργυρόπουλος).

Του ***Σταύρου Λυγερού***

1985: Η ρήξη Παπανδρέου – Καραμανλή

Εως τις 9 Μαρτίου 1985, όταν ενώπιον της Κεντρικής Επιτροπής του ΠΑΣΟΚ ο Ανδρέας Παπανδρέου προτείνει ως υποψήφιο για το αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας τον αρεοπαγίτη Χρήστο Σαρτζετάκη, όλοι σχεδόν προεξοφλούσαν ότι το ΠΑΣΟΚ θα υποστήριζε τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, ο οποίος ως εκ τούτου θα επανεκλέγετο πανηγυρικά και με πρωτοφανή πλειοψηφία. Τις εβδομάδες που προηγήθηκαν, η ηγεσία του Κινήματος άφηνε σαφώς να εννοηθεί ότι θα ψήφιζε τον ιστορικό ηγέτη της κεντροδεξιάς παράταξης, ο οποίος είχε βεβαίως δεδομένη την υποστήριξη της Ν.Δ. Η προηγηθείσα ψήφιση από το ΠΑΣΟΚ νέου εκλογικού νόμου ενισχυμένης αναλογικής θεωρήθηκε μια στρατηγική επιλογή που αποσκοπούσε στην κατοχύρωση του δικομματισμού κι ευθυγραμμιζόταν με τη διάχυτη εντύπωση της υπερψήφισης Καραμανλή. Η κυβέρνηση Παπανδρέου εκμεταλλεύθηκε το εκλογικό νομοσχέδιο για να εδραιώσει προς τα έξω την εντύπωση ότι αντιλαμβανόταν την παρουσία του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην Προεδρία, ως παράγοντα σταθερότητας κι ασφάλειας για την ίδια.

Μόνο ελάχιστα πρόσωπα εγνώριζαν τον αιφνιδιασμό που ετοίμαζε ο Ανδρέας Παπανδρέου, γι' αυτό και η είδηση έπεσε σαν βόμβα. Πριν δώσει το χρίσμα στον Χρήστο Σαρτζετάκη, το ΠΑΣΟΚ είχε απευθυνθεί χωρίς επιτυχία στον Παναγιώτη Κανελλόπουλο και σε άλλες προσωπικότητες. Η «κίνηση ματ» του τότε πρωθυπουργού συνοδεύθηκε με πρόταση αναθεώρησης του Συντάγματος του 1975, η οποία ολοκληρώθηκε στα τέλη Ιανουαρίου 1986, όταν η Βουλή ψήφισε την κατάργηση των εξουσιών του Προέδρου. Η απόφαση του Ανδρέα Παπανδρέου προκάλεσε κύμα ενθουσιασμού στη βάση του ΠΑΣΟΚ, η οποία κυριαρχείτο από τα αντιδεξιά αντανακλαστικά. Θετική ήταν και η αντίδραση του ΚΚΕ, το οποίο αποφάσισε να υποστηρίξει την υποψηφιότητα Σαρτζετάκη. Ας σημειωθεί ότι ο Περισσός είχε κι επισήμως ζητήσει την κατάργηση των εξουσιών του Προέδρου της Δημοκρατίας. Αντιθέτως, έντονα αρνητικές ήταν οι αντιδράσεις της Ν.Δ. αλλά και μιας μεγάλης ομάδας διανοουμένων, οι οποίοι κατήγγειλαν την αντιδεοντολογική τακτική του τότε πρωθυπουργού.

Μετά τον πρώτο αιφνιδιασμό, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής δήλωσε αφενός ότι δεν είχε ζητήσει από κανέναν την επανεκλογή του και αφετέρου ότι ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ του έχει δηλώσει ότι θα πρότεινε την επανεκλογή του. Οχι μόνο δεν έθεσε υποψηφιότητα με βάση την υποστήριξη της Ν.Δ., αλλά και παραιτήθηκε από το αξίωμα του Προέδρου πριν από την κανονική λήξη της θητείας του. Προσωρινός αναπληρωτής ορίσθηκε, σύμφωνα με το Σύνταγμα, ο πρόεδρος της Βουλής Γιάννης Αλευράς, γεγονός που προκάλεσε διαμάχη μεταξύ των συνταγματολόγων για το εάν ο αναπληρών είχε ή όχι δικαίωμα ψήφου. Η πλειοψηφία της Βουλής (ΠΑΣΟΚ και ΚΚΕ) αποφάσισε ότι ο Γιάννης Αλευράς είχε τέτοιο δικαίωμα και στις 29 Μαρτίου, στην τρίτη ψηφοφορία, ο Χρήστος Σαρτζετάκης εξελέγη Πρόεδρος Δημοκρατίας με τον οριακό αριθμό των 180 ψήφων, σε σύνολο 298 παρόντων βουλευτών. Στην ψηφοφορία χρησιμοποιήθηκαν έγχρωμα ψηφοδέλτια, προκειμένου εμμέσως να ελεγχθεί η ψήφος των βουλευτών. Το γεγονός αυτό προκάλεσε έντονες και δικαιολογημένες αντιδράσεις, γιατί παραβίαζε τη μυστικότητα της ψηφοφορίας.

Ο αιφνιδιασμός του Ανδρέα Παπανδρέου άλλαξε το πολιτικό σκηνικό, θέτοντας τέρμα στον «ιστορικό συμβιβασμό αλά ελληνικά», δηλαδή στη συγκατοίκηση πρωθυπουργού και Προέδρου Δημοκρατίας από διαφορετικούς πολιτικούς χώρους. Είναι αξιοσημείωτο ότι όσο δυνάμωναν οι φωνές των πολιτικών και παραπολιτικών παραγόντων που υπογράμμιζαν το σταθεροποιητικό ρόλο και το αναντικατάστατο του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην Προεδρία της Δημοκρατίας, τόσο κατ' αντιδιαστολή αφυπνίζονταν τα αντιδεξιά και αντικαραμανλικά αντανακλαστικά όχι μόνο των αριστερών αλλά και της πλειοψηφίας των παραδοσιακών κεντρώων. Ειδικά στο χώρο του ΠΑΣΟΚ, η επανεκλογή Καραμανλή απέκτησε μεγάλο πολιτικό συμβολισμό και μετετράπη σε θέμα αιχμής. Η αντίδραση στελεχών, αλλά κυρίως της βάσης, έπαιξε οπωσδήποτε το ρόλο της στη λήψη της τελικής απόφασης. Η σημασία, όμως, της επανεκλογής του ιδρυτή της Ν.Δ. ήταν ευρύτερη, αφού επηρέαζε ευθέως και καθοριστικά το συσχετισμό δυνάμεων στην κορυφή του κράτους.

Η ηγεσία του ΠΑΣΟΚ θεωρούσε ότι εάν ψήφιζε τον Καραμανλή θα ανατρεπόταν υπέρ αυτού η ισορροπία στο δίπολο προεδρία – κυβέρνηση. Μη έχοντας πια ανάγκη τον πρωθυπουργό, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας θα είχε λυμένα τα χέρια για την ενεργοποίηση των υπερεξουσιών που προέβλεπε το Σύνταγμα. Ο Ανδρέας Παπανδρέου φοβόταν ότι σε μια τέτοια περίπτωση, ή θα έπρεπε να αποδεχθεί την καθοδήγηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή ή, εάν αντιδρούσε, θα προκαλούσε ρήξη μεταξύ των δύο κορυφαίων πολιτειακών παραγόντων. Και θα ήταν τότε ο ίδιος και το ΠΑΣΟΚ που θα πλήρωναν το πολιτικό κόστος, αφού θα ήταν εκτεθειμένοι τόσο από τα δεξιά όσο κι από τα αριστερά.

Η αιφνιδιαστική κίνηση του Ανδρέα Παπανδρέου ήταν μια καίρια παρέμβαση, που μετασχημάτισε τις πολιτικές ισορροπίες.

- Εκτόνωσε τη συσσωρευμένη δυσαρέσκεια και απογοήτευση στελεχών, μελών και ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ, λόγω ακριβώς της συμβολικής σημασίας που είχε αποκτήσει το θέμα Καραμανλή. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την εντυπωσιακή ενίσχυση της ενότητας και της μαχητικότητας του κινήματος.
- Υπερκέρασε πολιτικά το ΚΚΕ και το τότε ΚΚΕ εσωτ., εξουδετερώνοντας τις πιέσεις τους και υποχρεώνοντάς τα να ευθυγραμμιστούν σε ένα άτυπο αντικαραμανλικό μέτωπο, που συσπείρωσε

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

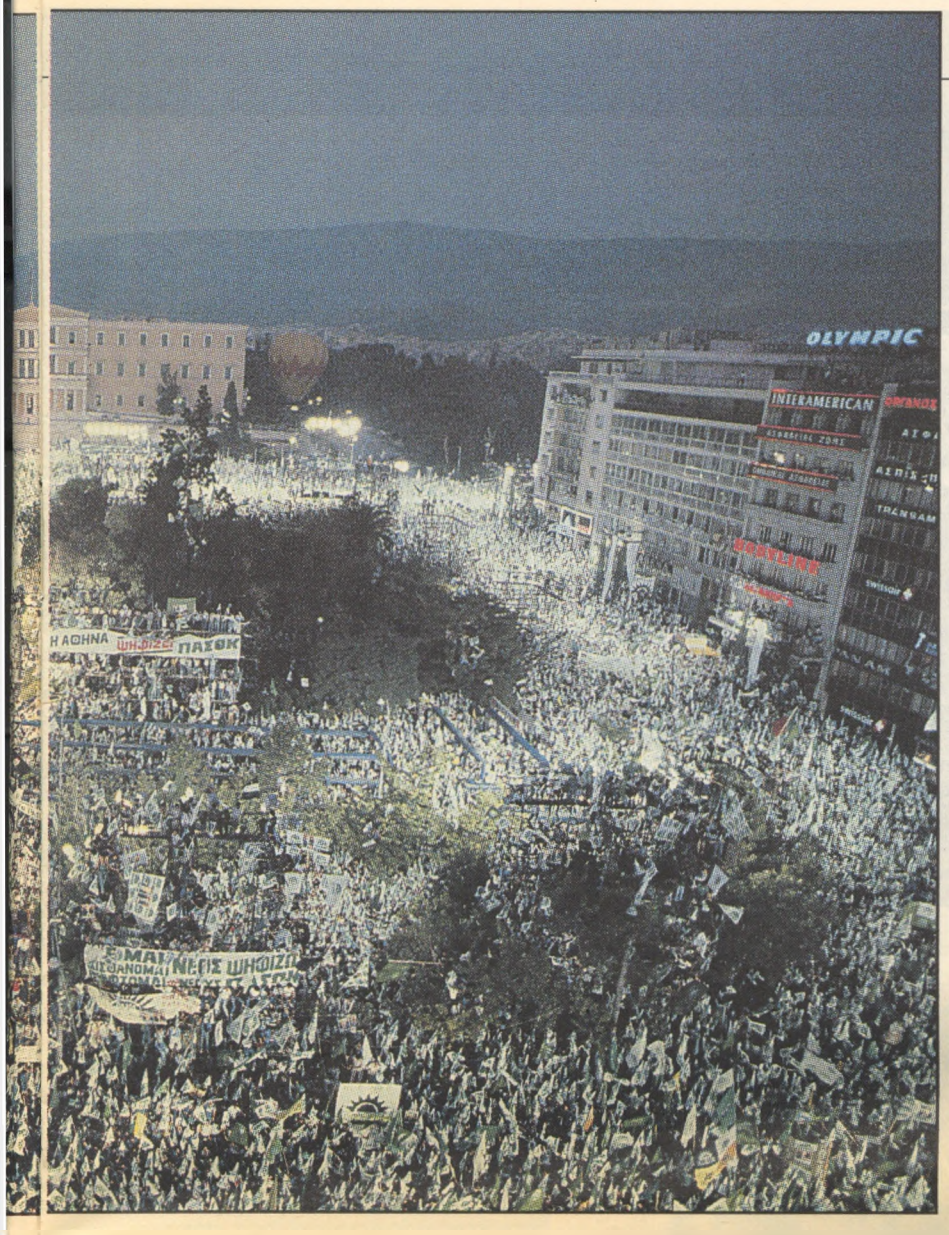

30 Μαρτίου 1985. Ο αρεοπαγίτης Χρήστος Σαρτζετάκης ορκίζεται Πρόεδρος της Δημοκρατίας ενώπιον της Βουλής των Ελλήνων και προ των κενών εδράνων των 112 βουλευτών της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Δεξιά, ο πρωθυπουργός Α. Παπανδρέου, αριστερά, ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Σεραφείμ (φωτ.: Αργυρόπουλος).

21 Δεκεμβρίου 1981. Ο νέος πρωθυπουργός της χώρας Ανδρέας Παπανδρέου ανταλλάσσει χειραψία με τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας Κωνσταντίνο Καραμανλή, αμέσως μετά την ορκωμοσία της πρώτης κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ. Οι σχέσεις των δύο ανδρών θα διατηρηθούν αδιατάρακτες έως τον Μάρτιο του 1985, με την αιφνίδια στροφή του πρωθυπουργού στο θέμα του υποψηφίου για το αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας (φωτ.: Αφοί Αναγνωστόπουλοι).

ένα ευρύ εκλογικό φάσμα. Η συνακόλουθη πόλωση επέτρεψε στο ΠΑΣΟΚ να δώσει αναβαπτισμένο την εκλογική μάχη και να εισπράξει τη μερίδα του λέοντος αυτής της συσπείρωσης.

• Εγκλώβισε τον Κωνσταντίνο Καραμανλή σ' ένα επώδυνο δίλημμα: ή να παροπλισθεί πολιτικά, περιφρουρώντας τη δημόσια εικόνα και την υστεροφημία που οικοδομούσε τα προηγούμενα χρόνια, ή να επαναδραστηριοποιηθεί ως αρχηγός ενός διευρυμένου δεξιού σχηματισμού. Μία τέτοια κίνηση, όμως, θα κορύφωνε την πόλωση και θα μετέτρεπε την εκλογική αναμέτρηση σε πολιτική σύγκρουση μέχρι τελικής πτώσεως. Και για τους δύο μονομάχους –ιδιαίτερα για τον Κωνσταντίνο Καραμανλή– η ενδεχόμενη ήττα θα έπαιρνε εκ των πραγμάτων διαστάσεις πολιτικής συντριβής.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το παιχνίδι του Ανδρέα Παπανδρέου ήταν έξω από τα όρια της δεοντολογίας. Η παρουσία του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην Προεδρία αποτελούσε μία σοβαρή εγγύηση, που εν δυνάμει περιόριζε, δέσμευε και εξισορροπούσε την κυβερνητική εξουσία του ΠΑΣΟΚ. Δεν είναι τυχαίο ότι ένα ευρύ πλέγμα δυνάμεων (οι ΗΠΑ, η ΕΟΚ, οι μεγάλοι οικονομικοί παράγοντες και, βεβαίως, η συντηρητική παράταξη) ήταν επιφυλακτικοί έως αρνητικοί προς την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, ενισχύοντας κατ' αντιδιαστολή το κύρος και τη θέση του τότε Προέδρου της Δημοκρατίας, οι εξουσίες του οποίου θεωρούνταν πάντα σαν ένα εφεδρικό όπλο μεγάλης αποτελεσματικότητας. Η απομάκρυνση του Κωνσταντίνου Καραμανλή από την Προεδρία, σε συνδυασμό με την κατάργηση των προνομίων αυτής της θέσης, συγκέντρωσε την εξουσία στα χέρια του Ανδρέα Παπανδρέου.

Το βασικό αξίωμα του μεταπολεμικού πολιτικού συστήματος έως τότε ήταν ο εγκλωβισμός κάθε κυβέρνησης μεταξύ του πλέγματος των κρατικών μηχανισμών και του ανώτατου πολιτειακού θεσμού. Από κάτω, οι κρίσιμοι μηχανισμοί του κράτους, οικοδομημένοι με τρόπο που να αναπαράγουν τη δομή εξουσίας, η οποία επιβλήθηκε μεταπολεμικά και επιβίωνε, παρ' όλες τις ρωγμές και τη μετεξέλιξή της. Από πάνω, αρχικά το Παλάτι και, μεταδικτατορικά, η εξοπλισμένη με υπερεξουσίες Προεδρία της Δημοκρατίας. Ο ανώτατος πολιτειακός θεσμός λειτουργούσε αφενός ως παράγοντας εποπτείας, ελέγχου και δέσμευσης της κυβέρνησης και αφετέρου, ως παράγοντας εγγύησης, προστασίας και ενοποίησης όλων αυτών των μηχανισμών. Μ' αυτόν τον τρόπο, οι δύο αυτές σταθερές του πολιτικού συστήματος, συντελούντος και του Δυτικού παράγοντα, εγκλώβιζαν ανεπιθύμητες ή «αιρετικές» κυβερνήσεις.

Η απομάκρυνση του Κωνσταντίνου Καραμανλή ήταν ρήξη με μια ολόκληρη στρατηγική αντίληψη για το πολιτικό σύστημα, όχι, βεβαίως, γιατί ανέτρεψε το καθεστώς, αλλά γιατί κατέλυσε τον εν υπνώσει δυϊσμό της εκτελεστικής εξουσίας, που εγκαινιάσθηκε το 1981. Η ρήξη, λοιπόν, αφορούσε ευθέως την ίδια τη δομή της εξουσίας, το ποιος θα έχει το πάνω χέρι. Για πρώτη φορά διεσπάσθη ο δεσμός αμοιβαίας στήριξης των δύο συμπληρωματικών βάθρων της δεξιάς παντοδυναμίας στο κράτος. Τα ερείσματα της Ν.Δ. στους κρατικούς μηχανισμούς κατέστησαν ευάλωτα.

Στις εκλογές του Ιουνίου (1985) το ΠΑΣΟΚ κέρδισε την πρώτη θέση με 45,82% και 161 έδρες. Η Ν.Δ. πήρε το 40,85% με 126 έδρες. Το ΚΚΕ με 9,89% πήρε 12 έδρες, ενώ το ΚΚΕ εσωτ. με 1,84 πήρε μία έδρα. Μετά την άνετη νίκη του Κινήματος, όλοι οι παράγοντες που, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο επηρέαζαν την πολιτική ζωή, υποχρεώθηκαν να προσαρμοστούν και να αποδεχθούν ότι η κυβέρνηση Παπανδρέου δεν ήταν ένα διάλειμμα στον κανόνα της δεξιάς διακυβέρνησης. Η αποκρυστάλλωση «πράσινων» ερεισμάτων στους ευαίσθητους κρατικούς μηχανισμούς εξισορρόπησε την παραδοσιακή δεξιά κυριαρχία, αδρανοποιώντας το κράτος ως αυτόνομο παράγοντα πολιτικής παρέμβασης, όπως ιστορικά διαμορφώθηκε από τη μετεμφυλιακή περίοδο. Το πολιτικό προσωπικό, που εισέβαλε στο κράτος μετά την άνοδο του ΠΑΣΟΚ, εδραιώθηκε.

Η τομή επεκτάθηκε από το επίπεδο της πολιτικής ελίτ και σε αυτό, της κρατικής γραφειοκρατίας.

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

1985 – 1989: ΠΑΣΟΚ

Η δεύτερη τετραετία

Του ***Πέτρου Παπακωνσταντίνου***

Με τους καλύτερους οιωνούς για το ΠΑΣΟΚ ξεκινά η δεύτερη τετραετία της «Αλλαγής», το καλοκαίρι του 1985. Στο προεδρικό μέγαρο της Ηρώδου Αττικού βρίσκεται, από τις 29 Μαρτίου, ο εκλεκτός του ΠΑΣΟΚ Χρήστος Σαρτζετάκης, ύστερα από την αιφνιδιαστική «έξωση» του Κ. Καραμανλή από το ύπατο πολιτειακό αξίωμα. Στις εκλογές της 2ας Ιουνίου, το ΠΑΣΟΚ κατακτά άνετη κοινοβουλευτική αυτοδυναμία με το 45,8% των ψήφων έναντι 40,8% της Ν.Δ. και 9,9% του ΚΚΕ. Αν προσθέσει κανείς την κυριαρχία του ΠΑΣΟΚ στην Τοπική Αυτοδιοίκηση και το συνδικαλιστικό κίνημα, προκύπτει η εικόνα ενός Ανδρέα Παπανδρέου που κρατά στα χέρια τους όλους τους «άσους» της πολιτικής τράπουλας.

Την αίσθηση αυτή επιτείνει η –συνήθης έπειτα από εκλογικές αποτυχίες— εσωστρέφεια που παραλύει την αξιωματική αντιπολίτευση. Σε έναν νέο παροξυσμό της παρατεταμένης κρίσης ταυτότητας και ηγεσίας που κατατρύχει τη Ν.Δ. μετά την αποχώρηση του ιδρυτή της, ο ηττημένος της προηγούμενης εσωκομματικής αναμέτρησης Κ. Στεφανόπουλος επιχειρεί να πάρει τη ρεβάνς από τον Κ. Μητσοτάκη χρεώνοντάς του την απώθηση κεντρογενών ψηφοφόρων λόγω του γνωστού παρελθόντος του (Ιουλιανά - «Αποστασία») και της προσωπικής «βεντέτας» του με τον χαρισματικό ιδρυτή του ΠΑΣΟΚ. Οταν αυτή η προσπάθεια αποτυγχάνει, ο Κ. Στεφανόπουλος, συνεπικουρούμενος από έναν αριθμό βουλευτών και πολιτευτών της Ν.Δ., αποχωρεί από το κόμμα και δημιουργεί, στις 6 Σεπτεμβρίου τη «Δημοκρατική Ανανέωση». Ωστόσο, η ειδυλλιακή για το ΠΑΣΟΚ εικόνα δεν θα κρατήσει για πολύ, καθώς η εξαιρετικά ανησυχητική κατάσταση της ελληνικής οικονομίας θέτει τον κ. Παπανδρέου ενώπιον διλημμάτων. Με τον πληθωρισμό να έχει εκτιναχθεί στο 18%, την ανεργία να ξεπερνά το φράγμα των 300.000, το έλλειμμα του Δημοσίου στο 15,5% του ΑΕΠ και το εξωτερικό χρέος να φτάνει τα 20 δισεκατομμύρια δολάρια, η Ελλάδα κατέχει όλα τα αρνητικά ρεκόρ σε επίπεδο ΕΟΚ και κινδυνεύει άμεσα να τεθεί υπό την εποπτεία του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου.

Στις 23 Ιουλίου, ο Α. Παπανδρέου κηρύσσει τη στροφή στη «σταθεροποίηση» της οικονομίας, ομολογώντας ότι «καταναλώνουμε περισσότερα απ' όσα παράγουμε». Τρεις μέρες αργότερα προχωρεί σε θεαματικό κυβερνητικό ανασχηματισμό, αντικαθιστώντας στο νευραλγικό υπουργείο Εθνικής Οικονομίας τον Γεράσιμο Αρσένη με τον Κώστα Σημίτη, γνωστό για τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό και τον πολιτικό πραγματισμό του. Με πλήρη κάλυψη του πρωθυπουργού, ο Κ. Σημίτης προχωρεί σε ένα πρόγραμμα λιτότητας που περιλαμβάνει τη δραστική περικοπή της ΑΤΑ και των κρατικών δαπανών, αυξήσεις στις τιμές των πετρελαιοειδών και των τιμολογίων των ΔΕΚΟ και ταχύτερη διολίσθηση της δραχμής.

Αν και η πολιτική αυτή έχει ευεργετικές συνέπειες στους βασικούς οικονομικούς δείκτες πλην της ανεργίας, το βαρύ κοινωνικό κόστος που τη συνοδεύει προκαλεί την πρώτη σοβαρή ρήξη του ΠΑΣΟΚ με τα λαϊκά στρώματα, τινάζοντας στον αέρα και το άτυπο «μορατόριουμ» στις σχέσεις του με την παραδοσιακή Αριστερά. Την επόμενη διετία, η κυβέρνηση αντιμετωπίζει αλλεπάλληλες θύελλες απεργιακών αγώνων και φοιτητικών κινητοποιήσεων, στις οποίες όχι σπάνια πρωτοστατούν, μαζί με την Αριστερά, και συνδικαλιστές – ενεργά στελέχη του κυβερνώντος κόμματος.

Με την εκτροπή της κυβερνητικής πολιτικής σε αυταρχικές ατραπούς –π.χ. με την επιστράτευση της δικαιοσύνης για την εξασφάλιση πειθήνιας στα κυβερνητικά κελεύσματα διοίκησης της ΓΣΣΕ και την αστυνομική καταστολή λαϊκών διεκδικήσεων– η κρίση κορυφώνεται με τη διάσπαση του συνδικαλιστικού τμήματος του ΠΑΣΟΚ, καθώς κορυφαία στελέχη από τους χώρους της κοινής ωφέλειας και του εργοστασιακού συνδικαλισμού συγκροτούν ανεξάρτητη πολιτικο–συνδικαλιστική κίνηση, την ΣΣΕΚ. Στο μέτωπο των «ανταρτών» προσχωρεί ο Γερ. Αρσένης, ο οποίος θα δοκιμάσει αργότερα, αλλά χωρίς την παραμικρή τύχη, τις δυνάμεις του, συγκροτώντας έναν βραχύβιο πολιτικό σχη-

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

Μετά τη νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές της 2ας Ιουνίου 1985, η νέα κυβέρνηση του Ανδρέα Παπανδρέου σε απαρτία, στην κεντρική είσοδο της Βουλής των Ελλήνων (φωτ.: Αργυρόπουλος).

ματισμό σοσιαλιστικού προσανατολισμού, το ΕΣΚ.

Στις δημοτικές εκλογές του 1986 η Ν.Δ. πετυχαίνει μεγάλη πολιτική νίκη, κερδίζοντας και τους τρεις μεγάλους δήμους (Αθήνα, Πειραιάς, Θεσσαλονίκη), με υποψήφιους προβεβλημένα κομματικά στελέχη (Μ. Εβερτ, Α. Ανδριανόπουλος και Σ. Κούβελας αντίστοιχα). Η δυσφορία των λαϊκών στρωμάτων αποτυπώνεται στην άλωση των πασοκικών δήμων των εργατικών προαστίων από την Αριστερά. Οι εκλογές αυτές σηματοδοτούν τον απογαλακτισμό της κομμουνιστικής Αριστεράς από τη λογική του «αθροίσματος των δημοκρατικών δυνάμεων», με χαρακτηριστικό παράδειγμα τον Δήμο της Αθήνας, όπου η ευμενής ουδετερότητα του ΚΚΕ στο δεύτερο γύρο στάθηκε αποφασιστικής σημασίας για την επικράτηση του Μ. Εβερτ.

Στους πονοκέφαλους του Α. Παπανδρέου έρχονται να προστεθούν τα κρίσιμα διλήμματα εξωτερικής πολιτικής, με κορύφωση την ελληνοτουρκική κρίση του Μαρτίου του 1987. Η προκλητική απόφαση της Αγκυρας να πραγματοποιήσει με το ωκεανογραφικό σκάφος «Σισμίκ» έρευνες στην ελληνική υφαλοκρηπίδα νησιών του Αιγαίου, φέρνει τις δύο χώρες στα πρόθυρα πολεμικής αναμέτρησης. Η σθεναρή αντιμετώπιση της κρίσης από τον Α. Παπανδρέου (άμεση και αποτελεσματική κινητοποίηση των Ενόπλων Δυνάμεων, προσωρινή αναστολή της λειτουργίας της αμερικανικής βάσης της Νέας Μάκρης, ενεργοποίηση του ελληνοβουλγαρικού συμφώνου φιλίας, εντολή για βύθιση του «Σισμίκ» σε περίπτωση πραγματοποίησης των τουρκικών απειλών) συναντά τη συναίνεση όλου του πολιτικού κόσμου και οδηγεί την Τουρκία σε αναδίπλωση. Ωστόσο, το μήνυμα της τουρκικής επιθετικότητας είναι πολύ σοβαρό, ώστε να μπορεί να το αγνοήσει ο Ελληνας πρωθυπουργός. Υπό το βάρος και των ασφυκτικών αμερικανικών πιέσεων, θα συναντηθεί στις 30 Ιανουαρίου του 1988, με τον Τούρκο ομόλογό του Τουργκούτ Οζάλ στο Νταβός της Ελβετίας, εγκαινιάζοντας μια διαδικασία διαλόγου χωρίς καμία δέσμευση της Αγκυρας για την επίλυση του Κυπριακού ή για την παραπομπή του θέματος της υφαλοκρηπίδας στη Χάγη. Μια επιλογή την οποία ο ίδιος ο Ανδρέας Παπανδρέου θα χαρακτηρίσει αργότερα ως «mea culpa» (δικό μου λάθος).

Από τις αρχές του καλοκαιριού του 1988, η υπόθεση που κυριαρχεί στο πολιτικό προσκήνιο είναι το πολύκροτο «σκάνδαλο Κοσκωτά», του νεαρού επιχειρηματία, οι ύποπτες δραστηριότητες του οποίου κινούν το ενδιαφέρον της Δικαιοσύνης εν μέσω βαρύτατων καταγγελιών για ανάμιξη κορυφαίων κυβερνητικών στελεχών (πρωτίστως του Μ. Κουτσόγιωργα) στις παρανομίες του. Τις ήδη βαριές υποψίες έρχεται να γιγαντώσει η δραπέτευση του υπόδικου Κοσκωτά στο εξωτερικό και οι καταγγελίες που αρχίζει να εκτοξεύει εναντίον του πρωθυπουργού από το κελί του, στη Νέα Υόρκη, ύστερα από την περιπετειώδη σύλληψή του στις ΗΠΑ.

Την ίδια περίοδο, ο Α. Παπανδρέου καλείται να δώσει την πιο δύσκολη μάχη της ζωής του. Η σοβαρή περιπέτεια της υγείας του στην κλινική «Χέρφιλντ» του Λονδίνου, όπου υφίσταται επιτυχώς εγχείρηση ανοιχτής καρδιάς, ανοίγει για πρώτη φορά το θέμα της διαδοχής του στην ηγεσία. Στο περιθώριο του «Χέρφιλντ», ο σάλος για το ειδύλλιο του πρωθυπουργού με τη Δήμητρα Λιάνη –που θα επισημοποιηθεί πανηγυρικά κατά την επιστροφή του Α. Παπανδρέου στο αεροδρόμιο του Ελληνικού και με τη διάλυση του γάμου του με τη Μάργκαρετ Παπανδρέου– έρχεται να προσθέσει άλλη μια σκιά στη δημόσια εικόνα του κυβερνώντος κόμματος.

Οι τελευταίοι μήνες της δεύτερης τετραετίας της «Αλλαγής» είναι εφιαλτικοί για το ΠΑΣΟΚ. Στην προεκλογική αντιπαράθεση κυριαρχεί το θέμα της «κάθαρσης», καθώς στο σκάνδαλο Κοσκωτά έχουν στο μεταξύ προστεθεί οι πολύκροτες υποθέσεις των τηλεφωνικών παρακολουθήσεων, των θρυλούμενων παράνομων προμηθειών για την αγορά πολεμικού υλικού και άλλες παρόμοιες καταγγελίες περί διαφθοράς κρατικών στελεχών. Το σύνολο του σχεδόν του Τύπου –ακόμα και του παραδοσιακά φιλοπασοκικού– παίζει ρόλο πολιορκητικού κριού στην εκστρατεία της «κάθαρσης» τιμωρώντας, κατά κάποιο τρόπο, τον Α. Παπανδρέου για την προσπάθειά του να αλλάξει άρδην προς όφελός του το τοπίο στα μέσα ενημέρωσης.

Υπό αυτά τα δεδομένα, αυτό που προκαλεί έκπληξη δεν είναι η ήττα του ΠΑΣΟΚ από τη Νέα Δημοκρατία στις εκλογές της 18 Ιουνίου του 1989, αλλά η απροσδόκητη ανθεκτικοτητά του: Με ποσοστό 39,15%, το ΠΑΣΟΚ αποδεικνύει ότι έχει αποκτήσει σταθερά κοινωνικά ερείσματα. Η Νέα Δημοκρατία, παρά το 44,2% των ψήφων που συγκεντρώνει, δεν καταφέρνει να σχηματίσει αυτοδύναμη πλειοψηφία λόγω του έντονα αναλογικού εκλογικού νόμου. Ο σχηματισμός της βραχύβιας κυβέρνησης Τζαννετάκη, με τη στήριξη της Ν.Δ. και του Συνασπισμού, την 1η Ιουλίου, αποτελεί σοκ για την ελληνική κοινωνία, σηματοδοτώντας την υπέρβαση των διαχωριστικών γραμμών της μετεμφυλιακής Ελλάδας. Στους τρεισήμισι μήνες της ζωής της σημαδεύεται από την παραπομπή του Α. Παπανδρέου, του Μ. Κουτσόγιωργα, του Δ. Τσοβόλα και άλλων στελεχών του ΠΑΣΟΚ στο Ειδικό Δικαστήριο. Ωστόσο, οι πολωτικές αυτές επιλογές ενεργοποιούν τα αντιδεξιά αντανακλαστικά των οπαδών του ΠΑΣΟΚ και στις νέες εκλογές της 5ης Νοεμβρίου το κόμμα τους βγαίνει ενισχυμένο, κερδίζοντας το 40,7% των ψήφων. Αντίθετα, η Αριστερά πληρώνει ακριβά τη συνεργασία της με τη Ν.Δ., αιμορραγώντας εκλογικά και οργανωτικά – η διάσπαση της ΚΝΕ, η αποχώρηση πλειάδας ηγετικών στελεχών από το ΚΚΕ αποτελούν υποπροϊόντα αυτής της κρίσης.

Τη στιγμή όμως που η αντιδεξιά τακτική του φαίνεται να αποδίδει, ο Α. Παπανδρέου στρίβει το τιμόνι δεξιότερα. Σε μια κίνηση που κεραυνοβολεί τη λαϊκίστικη πτέρυγα του κόμματός του, συναινεί στο σχηματισμό οικουμενικής κυβέρνησης υπό τον καθηγητή Ξ. Ζολώτα, με στήριξη και των τριών κομμάτων (μια και η Νέα Δημοκρατία, με 46,2% των ψήφων, ούτε αυτή τη φορά κατάφερε να συγκεντρώσει την απαιτούμενη πλειοψηφία των 151 εδρών). Με αυτή την επιλογή του, ο Α. Παπανδρέου εξασφαλίζει την (ανομολόγητη) αμνήστευσή του από τους μέχρι χθες κατηγόρους του, με αντάλλαγμα την οριστική κατάρρευση των «αντιδεξιών» διαχωριστικών γραμμών και την υιοθέτηση συντηρητικών επιλογών σε καίρια θέματα της οικονομικής πολιτικής.

22 Οκτωβρίου 1988. Η επιστροφή του πρωθυπουργού Ανδρέα Παπανδρέου –συνοδευόμενου από την κ. Δ. Λιάνη– από το νοσοκομείο Χέρφιλντ του Λονδίνου. Καταβεβλημένος μετά τη σοβαρή περιπέτεια της υγείας του, μοιάζει να αντλεί δύναμη από τη θερμή υποδοχή που του επεφύλαξαν οι πολυπληθείς οπαδοί του στο αεροδρόμιο του Ελληνικού (φωτ.: Αργυρόπουλος).

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

Εξωτερική πολιτική

Του **Σταύρου Λυγερού**

Η άφιξη του πρωθυπουργού της Σοβιετικής Ενωσης, Νικολάι Τίχονοφ, στην Αθήνα, στις 21 Φεβρουαρίου 1983, για επίσημη επίσκεψη. Την επομένη υπογράφεται οικονομική συμφωνία των δύο χωρών. Μία μέρα μετά, τηλεγράφημα δυτικού πρακτορείου φέρει την ΕΟΚ να ισχυρίζεται ότι η Ελλάδα παραβίασε τους κανονισμούς της Κοινότητας με την υπογραφή της συμφωνίας χωρίς προηγούμενη γνωστοποίηση στις Βρυξέλλες (φωτ.: Ι.Δ. Βασιλειάδης).

Η διαμόρφωση των αντιλήψεων του ΠΑΣΟΚ σφραγίσθηκε από δύο θεμελιώδεις γεωπολιτικές σταθερές. Η πρώτη προκύπτει από τη γεωγραφική θέση, την ιστορία και την πολιτισμική ταυτότητα της χώρας. Η Ελλάδα είναι ταυτοχρόνως δυτικοευρωπαϊκή –μετά την ένταξή της στην ΕΟΚ η διάσταση αυτή απέκτησε και θεσμικό χαρακτήρα–, βαλκανική και μεσογειακή χώρα, γεγονός που επικαθορίζει σε σημαντικό βαθμό την εξωτερική πολιτική της. Η δεύτερη σταθερά ήταν η πίεση του τουρκικού επεκτατισμού στο τόξο Κύπρος – Αιγαίο – Θράκη. Η τουρκική εισβολή και κατοχή στο βόρειο τμήμα της Κύπρου, η έμπρακτη προβολή των τουρκικών διεκδικήσεων στο Αιγαίο και η εκκολαπτόμενη τότε απειλή στη Θράκη ήταν οι αλληλένδετες τρεις διαστάσεις του έντονου προβλήματος εθνικής ασφαλείας, που αντιμετώπιζε η Ελλάδα.

Από τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, η Ελλάδα αποτελούσε έναν καίριας σημασίας κρίκο στην αμερικανική και ατλαντική στρατηγική αλυσίδα. Το δόγμα του διπολισμού, πεμπτουσία της πολιτικής φιλοσοφίας του ΝΑΤΟ έως την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων, διαπότισε για πολλά χρόνια την ελληνική εξωτερική πολιτική. Κι αυτό, όχι μόνο λόγω των διασυνδέσεων και των μηχανισμών, που συγκροτούσαν το καθεστώς της εξάρτησης, αλλά και γιατί ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος φόρτισε στο έπακρο το ψυχροπολεμικό κλίμα και το γεωπολιτικό διαχωρισμό της Βαλκανικής.

Το βαθμαίο πέρασμα από τον Ψυχρό Πόλεμο στην Υφεση, τα σημαντικά βήματα χειραφέτησης της Δυτικής Ευρώπης, η άνοδος της ελληνικής οικονομίας και, τέλος, η όξυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων για το Κυπριακό, ώθησαν πιεστικά την Αθήνα προς ορισμένες διαφοροποιήσεις στους προσανατολισμούς της εξωτερικής πολιτικής, χωρίς, όμως, να αμφισβητηθούν οι κεντρικοί προσανατολισμοί. Παρά τις πολύτροπες και πολύμορφες αντιστάσεις, η διαδικασία αυτή ξεκίνησε από την κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου και συνεχίσθηκε από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή μετά τη μεταπολίτευση.

Η τουρκική εισβολή στην Κύπρο και η επέκταση της τουρκικής απειλής στον ελλαδικό χώρο επηρέασαν καταλυτικά την ελληνική εξωτερική πολιτική. Η προτίμηση της Δύσης προς την Τουρκία, ο μαζικός εξοπλισμός της, η μεγάλη δημογραφική ανάπτυξή της και πάνω από όλα η κατοχή τμήματος της Κύπρου διαμόρφωσαν ένα δυσμενή για την Ελλάδα συσχετισμό δυνάμεων. Οι κυβερνήσεις της Ν.Δ. από το 1974 έως 1981, αναγνωρίζοντας αυτή τη δυσμενή πραγματικότητα, κινήθηκαν με μετριοπάθεια και στη βάση μιας αμυντικής στρατηγικής. Το δόγμα «ανήκομεν εις την Δύσιν» υποδήλωνε τη δυτική γεωπολιτική ταυτότητα της Ελλάδας και τη συμπόρευσή της με τα δυτικοευρωπαϊκά πεπρωμένα και όχι την ευθυγράμμισή της με τις δυτικές επιλογές, όταν αυτές έθιγαν εθνικά μας συμφέροντα, ιδιαιτέρως στο μέτωπο των σχέσεων με την Τουρκία.

Η αλήθεια είναι ότι οι κυβερνήσεις της Ν.Δ. έως το 1981 δεν πρόβαλαν πάντα σθεναρή αντίσταση στις ΝΑΤΟϊκές πιέσεις. Αντιμέτωπη με τις τουρκικές πλαγιοκοπήσεις, η Αθήνα προσπάθησε να εξαγοράσει την ύφεση με όχι πάντα επιτυχείς ελιγμούς. Στον μακροχρόνιο και σκληρό ελληνοτουρκικό διπλωματικό «πόλεμο θέσεων», η τακτική αυτή όχι μόνο δεν εκτόνωσε την πάγια τουρκική επεκτατική πίεση, αλλά αντιθέτως την ενδυνάμωσε, υποθηκεύοντας ταυτοχρόνως ορισμένα ελληνικά πλεονεκτήματα.

Μετά την εκλογική νίκη του ΠΑΣΟΚ το 1981, δεν σημειώθηκαν δραματικές ανατροπές των βασικών προσανατολισμών της εξωτερικής πολιτικής. Με αυτή την έννοια, υπήρξε συνέχεια. Υπήρξαν όμως διαφοροποιήσεις, που δεν αναφέρονται μόνο στο στυλ ή στη σφαίρα των χειρισμών, αλλά και σε ορισμένες κατευθύνσεις. Ο Ανδρέας Παπανδρέου αρνήθηκε το μετεμφυλιακό δόγμα, σύμφωνα με το οποίο η Ελλάδα, ως μικρή χώρα, δεν είχε περιθώρια για αποκλίσεις από τις επιλογές του ΝΑΤΟ. Το δόγμα αυτό ήταν παράγωγο του διπολισμού και δεν ανταποκρινόταν στις ιδιαίτερες ελληνικές ανάγκες ασφαλείας, στο πλαίσιο ενός ολοένα και πιο περίπλοκου διεθνούς συστήματος. Είναι προφανές ότι οι προτεραιότητες του ΝΑΤΟ ήταν συνάρτηση της δυναμικής των σχέσεων Ανατολής–Δύσης, ενώ οι προτεραιότητες της Αθήνας συνάρτηση της δυναμικής των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Στο μέτρο που η απόλυτη ευθυγράμμιση της Ελλάδας με τις σκοπιμότητες της Δύσης μετατόπιζε την αιχμή από το κατ' εξοχήν κρίσιμο για την εθνική μας ασφάλεια ανατολικό μέτωπο, αυτή εγκυμονούσε κινδύνους. Γι' αυτό και οι κυβερνήσεις της Ν.Δ. (1974–81) υποχρεώθηκαν να αποστασιοποιηθούν από ορισμένες ΝΑΤΟϊκές επιλογές, που αντιστρατεύονταν τα ελληνικά συμφέροντα.

Εκείνα τα χρόνια, η αντίθεση Ανατολής–Δύσης ήταν μια απειλητική για την ανθρωπότητα, άρα και για την Ελλάδα, πραγματικότητα. Για το σύνολο σχεδόν των χωρών της Ευρώπης η εθνική τους ασφάλεια ήταν ταυτισμένη με τη δυναμική του διπολισμού. Για την Ελλάδα, όμως, τα πράγματα διέφεραν. Η ελληνική ιδιαιτερότητα συνίστατο στο ότι το πρόβλημα της εθνικής μας ασφαλείας επιδεχόταν λύσεις οι οποίες δεν συνοδοιπορούσαν πάντα με τα σφαιρικά συμφέροντα του ΝΑΤΟ και των ΗΠΑ.

Στις δυτικές πρωτεύουσες αντιμετώπιζαν την ελληνοτουρκική διένεξη μέσα από το πρίσμα του στρατηγικού βάρους της Τουρκίας, στο πλαίσιο των σχεδιασμών για τον ανατολικοευρωπαϊκό και τον μεσανατολικό χώρο. Η πάγια τακτική τους ήταν να συστήνουν στην Αθήνα υπομονή και διαπραγματεύσεις για να κλείσει το ρήγμα στη νοτιανατολική πτέρυγα του ΝΑΤΟ. Η Συμμαχία δεν είχε καμία διάθεση να ασχοληθεί, στο πνεύμα του Διεθνούς Δικαίου, με την επίλυση της ελληνοτουρκικής διένεξης. Μία τέτοια επί της ουσίας ενασχόληση θα δυσαρεστούσε την Τουρκία. Γι' αυτό, τόσο οι ΗΠΑ όσο και το ΝΑΤΟ προτιμούσαν να κλείνουν τα μάτια, αφού με αυτό τον τρόπο απέφευγαν τις τριβές με την Αγκυρα, χωρίς ταυ-

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

τοχρόνως να προκαλούν ρήγματα στις σχέσεις με την Αθήνα.

Ο επεκτατισμός της Αγκυρας και οι αντιδράσεις της Αθήνας αντιμετωπίζονταν σαν «ενδοοικογενειακός καβγάς», που έπρεπε να διευθετηθεί με συμβιβασμό. Η θέση του Ανδρέα Παπανδρέου ήταν ότι, επειδή η διένεξη προκαλείτο από μονομερείς και αυθαίρετες τουρκικές διεκδικήσεις, οι διαπραγματεύσεις, εμμέσως πλην σαφώς, θα νομιμοποιούσαν αυτές τις διεκδικήσεις και ο οποιοσδήποτε συμβιβασμός θα ισοδυναμούσε με παραχώρηση ελληνικών δικαιωμάτων. Ο κίνδυνος αυτός δεν καλυπτόταν βεβαίως από τις γενικόλογες ρητορικές διαβεβαιώσεις που η Ουάσιγκτον κατά καιρούς έδινε για να καθησυχάσει την Αθήνα. Η τουρκική επιθετικότητα δεν έθιγε τα δυτικά συμφέροντα, δεν απειλούσε με ανατροπή τις ευρύτερες γεωπολιτικές ισορροπίες, όπως θα συνέβαινε, για παράδειγμα, εάν την Ελλάδα απειλούσε η Βουλγαρία, όταν αυτή η χώρα ανήκε στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας.

Παρά τις αντιπολιτευτικές διακηρύξεις του, ο Ανδρέας Παπανδρέου ως πρωθυπουργός δεν αμφισβήτησε την ένταξη της χώρας ούτε στην ΕΟΚ ούτε στο ΝΑΤΟ, δεν αμφισβήτησε δηλαδή το καραμανλικό δόγμα «ανήκομεν στη Δύση». Ακολούθησε μία πολιτική παραμονής στις δυτικές δομές, την οποία διάνθισε με διαφοροποιήσεις σε επιμέρους θέματα, συχνά συνοδευόμενες από μία αμετροεπή ρητορική. Η Ελλάδα, με ανοικτό το ανατολικό της μέτωπο, είχε κάθε λόγο να αισθάνεται απειλούμενη. Οι πάγιες τουρκικές βλέψεις προς τον εθνικό μας χώρο άφηναν μεγάλα περιθώρια άσκησης πιέσεων στην ελληνική πλευρά εκ μέρους της Ουάσιγκτον. Γι' αυτό και οι χειρισμοί της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ ποτέ δεν υπερέβησαν τα όρια που θα οδηγούσαν σε ρήξη. Απέφευγε τις μονομερείς ενέργειες και προχωρούσε τόσο ώστε να μην ανατρέψει ισορροπίες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε ανεξέλεγκτες καταστάσεις. Η κυβέρνηση Παπανδρέου είχε επιλέξει το δρόμο των ελιγμών εντός των μηχανισμών του ΝΑΤΟ. Προσπάθησε με αυτό τον τρόπο να διατηρήσει τα ελληνικά ερείσματα εκεί και για να διευρύνει τα περιθώρια ελιγμών της, προσπάθησε παραλλήλως να δημιουργήσει εξισορροπητικά ερείσματα και σε άλλους χώρους, στον Ανατολικό Συνασπισμό και στους Αδέσμευτους.

Η ελληνική πλευρά έθεσε με έμφαση και επιμονή τα προβλήματα που αντιμετώπιζε από τον τουρκικό επεκτατισμό. Κατήγγειλε με στοιχεία τις προκλήσεις της Αγκυρας στο Αιγαίο, καθώς και την παγίωση της κατοχής του βορείου τμήματος της Κύπρου. Η διπλωματική δραστηριότητα της Αθήνας στόχευε να μετατρέψει την ελληνοτουρκική διένεξη και σε πρόβλημα του ΝΑΤΟ και της ΕΟΚ. Επεχείρησε να θέσει τους δύο αυτούς διεθνείς οργανισμούς ενώπιον των ευθυνών τους, υπογραμμίζοντας την κρισιμότητα που είχε για την Ελλάδα ο τουρκικός επεκτατισμός. Εκμεταλλευόμενη το ψυχολογικό πλεονέκτημα του αμυνόμενου, προσπάθησε να περιορίσει τα περιθώρια ελιγμών της τουρκικής διπλωματίας, να εγκλωβίσει και να θέσει υπό πίεση την επιθετική πολιτική της Αγκυρας.

Τα αποτελέσματα εκείνης της πολιτικής δεν ήταν τα αναμενόμενα, αλλά ούτε και αμελητέα. Παρά τη δυσφορία των ηγετικών κύκλων των ΗΠΑ, του ΝΑΤΟ και της ΕΟΚ, παρά τις κατηγορίες για ελληνικό εθνικισμό και υπέρμετρη φοβία, στις δυτικές πρωτεύουσες άρχισε να γίνεται συνείδηση ότι η ελληνοτουρκική διένεξη εγκυμονεί μία σοβαρή απειλή για τη συνοχή της νοτιοανατολικής πτέρυγας του ΝΑΤΟ. Ο παράγοντας αυτός υποχρέωσε τη Δύση να ασχοληθεί περισσότερο με το πρόβλημα και, έστω εμμέσως, να εμπλακεί και η ίδια, γεγονός το οποίο προοπτικά είχε θετικές επιπτώσεις.

Η κρίση του Μαρτίου 1987 με την Τουρκία ήταν το αποκορύφωμα της τουρκικής προσπάθειας να κάμψει την άμυνα της Αθήνας, να την υποχρεώσει σε άτακτη υποχώρηση και σε εφ' όλης της ύλης διαπραγμάτευση. Η αποφασιστικότητα της ελληνικής πλευράς κατά τη διάρκεια της κρίσης ανέτρεψε το σχέδιο της Αγκυρας, αλλά ο Ανδρέας Παπανδρέου φοβήθηκε από την ίδια του τη στάση. Ο κίνδυνος μιας πολεμικής αναμέτρησης τον έκανε να αλλάξει γραμμή πλεύσης, να ανταποκριθεί σε διαμεσολαβήσεις και να εγκαινιάσει το 1988 στο Νταβός μία πολιτική διαλόγου με την Τουρκία. Η νέα πολιτική του, παρότι αρχικά φάνηκε ότι ίσως θα μπορούσε να οδηγήσει σε συνεννόηση, κατέληξε σε αδιέξοδο, λόγω των απαιτήσεων της Αγκυρας και της υπαναχώρησής της σε ό,τι αφορά την παραπομπή του ζητήματος της υφαλοκρηπίδας στη Χάγη.

Βρυξέλλες 8 Δεκεμβρίου 1981 ο Ανδρέας Παπανδρέου στη χειμερινή σύνοδο των υπουργών Αμυνας του ΝΑΤΟ, υπό την ιδιότητα του υπουργού Αμυνας της Ελλάδας. Για πρώτη φορά στα χρονικά της Συμμαχίας, η σύνοδος τερματίστηκε χωρίς την έκδοση κοινού ανακοινωθέντος, εξαιτίας του «βέτο» του Ελληνα πρωθυπουργού, σε ένδειξη διαμαρτυρίας για τη μη κατοχύρωση των ανατολικών συνόρων της χώρας από το ΝΑΤΟ (φωτ.: Αργυρόπουλος).

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

Ανδρέας Παπανδρέου – Τουργκούτ Οζάλ. Συνάντηση των δύο πρωθυπουργών στο περιθώριο της συνόδου κορυφής του ΝΑΤΟ, στις 4 Μαρτίου 1988, στις Βρυξέλλες, ένα μήνα μετά τις συνομιλίες τους στο Νταβός της Ελβετίας (φωτ.: Αργυρόπουλος).

Του ***Κωνσταντίνου Αγγελόπουλου***

Αθήνα – Αγκυρα: Το «πνεύμα» του Νταβός

Η έναρξη της δεκαετίας του '80 βρήκε τις διμερείς ελληνοτουρκικές σχέσεις σε «νεκρό» σημείο. Η πάγια άρνηση της Αγκυρας να συζητήσει, σε νομική βάση, το θέμα της οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας και η εκδηλωμένη πρόθεσή της να γενικεύσει πολιτικά, για όλα τα «θέματα» του Αιγαίου, αυτή τη συζήτηση, είχε οδηγήσει τον Κ. Καραμανλή σε διακοπή κάθε σχετικού «διαλόγου», και την απόφαση αυτή δεν άλλαξε ο διάδοχός του στην πρωθυπουργία, Γ. Ράλλης, την άνοιξη του 1980. Τη χρονιά εκείνη όμως συνέβη μια σημαντική αλλαγή: η Αθήνα συμφώνησε στην επιστροφή της χώρας στο στρατιωτικό ΝΑΤΟ (συμφωνία Ρότζερς), γεγονός που οδήγησε στο πρόβλημα του καθορισμού του επιχειρησιακού ελέγχου στο Αιγαίο, με την τουρκική πλευρά να μη δέχεται την επάνοδο στο καθεστώς των ρυθμίσεων που ισχύουν μέσα στη Συμμαχία πριν από την ελληνική αποχώρηση (1974).

Παραλαμβάνοντας αυτά τα δεδομένα, τον Οκτώβριο 1981, ο νέος πρωθυπουργός Ανδρέας Παπανδρέου, ακολούθησε «σκληρή» γραμμή σε δύο ζητήματα: διατήρησε την άρνηση για κάθε «διάλογο» με την Αγκυρα και, παραλλήλως, καταγγέλλοντας την επιθετικότητα της Τουρκίας, ζήτησε από το ΝΑΤΟ να εγγυηθεί τα ανατολικά σύνορα της Ελλάδας, προκειμένου να έχει, κατά την άποψή του, ουσιαστική σημασία η ελληνική συμμετοχή στο στρατιωτικό σκέλος της Συμμαχίας.

Η στάση αυτή της ελληνικής κυβέρνησης δεν βρήκε ανταπόκριση από το ΝΑΤΟ, με αποτέλεσμα να κάνει ο Α. Παπανδρέου την «έκπληξη», το 1982 στις Βρυξέλλες, ασκώντας «βέτο» στην έκδοση κοινού ανακοινωθέντος από τη σύνοδο κορυφής της Συμμαχίας. Τα πράγματα στις ελληνοτουρκικές σχέσεις έγιναν χειρότερα στη συνέχεια. Το 1983, ανακοινώθηκε στα κατεχόμενα κυπριακά εδάφη η ίδρυση ανεξάρτητης Δημοκρατίας της Β. Κύπρου (που δεν αναγνώρισε ο ΟΗΕ). Την επόμενη χρονιά, η Αγκυρα αντάλλαξε πρεσβευτές με το ψευδοκράτος, οι παραβιάσεις του εθνικού εναέριου χώρου της Ελλάδας στο Αιγαίο πύκνωσαν (το 1984, μετρήθηκαν από την Αθήνα 421 παραβιάσεις), ο Τουργκούτ Οζάλ εκτόξευσε στρατιωτικές απειλές, ανοιχτά, κατά της χώρας μας (1985) και το 1986 η ελληνική κυβέρνηση ανακοίνωσε νέο στρατηγικό δόγμα, στο οποίο ο κύριος εχθρός ήταν για την Ελλάδα η Τουρκία και όχι από Βορρά δυνάμεις.

Ο αιφνιδιασμός στα χιόνια

Η μεγάλη ένταση διατηρήθηκε έως το 1987, οπότε άρχισε (αιφνιδιαστικά για πολλούς στην Αθήνα) μια ροή εξελίξεων που θα άλλαζε το σκηνικό των ελληνοτουρκικών σχέσεων στη συνέχεια της δεκαετίας.

Το μήνα Μάρτιο 1987, οι δύο χώρες έφθασαν στα πρόθυρα πολέμου, όταν η τουρκική πλευρά εμφανίστηκε να επιχειρεί ενέργεια στην υφαλοκρηπίδα «αμφισβητούμενης» περιοχής στο Αιγαίο. Οι ελληνικές Ενοπλες Δυνάμεις ετέθησαν σε πολεμική επιφυλακή, οι ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ ενημερώθηκαν από την κυβέρνηση για τον κίνδυνο πολέμου, ο Τουργκούτ Οζάλ υπεχώρησε τελικώς. Από εκεί και πέρα, άρχισε μία άλλη πορεία των πραγμάτων.

Αθήνα και Αγκυρα, με διαμεσολαβητές Αμερικανούς και Ευρωπαίους, άρχισαν απόρρητη πρωθυπουργική «αλληλογραφία», με στόχο την απομάκρυνση της έντασης. Αποτέλεσμα αυτών των επαφών ήταν να ανακοινωθεί, στις αρχές του 1988, στο περιθώριο του Οικονομικού Φόρουμ του Νταβός, μια εντυπωσιακή συμφωνία Παπανδρέου–Οζάλ, που αιφνιδίασε ακόμη και τους υπουργούς (πλην ενός) της κυβέρνησης. Στη συμφωνία αποδοκιμάζονταν οι δυνάμεις που, και στις δύο χώρες, ενίσχυαν την ένταση και καταγραφόταν η πρόθεση των δύο μερών για την αναζήτηση λύσεων, χωρίς να περιορίζεται ο διαγραφόμενος διάλογος στο θέμα της υφαλοκρηπίδας (δεν αναφερόταν καν στο σχετικό κείμενο) και χωρίς να παρεμβάλλεται σε αυτόν η εκκρεμότητα του Κυπριακού (πράγμα που προκάλεσε τότε «σοκ» στην κυπριακή ηγεσία του Σπ. Κυπριανού).

Τον επόμενο μήνα, οι δύο πρωθυπουργοί συναντήθηκαν πάλι, στις Βρυξέλλες, όπου ετέθησαν οι βάσεις του διαλόγου, με τη σύσταση μικτών επιτροπών.

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

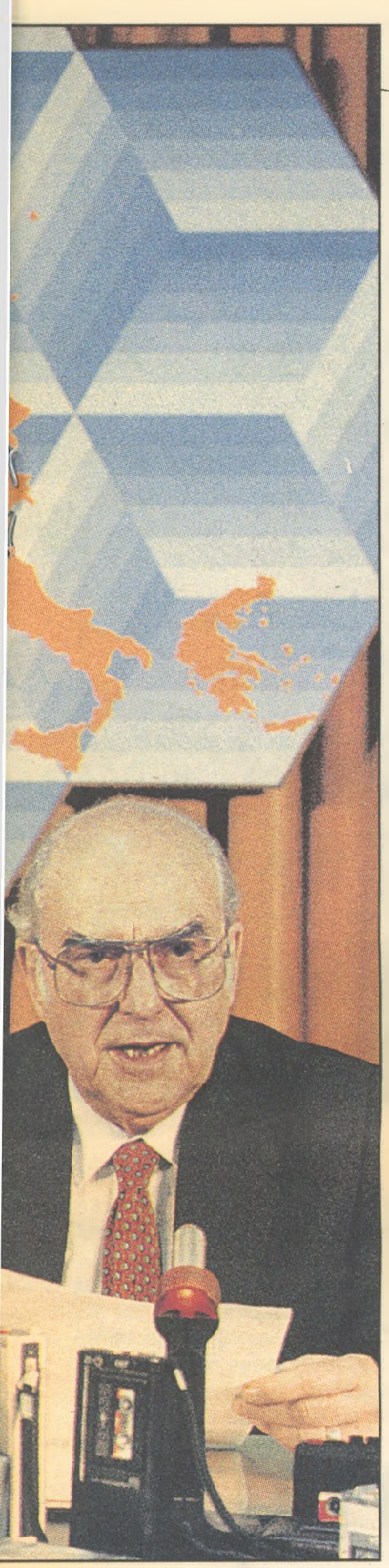

Παρά το ότι οι αντιρρήσεις πολλών (και από το χώρο του κυβερνώντος ΠΑΣΟΚ) ήταν έντονες, το «πνεύμα» του Νταβός έμενε ισχυρό. Το μήνα Μάιο, στη Βουλιαγμένη, οι υπουργοί Εξωτερικών Κάρολος Παπούλιας και Μεσούτ Γιλμάζ υπέγραψαν Μνημόνιο για «μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης» στο Αιγαίο και ο «αιφνίδιος έρως» εκείνης της χρονιάς συμπληρώθηκε με την επίσκεψη του Τούρκου Οζάλ στην Αθήνα, τον Ιούνιο. Στη διεθνή σκηνή, οι ραγδαίες αυτές εξελίξεις επαινέθηκαν ιδιαιτέρως, μια και όλα έδειχναν ότι η δεκαετία του '80 έκλεινε με τις δύο χώρες να έχουν γυρίσει μία «νέα σελίδα», θυμίζοντας το τολμηρό πολιτικό «άνοιγμα» των Βενιζέλου–Ατατούρκ της δεκαετίας του '30.

Τέλος, αλλά όχι ακριβώς...

Το «Νταβός» όμως δεν έμελλε να έχει εντυπωσιακή συνέχεια. Η γενικότερη στάση της Τουρκίας επί της ουσίας των κρίσιμων θεμάτων (Αιγαίο, Κύπρος), η πρόθεση της τουρκικής πλευράς σε όλες τις υπηρεσιακές διμερείς επαφές να επιτύχει εμμέσως στρατιωτική «συνδιοίκηση» στο Αιγαίο, η επιμονή της για πλήρη στρατιωτικό έλεγχο και ενίσχυσή του στην κατεχόμενη Β. Κύπρο, η μεγάλη ανησυχία στην ελληνοκυπριακή πολιτική σκηνή και οι έντονες, και όχι λίγες, αντι–Νταβός απόψεις στην ελληνική πολιτική σκηνή, σε συνδυασμό με τις επερχόμενες εκλογές (1989) οδήγησαν τον Ανδρέα Παπανδρέου σε ουσιαστική εγκατάλειψη εκείνης της πολιτικής και σε παραδοχή εκ μέρους του του «λάθους» («mea culpa») στο Κοινοβούλιο. Η απόρρητη «αλληλογραφία» Παπανδρέου–Οζάλ συνεχίστηκε το 1989 (με «ταχυδρόμο» τον διπλωματικό σύμβουλο του πρωθυπουργού, Χρήστο Μαχαιρίτσα), αλλά σε αυτήν καταγράφονταν πλέον περισσότερο οι διαφορές που εμπόδιζαν το «Νταβός» να προχωρήσει. Ετσι, η δεκαετία του '80 δεν έκλεισε μεν σε σκηνικό έντασης, όπως είχε ξεκινήσει, αλλά με το «πνεύμα του Νταβός» νεκρό, παρότι η στάση του «ευρωπαϊστή» Οζάλ δεν άφηνε γενικώς αδιάφορη πλέον την ελληνική πολιτική ηγεσία.

Αν, όμως, το «Νταβός» δεν είχε συνέχεια, τα όσα συνέβησαν στη χιονισμένη ελβετική πολίχνη, τον Φεβρουάριο του 1988 καθώς και τους επόμενους μήνες, άφηναν πολλά ίχνη στο ελληνοτουρκικό διπλωματικό πεδίο. Και, παραλλήλως, καταγράφηκαν και στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη ως στοιχεία αποδεικτικά της άποψης ότι υπήρχαν, σε κατάλληλη συγκυρία, περιθώρια για το άνοιγμα μιας «νέας περιόδου» στις σχέσεις Ελλάδας–Τουρκίας, έστω και αν οι δυσκολίες ήταν αντικειμενικώς πολλές, έστω και αν στην Αγκυρα οι «ευρωπαϊστές» δεν ήταν σε θέση να επιβάλουν νέες πολιτικές στο στρατιωτικό κατεστημένο και τους «σκληροπυρηνικούς» του υπουργείου Εξωτερικών (που επί Οζάλ, εκπροσωπούσε ουσιαστικώς ο Μεσούτ Γιλμάζ). Ηδη στην Αθήνα, το 1989–90 υπήρχαν πλέον δυνάμεις πεπεισμένες για την ανάγκη ενός ελληνοτουρκικού «διαλόγου», με παράλληλη αντιμετώπιση του Κυπριακού. Τη διάθεση αυτή για «διάλογο», υπό κάποιους όρους, εξέφρασε και τον Αύγουστο 1989, στην Αττάλεια, ο Κ. Μητσοτάκης (που πάντοτε υποστήριζε θέσεις «ρεαλιστικές» στο θέμα, διαφωνώντας με τις –κάποτε– «σκληρές» απόψεις του Α. Παπανδρέου) σε τετ–α–τετ συζήτηση που είχε εκεί με τον Τουργκούτ Οζάλ. Ετσι, μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα όσα σημειώθηκαν στο πεδίο των ελληνοτουρκικών σχέσεων την επόμενη δεκαετία είχαν ως «κρυφή» βάση τους πολλά από τα στοιχεία του «πνεύματος» που κυριάρχησε στο Νταβός το 1988.

Οι πρωθυπουργοί της Ελλάδας, Α. Παπανδρέου, και της Τουρκίας, Τ. Οζάλ, ανταλλάσσουν χειραψία στο αεροδρόμιο του Ελληνικού, κατά την άφιξη του Τούρκου πρωθυπουργού στην Αθήνα, στις 13 Ιουνίου 1988 (φωτ. Αργυρόπουλος).

Ελληνοτουρκικά 1980 – 1989

1980

• Επιστροφή της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ.

1981

• Η Ελλάδα διαμαρτύρεται για την εξαίρεση της Λήμνου από τις ασκήσεις.

1982

• Η Ελλάδα θέτει βέτο στο ΝΑΤΟ, καθώς δεν προσφέρει ασφάλεια σε περίπτωση τουρκικής επίθεσης.

1983

• Ανακοίνωση ανεξαρτητοποίησης των Τουρκοκυπρίων.

1984

• Η Τουρκία ανταλλάσσει πρεσβευτή με το ψευδοκράτος του Ντενκτάς.

1985

• Η Ελλάδα παρουσιάζει κατάλογο που δείχνει 421 τουρκικές παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου μέσα στο 1984.

• Ο Οζάλ απειλεί ότι σε περίπτωση σύγκρουσης, η Ελλάδα θα βρεθεί σε μειονεκτική θέση.

1986

• Κύριος εχθρός η Τουρκία, στο νέο ελληνικό στρατηγικό δόγμα.
• Ενταση στον Εβρο, λόγω θερμού επεισοδίου. Δύο Ελληνες στρατιώτες και δύο Τούρκοι νεκροί.

1987

• Στα πρόθυρα πολέμου με την Τουρκία.

1988

• Ο Παπανδέου συναντά τον Οζάλ στο Νταβός.
• Μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης από Παπούλια - Γιλμάζ στη Βουλιαγμένη.
• Ο Οζάλ έρχεται στην Αθήνα.

1989

• Ο Κ. Μητσοτάκης συζητεί με τον Οζάλ στην Αττάλεια.

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

Η πολιτική της λιτότητας συναντά σθεναρή αντίσταση. 15 Ιανουαρίου 1987, 24ωρη πανεργατική απεργία στον ιδιωτικό και στο δημόσιο τομέα και μεγάλη συγκέντρωση στην πλατεία Συντάγματος. Η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ μεταξύ σφύρας και άκμονος: εναρμόνιση της οικονομίας με την ΕΟΚ, αφενός, εκσυγχρονισμός με «ανθρώπινο πρόσωπο», αφετέρου (φωτ.: Αργυρόπουλος).

Ελληνική οικονομία και Ευρωπαϊκή Κοινότητα

Του **Ζαχαρία Δεμαθά**

Οικονομολόγου στο Πάντειο Πανεπιστήμιο
Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Η έναρξη της δεκαετίας του 1980 σηματοδοτείται για την Ελλάδα από την ένταξή της στην ΕΟΚ, τον Ιανουάριο του 1981, και από την ανάληψη της διακυβέρνησης από το ΠΑΣΟΚ, το φθινόπωρο του ίδιου έτους. Τα δύο αυτά, το καθένα με τον τρόπο του, συνέβαλαν σημαντικά στη διαμόρφωση των οικονομικών εξελίξεων στη χώρα. Οι επιπτώσεις από την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ μπορούν να κατανοηθούν μόνον αν ληφθεί υπόψη ο διαφορετικός χαρακτήρας της ΕΟΚ της περιόδου σε σχέση με τη σημερινή Ευρωπαϊκή Ενωση.

Η «Ευρώπη» της δεκαετίας του 1980 είναι μια οικονομική κοινότητα που διανύει περίοδο μετασχηματισμών. Η προηγούμενη διεύρυνσή της, κατά την οποία έγιναν μέλη της το Ηνωμένο Βασίλειο, η Ιρλανδία και η Δανία (1973), δημούργησε προβλήματα που αποκρυσταλλώθηκαν στον προϋπολογισμό, ο οποίος, έτσι κι αλλιώς, ήταν πολύ χαμηλότερος από τους σημερινούς. Ταυτόχρονα, προέκυψε ανάγκη να μεταρρυθμιστούν θεσμοί και όργανα, ενώ κύριο στοιχείο της περιόδου αποτελούν τα εμπόδια –φυσικά, τεχνικά και δημοσιονομικά– που χαρακτηρίζουν τις σχέσεις των κρατών - μελών.

Το 1985, πρόεδρος της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων αναλαμβάνει ο Ζακ Ντελόρ, ενώ τον επόμενο χρόνο θεσπίζεται, με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, η ολοκλήρωση της Εσωτερικής Αγοράς. Στόχος είναι η υπέρβαση, έως το 1992, όλων των φραγμών που περιορίζουν την ελεύθερη διακίνηση προσώπων, αγαθών, κεφαλαίου και υπηρεσιών. Παράλληλα, η ΕΟΚ διευρύνεται, καθώς το 1986 εισέρχονται η Ισπανία και η Πορτογαλία, ενώ τον Απρίλιο του 1987 υποβάλει αίτηση ένταξης η Τουρκία.

Το 1988 ανακοινώνεται το Πρώτο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης 1988-1992, πρόδρομο μέτρο του οποίου υπήρξαν τα Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα (ΜΟΠ). Το Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (ΚΠΣ), χρηματοδοτούμενο από τον αυξημένο κοινοτικό προϋπολογισμό, έχει ως σκοπό να τονώσει την ανάπτυξη όσων από τα κράτη-μέλη παρουσιάζουν καθυστέρηση, συντονίζοντας τα μέσα άσκησης της πολιτικής της ΕΟΚ. Το ΚΠΣ συντονίζει τα Διαρθρωτικά Ταμεία (περιφερειακό, κοινωνικό, προσανατολισμού), ενώ η Κοινή Αγροτική Πολιτική ασκείται αυτόνομα.

Ενταξη και αναγκαίες αναδιαρθρώσεις

Με δεδομένη την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ, στο εσωτερικό της διαμορφώνεται μια νέα κατάσταση, που όμως χαρακτηρίζεται από τις αδράνειες του παρελθόντος. Ο λόγος είναι ότι η όλη διαδικασία της ένταξης, στη δεκαετία του 1970, αντιμετωπίστηκε ως κατ' εξοχήν πολιτικό ζήτημα, με αποτέλεσμα να μην τεθεί στο επίκεντρο της προσοχής η οικονομική διάρθρωση της χώρας ούτε να αποτελέσει καθοριστικό θέμα στις διαπραγματεύσεις, πράγμα που θα οδηγούσε στην αναδιάρθρωση της οικονομίας της χώρας ή έστω θα έθετε σε κίνηση τη διαδικασία της αναδιάρθρωσης αυτής.

Η χώρα εντάσσεται στην ΕΟΚ μαζί με τα προβλήματα που της κληροδότησε η δεκαετία του 1970, τα οποία συνοψίζονται: στον υψηλό, σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, πληθωρισμό (ο οποίος κινείται, με ανοδική τάση, από το 3,0%, στην αρχή της περιόδου, στο 19,0%, στο τέλος της, το 1979), στον έλεγχο της οικονομίας από το κράτος, στην αδυναμία των οικονομικών θεσμών να λειτουργήσουν σε συνθήκες ουσιαστικά ανοικτής οικονομίας και, κυρίως, στην ανεπάρκεια υποδομών, μηχανισμών και θεσμών.

Η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ είναι υποχρεωμένη να κινηθεί ταυτόχρονα σε δύο επίπεδα: να εναρμονίσει την οικονομία της χώρας με το ευρύτερο πλαίσιο της ΕΟΚ και των κρατών-μελών, αφενός, και, αφετέρου, να προχωρήσει σε εκσυγχρονισμό των οικονομικών δομών της χώρας, οδηγώντας, παράλληλα, τη χώρα σε αποδεκτά, σύμφωνα με τις απόψεις της, επίπεδα κοινωνικής δικαιοσύνης.

Το δεύτερο αυτό στοιχείο υποχρεώνει την κυβέρνηση να αναλάβει σημαντικές δαπάνες, οι οποίες, όμως, δεν βρίσκονται σε αντιστοιχία με τους πόρους που έχει στη διάθεσή της. Το άνοιγμα της οικονομίας της χώρας στον ανταγωνισμό αποκαλύπτει τις αδυναμίες της, καθώς οι περισσότεροι κλάδοι –που έχουν συνηθίσει να δρουν και να αναπτύσσονται σε συνθήκες ιδιαίτερης, άμεσης ή έμμεσης, προστασίας, εξαιτίας της χαμηλής ποιότητας προϊόντων και του σχετικά υψηλού κόστους εργασίας που παρουσιάζουν– δεν ανταποκρίνονται στις νέες συνθήκες της αγοράς.

Ο ανταγωνισμός λειτουργεί σε βάρος των προϊόντων αυτών, τα οποία βλέπουν το μερίδιό τους στην αγορά να περιορίζεται.

Η διαδικασία αυτή οδηγεί στον περιορισμό της απασχόλησης και της παραγωγής, κατά κύριο λόγο στον δευτερογενή τομέα, και θέτει τους αρμόδιους μπροστά στο δίλημμα ή να μεταβάλουν τον τρόπο λειτουργίας του τομέα εκ βάθρων ή να τον προσαρμόσουν σταδιακά, μέσα από νέα διοικητικά σχήματα όπου τη διοίκηση των μονάδων αναλαμβάνουν εκπρόσωποι των εργαζομένων σε συνδυασμό με ειδικούς οι οποίοι διορίζονται είτε από τους φορείς που είναι αρμόδιοι για τη διαδικασία ανασυγκρότησης των προβληματικών επιχειρήσεων, ή από τις τράπεζες που ελέγχουν τις συγκεκριμένες μονάδες, που και αυτές, με τη σειρά τους, βρίσκονται οι περισσότερες κάτω από κρατικό έλεγχο ήδη από την προηγούμενη δεκαετία.

Στον πρωτογενή τομέα συνεχίζεται και εντείνεται, μέσα από την Κοινή Αγροτική Πολιτική, η πολιτική στήριξης

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

25 Νοεμβρίου 1987. Ο υπουργός Εθνικής Οικονομίας Κ. Σημίτης εξωθείται σε παραίτηση υπό την πίεση των αντιδράσεων στην αυστηρή οικονομική πολιτική της κυβέρνησης. Στη φωτογραφία, ο υπουργός ενώ εξέρχεται από το Μέγαρο Μαξίμου, παλαιότερα (φωτ.: Βασίλης Καραμανώλης, αρχείο «Κ»).

του εισοδήματος των αγροτών μέσω της στήριξης της παραγωγής συγκεκριμένων προϊόντων. Με τον τρόπο αυτό, όμως, αρχίζει μια διαδικασία προσαρμογής του παραγωγικού προτύπου στο σύστημα επιδοτήσεων μάλλον παρά στις ανάγκες της αγοράς, γεγονός που θα οδηγήσει σε σημαντικές πιέσεις στο φυσικό περιβάλλον και ιδιαίτερα στους υδατικούς πόρους, με αποτέλεσμα την ένταση των πιέσεων για ανάπτυξη συγκεκριμένων υποδομών.

Η διαδικασία αυτή αποκρυσταλλώνεται τόσο στους ρυθμούς αύξησης του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) όσο και στη σύνθεσή του.

Ο ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ –αρνητικός τα πρώτα τρία χρόνια της περιόδου– γίνεται θετικός, κυμαινόμενος λίγο πάνω από το 2%, τα δύο επόμενα χρόνια. Το 1985 παρουσιάζει κάμψη (0,5%) και ξαναγίνεται αρνητικός το 1986. Τα δύο επόμενα χρόνια ο ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ γίνεται θετικός και φθάνει το 4,3% και 3,8%, αντιστοίχως, αλλά γίνεται μηδενικός το 1990.

Η συμβολή του πρωτογενούς τομέα στη διαμόρφωση του ΑΕΠ από 15,5% στην αρχή της δεκαετίας (1980) μειώνεται, με μικρές διακυμάνσεις, σε 10,9% το 1990. Την ίδια περίοδο, η συμμετοχή του δευτερογενούς τομέα μειώνεται και αυτή από 30,4% σε 27,3% , ενώ, όπως είναι φυσικό, αυξάνεται η συμβολή του τριτογενούς τομέα από 56,8% σε 64,4%. Η τάση αύξησης της ανεργίας χαρακτηρίζει όλη την περίοδο, καθώς ο δείκτης κινείται από 1,5% το 1980 σε 7,7% το 1990.

Το δημόσιο χρέος

Η κυβέρνηση, μολονότι αρχίζει να αντλεί πόρους από την ΕΟΚ –που ενώ στην αρχή της περιόδου αντιστοιχούσαν μόλις στο 0,4% του ΑΕΠ στο τέλος της περιόδου είχαν φθάσει στο 3,6%–, καταφεύγει στον δημόσιο δανεισμό, καθώς δεν ήταν εύκολο να βελτιωθεί γρήγορα η αποδοτικότητα του φορολογικού συστήματος. Ετσι, το δημόσιο χρέος αυξάνεται σταθερά όλη αυτή την περίοδο: από 28,6% του ΑΕΠ το 1980 φθάνει στο 80,7% το 1990. Αντίστοιχα, η εξυπηρέτηση του δημόσιου χρέους ανέρχεται από 2,0% σε 10,2% του ΑΕΠ. Ο υψηλός δανεισμός, εκτός από την αύξηση της ρευστότητας της οικονομίας, έχει ως συνέπεια το Δημόσιο να ανταγωνίζεται τις τράπεζες στην προσέλκυση των καταθέσεων των ιδιωτών. Αποτέλεσμα αυτού είναι η αύξηση των επιτοκίων και οι πληθωριστικές πιέσεις, οι οποίες προστίθενται σωρευτικά στους ήδη υψηλούς ρυθμούς πληθωρισμού της προηγούμενης δεκαετίας. Ο δείκτης του πληθωρισμού (δείκτης τιμών καταναλωτή) κινείται μεταξύ 24,9%, στην αρχή της περιόδου, και 20,4%, στο τέλος της, με κάμψεις την περίοδο 1984-1985 και 1987-1988, οπότε έπεσε και στο ελάχιστο επίπεδο της δεκαετίας, που ήταν το 13,5%.

Η κατάσταση αυτή, σε συνδυασμό με τον περιορισμό της συμβολής στο ισοζύγιο πληρωμών των άδηλων πόρων –δηλαδή του τουριστικού, ναυτιλιακού και μεταναστευτικού συναλλάγματος–, λόγω των εξελίξεων στις διεθνείς αγορές, ασκεί πιέσεις στο εθνικό νόμισμα. Η ισοτιμία της δραχμής από 42,6 δρχ./δολάριο το 1980 φθάνει στις 158,5 δρχ./δολάριο το 1990.

Η κύμανση αυτή της ισοτιμίας, που άλλοτε είναι αποτέλεσμα της διολίσθησης και άλλοτε της υποτίμησης της δραχμής (όπως, λ.χ., τον Οκτώβριο του 1985, οπότε το εθνικό νόμισμα υποτιμήθηκε κατά 15%), αντανακλά και τη διστακτικότητα των υπευθύνων να υιοθετήσουν την κατάλληλη πολιτική προς αντιμετώπιση της κατάστασης – καθώς η μεν πολιτική της διολίσθησης υποδηλώνει είτε πρόθεση σταδιακής αντιμετώπισης των προβλημάτων είτε, στη χειρότερη περίπτωση, αποδοχή της διαμορφωμένης κατάστασης, ενώ η υποτίμηση, αντιθέτως, σε συνδυασμό μάλιστα με ορισμένα μέτρα περιορισμού της κατανάλωσης και των αμοιβών εργασίας, υποχρεώνει την οικονομία της χώρας να προσανατολιστεί σε διαρθρωτικές αλλαγές.

Χαρακτηριστικά του πιο πάνω προβληματισμού είναι τα μέτρα που συνόδευσαν, τον Οκτώβριο του 1985, την υποτίμηση της δραχμής κατά 15%. Μέτρα, όπως η προσπάθεια επιβράδυνσης των εισαγωγών, ο υπολογισμός στην αυτόματη τιμαριθμική αναπροσαρμογή (ΑΤΑ) μόνο του εσωτερικού πληθωρισμού, οι περικοπές των δαπανών του Δημοσίου κ.λπ.

Η πολιτική αυτή της λιτότητας, μετά μια πρώτη ώθηση στον πληθωρισμό, φάνηκε να αποδίδει, καθώς συνέπεσε με σημαντική μείωση των τιμών των πρώτων υλών, ιδίως του πετρελαίου, αλλά και με την πτώση του δολαρίου. Οι συνέπειές της στις εξαγωγές δεν μπόρεσαν –δεδομένης της διάρθρωσης του δευτερογενούς τομέα– να γίνουν αισθητές, καθώς μάλιστα η πολιτική αυτή εγκαταλείφθηκε τις παραμονές και την επομένη των εκλογών, και κάτω από την πίεση των δανειακών αναγκών του Δημοσίου, του ΙΚΑ και ορισμένων ΟΤΑ.

Αλλωστε –με ελάχιστες εξαιρέσεις, όπως, π.χ., στη διαχείριση των νομισματικών ζητημάτων, με την κατάργηση της Νομισματικής Επιτροπής και την προσπάθεια της Τράπεζας της Ελλάδας να κινηθεί από τον διοικητικό προς ένα λειτουργικό έλεγχο του τραπεζικού συστήματος– η περίοδος δεν χαρακτηρίζεται από σημαντικές διαρθρωτικές αλλαγές, που παραμένουν απλώς διακηρύξεις.

Καθώς, λοιπόν, τα βασικά χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας, με εξαίρεση την αύξηση της ευημερίας, δεν μεταβάλλονται, τα προβλήματα παραμένουν και εντείνονται. Ενώ, αντιθέτως, με την πολιτική λιτότητας θα διαφαινόταν τουλάχιστον μια αποτελεσματική κατεύθυνση πολιτικής, έστω του δημόσιου τομέα. Ως αποτέλεσμα αυτού, το ΑΕΠ της χώρας (ως ποσοστό του αντίστοιχου μέσου όρου της ΕΟΚ) μειώνεται από 58,2% το 1980 σε 53,0% το 1990, ακολουθώντας σταθερή πτωτική τάση.

Η δεκαετία του 1980, επομένως, αν και φαινομενικά συμπυκνώνει μια σειρά νέων στοιχείων, ουσιαστικά δεν αποτελεί παρά προβολή του παρελθόντος στο νέο περιβάλλον, αποκαλύπτει τις διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας και παραπέμπει στην ανάγκη ουσιαστικής προσέγγισης των προβλημάτων σε ένα όλο και πιο δυναμικό πλαίσιο ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Τα προβλήματα αυτά θα αποτελέσουν και τα κύρια διακυβεύματα της επόμενης δεκαετίας.

Πηγή αριθμητικών στοιχείων: ΥΠΕΘΟ, «Η Ελληνική Οικονομία 1960-1997, Μακροχρόνιες Μακροοικονομικές Στατιστικές Σειρές», Αθήνα 1997.

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

Ζητήματα Παιδείας

Του **Αλέξη Δημαρά**
Ιστορικού της Εκπαίδευσης

Για τα εκπαιδευτικά πράγματα της Ελλάδας, η δεκαετία του 1980 θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί ως περίοδος μεγάλων μεταβολών, που ωστόσο κατέληξαν αφήνοντας το σύστημα με προβλήματα, ανάλογα σε έκταση, ένταση και βάθος με εκείνα του παρελθόντος. Βέβαια, όπως πάντα, όσα έγιναν κατά τη διάρκειά της δεν ήταν ανεξάρτητα από τα παρελθόντα: Το 1976, η πρώτη μεταδιδακτορική εκπαιδευτική νομοθεσία είχε ξαναδώσει στο σύστημα τα χαρακτηριστικά της μεταρρύθμισης του 1964, σχεδόν στο σύνολό τους: εννεάχρονη υποχρεωτική φοίτηση (εξαετές Δημοτικό και αυτόνομο τριετές Γυμνάσιο), τριετές Λύκειο, ανάπτυξη του τεχνικο–επαγγελματικού κλάδου, καθιέρωση της δημοτικής σε όλες τις βαθμίδες, διδασκαλία των αρχαίων κειμένων από μετάφραση στο Γυμνάσιο, εισαγωγικές εξετάσεις για τα πανεπιστήμια στα πρότυπα του «Ακαδημαϊκού Απολυτηρίου».

Αλλά αυτή η αναβίωση, καθώς προήλθε από την παράταξη που είχε με βιαιότητα αντιταχθεί στην αρχική θεσμοθέτηση, προκαλεί το ερώτημα πώς όσα ήταν απολύτως απορριπτέα το 1964 έγιναν, δέκα χρόνια αργότερα, επιδιωκτέα. Η εξήγηση φαίνεται ότι είναι κυρίως πολιτική και συνδέεται με την ανάγκη της συντηρητικής παράταξης να αποσυνδεθεί όσο το δυνατόν σαφέστερα από το δικτατορικό καθεστώς και να εκμεταλλευθεί το «προοδευτικό» ρεύμα της εποχής. Η υιοθέτηση των ρυθμίσεων της Ενωσης Κέντρου του 1964, υπηρετούσε πολλαπλώς αυτούς τους στόχους. Αλλωστε, οι καίριες εξελίξεις στα πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα της χώρας που μεσολάβησαν, είχαν αφαιρέσει, το 1976, τον «επαναστατικό» χαρακτήρα από τα μέτρα που νομοθετήθηκαν το 1964.

Ετσι και στην αρχή της επισκοπούμενης δεκαετίας, το διάδοχο κυβερνητικό σχήμα, εκείνο που προέκυψε από τη νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές του 1981, επεδίωξε να τονίσει —και αυτό– τη διαφορά του από το παρελθόν σε όλα τα επίπεδα: από την κατάργηση της ποδιάς και τη χαλάρωση των πειθαρχικών κανόνων στα σχολεία, ώς την αντικατάσταση των επιθεωρητών με «σχολικούς συμβούλους», την κατάργηση του θεσμού της έδρας στα πανεπιστήμια με θεσμοθέτηση του τμήματος και την «πανεπιστημοποίηση» όλων των Ανωτάτων Σχολών (Παντείου, Βιομηχανικής κ.λπ.), των Παιδαγωγικών Ακαδημιών (όπου καταρτίζονταν οι εκπαιδευτικοί της πρώτης βαθμίδας) και των Σχολών Νηπιαγωγών. Ανάλογες τάσεις εκφράζει και η αντικατάσταση του Κέντρου Εκπαιδευτικών Μελετών και Επιμορφώσεως (του ΚΕΜΕ, που είχε ιδρυθεί το 1976 ως επιτελικό όργανο εκπαιδευτικής πολιτικής) με το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο – ασφαλώς όχι τυχαία επανάληψη της επωνυμίας (και της δομής) του 1964).

Τρία καθοριστικά χαρακτηριστικά του 1976 (1964) διατηρήθηκαν (μαζί με την «πενθήμερη εβδομάδα») στη νομοθεσία του 1982–85 και παγιοποιήθηκαν στο σύστημα: τα σχετικά με τη δημοτική γλώσσα, η επέκταση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης σε εννέα χρόνια και η διαίρεση της δεύτερης βαθμίδας σε δύο κύκλους (Γυμνάσιο και Λύκειο). Καίριο νέο στοιχείο ήταν η δημιουργία του Ενιαίου Πολυκλαδικού Λυκείου, ενός τύπου σχολείου ριζικά διαφορετικού από τα παλιά, που απέβλεπε στην άμβλυνση των εκπαιδευτικών (συνεπώς και κοινωνικών) αντιθέσεων που χωρίζουν τον γενικό από τον τεχνικο–επαγγελματικό κλάδο. Σημαντική, εξάλλου, υπήρξε κατά την περίοδο αυτή η έμφαση που δόθηκε σε ορισμένες επιμέρους εκφάνσεις του συστήματος: αυξημένη ευαισθησία για παιδιά με ειδικές ανάγκες, αντιμετώπιση της ενιάχρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης ως ενιαίου συνόλου στα γνωστικά αντικείμενα, συστηματοποίηση της διδασκαλίας των Νέων Ελληνικών, ενίσχυση των ξένων γλωσσών (καθιέρωσή της στο Δημοτικό και ένταξη δεύτερης στη Μέση Εκπαίδευση) ανάθεση σε ειδικούς (γυμναστές, μουσικούς, καθηγητές ξένων γλωσσών) ορισμένων μαθημάτων του Δημοτικού. Από τα παλιά και τα νεότερα μέτρα, μερικά (όπως η διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών αποκλειστικά από μετάφραση) ανατράπηκαν, μερικά (όπως ο θεσμός των σχολικών συμβούλων) εγκαταλείφθηκαν χωρίς συμπληρωματικές ρυθμίσεις και δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα και μερικά (όπως τα Ενιαία Πολυκλαδικά Λύκεια) επέζησαν μόνο ώς τα τέλη της επόμενης δεκαετίας.

Αυτή η στενή σχέση των μεταρρυθμιστικών προσπαθειών που έγιναν από την κατάλυση της δικτατορίας ώς το τέλος του αιώνα επιβάλλει και μια σφαιρική θεώρηση της εικοσιπενταετίας 1975 – 2000, καθώς περικλείει όλα τα χαρακτηριστικά του συστήματος, τις επιβιώσεις, τις καινοτομίες και τα θέματα που παραμένουν ανοικτά.

Μια πρώτη σχετική παρατήρηση είναι πως, αντίθετα προς τον κανόνα του παρελθόντος (με σημαντική εξαίρεση τον Γεώργιο Παπανδρέου) αυτήν την περίοδο πέρασαν από το θώκο του υπουργείου Παιδείας πολλά από τα κορυφαία στελέχη των κομμάτων: Γεώργιος Ράλλης, Βασίλης Κοντογιαννόπουλος, Γεώργιος Σουφλιάς, Ιωάννης Βαρβιτσιώτης, Απόστολος Κακλαμάνης, Κώστας Σημίτης, Αντώνης Τρίτσης, Γιώργος Παπανδρέου. Η αναβάθμιση οφείλεται ασφαλώς στο αυξημένο κοινωνικό ενδιαφέρον για την εκπαίδευση και στη διάθεση των κυβερνήσεων να αντιμετωπίσουν σοβαρά τα προβλήματά της, αλλά ενδέχεται να συνέβαλε και στη διαιώνιση του φαινομένου να διαμορφώνεται η εκπαιδευτική πολιτική σε επίπεδο υπουργού και όχι κυβερνήσεως. Ακραία παραδείγματα σημαντικών μεταβολών πολιτικής χωρίς αλλαγή κυβέρνησης αναγνωρίζονται στη διαδοχή του Β. Κοντογιαννόπουλου από τον Γ. Σουφλιά (το 1991) και του Γ. Παπανδρέου από τον Γ. Αρσένη (το 1996).

Δεύτερη παρατήρηση είναι ότι σε τουλάχιστον τρεις περιπτώσεις υπήρξαν δημόσια διατυπωμένες εκ των υστέρων αναθεωρήσεις τοποθετήσεων που είχαν οδηγήσει σε καίριες νομοθετικές καινοτομίες: Το 1986 ο Γ. Ράλλης θεώρησε (για το 1976) ότι ήταν λάθος οι ρυθμίσεις για τα Αρχαία Ελληνικά και η κατάργηση των προαγωγικών εξετάσεων στο Γυμνάσιο, το 1989 οι εισηγητές του νόμου του 1982 για την ανώτατη εκπαίδευση, εξετίμησαν ότι συνέβαλαν στη διαμόρφωση «συντεχνιασμού στον πανεπιστημακό χώρο» που ουσιαστικά ακύρωσε τους στόχους του νομοθετήματος, και το 1994 ο Α. Κακλαμάνης παραδέχθηκε ότι κατά τη θητεία του στο υπουργείο Παιδείας (1982–1986) καταργήθηκαν θεσμοί χωρίς να υπάρχει «ολοκληρωμένη σύλληψη της διαδοχής». Οι εκτιμήσεις των πρωταγωνιστών μπορεί να συμφωνούν ή να μην συμφωνούν με εκείνες του ιστορικού. Αυτό δεν έχει εδώ ιδιαίτερη σημασία. Εκείνο που ενδιαφέρει άμεσα είναι η πρόσθετη ένδειξη για την έλλειψη επαρκούς προετοιμασίας που χαρακτηρίζει τις νομοπαρασκευαστικές διαδικασίες του υπουργείου Παιδείας.

Δεν αμβλύνθηκε, εξάλλου, καθόλου η τάση προς την υπερνομοθεσία και τον κρατισμό που διακρίνει ανέκαθεν το ελ-

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

Αθήνα, 25 Μαρτίου 1951. Η παρέλαση της «μαθητιώσης νεολαίας» στο μνημείο του Αγνωστου Στρατιώτη. Μπλε ποδιά, γιακάς αψόγου λευκότητος, κόμμωση σεμνή και ευπρεπής για τις μαθήτριες. Για τους μαθητές, το πηλήκιο με την κουκουβάγια και το κούρεμα «με την ψιλή». Αλλοι καιροί (φωτ.: Κ. Μεγαλοκονόμου).

Η Παιδεία στην Ελλάδα, σήμερα. Τα μεγάλα –και άλυτα– προβλήματα συνδέονται με τη »μαζικοποίηση» των εκπαιδευτικών διαδικασιών. Οι μαθητές της Μέσης Εκπαίδευσης, 215.000 στα τέλη της δεκαετίας του '50, σήμερα ξεπερνούν τις 720.000. Ο φοιτητικός πληθυσμός έχει υπερδεκαπλασιαστεί (φωτ.: «Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσης», Εκδ. ΕΛΙΑ, Αθήνα 1999).

ληνικό σύστημα. Η εξέλιξη του θέματος της δημοτικής, όπου εμπλέκονται συνταγματικές διατάξεις και νομοθετικές ρυθμίσεις (το 1964 και ξανά το 1976) και του μονοτονικού, που καθιερώθηκε (το 1982) με παρέμβλητο άρθρο σε νόμο «περί εγγραφής μαθητών», αποτελούν καλό παράδειγμα εξουσιαστικής παρέμβασης του κράτους σε ακαδημαϊκά ζητήματα.

Τελικά, μερικά μέτρα που έχουν νομοθετηθεί και θα μπορούσαν να οδηγήσουν προς τον εκσυγχρονισμό του σχολείου παραπέμπονται στην επόμενη περίοδο για ουσιαστική υλοποίηση.

Αναφέρονται ενδεικτικά το ολοήμερο νηπιαγωγείο και δημοτικό σχολείο (όπου η «δημιουργική απασχόληση» της δεκαετίας του 1990 φέρνει στη μνήμη την αποτυχία του «αθλητικού τρίωρου» και των «πολιτιστικών δραστηριοτήτων» του 1976), ο θεσμός της «ενισχυτικής διδασκαλίας» (που, όσο περιορίζεται στους αδύνατους μαθητές, υπηρετεί το σύστημα και δεν το μεταβάλλει) και οι «Μαθητικές Κοινότητες» (που από παιδαγωγικό μέσο εξελίχθηκαν, από αδεξιότητες της πολιτείας, σε συνδικαλιστικό – διεκδικητικό όργανο).

Σημαντικότερα, ωστόσο, είναι όσα κληροδοτούνται στον επόμενο αιώνα, χωρίς καν προετοιμασία για αποτελεσματική λύση. Σε αυτά ανήκει, στο επίπεδο του σχεδιασμού της εκπαιδευτικής πολιτικής, η δημιουργία ενός ευρύτερου συμβουλευτικού οργάνου, όπου εκπρόσωποι ποικίλων κοινωνικών ομάδων θα εκφράζουν τις θέσεις τους για τα εκπαιδευτικά (πρώτη μεταπολεμική σχετική πρόταση το 1944 –τελευταίο νομοθετημένο, αλλά πάντα ανενεργό, σώμα το Εθνικό Συμβούλιο Παιδείας, το ΕΣΥΠ, το 1996). Αλυτο παραδίδεται επίσης το πρόβλημα της ανεπάρκειας των διδακτηρίων. Στην τρίτη βαθμίδα ανοιχτά παραμένουν –κυρίως γιατί εμπλέκονται ποικίλα συμφέροντα– το μείζον θέμα των μη κρατικών πανεπιστημίων, η ορθολογική οργάνωση των μεταπτυχιακών σπουδών, όλα όσα συνδέονται με τη λογική των πανεπιστημιακών «συγγραμμάτων» και η «πανεπιστημιοποίηση» των ΤΕΙ (των Τεχνολογικών Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων). Στις άλλες βαθμίδες περιμένουν τη ρύθμισή τους η από πολλά χρόνια διακηρυσσόμενη, αλλά μηδέποτε πραγματοποιούμενη αναβάθμιση του τεχνικο–επαγγελματικού κλάδου, η κατάργηση του πνευματοκτόνου καθεστώτος του μοναδικού σχολικού βιβλίου. Τέλος, κληρονομά προς αντιμετώπιση αποτελούν η ένταση και η έκταση των αγώνων με τους οποίους εκπαιδευτικοί και μαθητές υποστήριξαν κατά τις επισκοπούμενες δεκαετίες τα δίκαια (αλλά και τα υπερβολικά) αιτήματά τους, με κορυφαία παραδείγματα τις καταλήψεις σχολείων, που άρχισαν να γενικεύονται στα τέλη της δεκαετίας του 1980, και τις απεργίες των εκπαιδευτικών σε περιόδους εξετάσεων (1988 και 1990).

Τα μέγιστα, όμως, από τα προβλήματα που παραδίδονται άλυτα είναι όσα συνδέονται με τη «μαζικοποίηση» των εκπαιδευτικών διαδικασιών: Οι μαθητές της Μέσης Εκπαίδευσης, που ήταν 215.500 το 1957, έγιναν 722.500 το 1993, και αντίστοιχα οι φοιτητικός πληθυσμός πέρασε από τις 19.000 στις 194.000 – κατά τη δεκαετία του 1980 τα πανεπιστημιακά τμήματα τριπλασιάστηκαν (από 60 έγιναν 180). Αυτή η διόγκωση, με άμεσες επιπτώσεις στο σύνολο του συστήματος και σημαντικές κοινωνικές διαστάσεις, συνδέεται άρρηκτα και με τις εισαγωγικές εξετάσεις προς την τρίτη βαθμίδα, που πήραν εκρηκτικές διαστάσεις από τη δεκαετία του 1960.

Ο αείμνηστος Ευάγγελος Παπανούτσος, βασικός συντελεστής της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1964-65. Εφυγε από τη ζωή το Μάιο του 1982, λίγο μετά την κατάργηση και του τελευταίου συμβόλου του εκπαιδευτικού συντηρητισμού: της υποχρεωτικής μπλε ποδιάς για τις μαθήτριες (φωτ.: Βασίλης Καραμανώλης, αρχείο «Κ»).

Αλλά στο τέλος του αιώνα ταιριάζει συμβολικά και μια εκτίμηση για την κορυφαία στιγμή του στο επισκοπούμενο πεδίο. Για τα εκπαιδευτικά, λοιπόν, συνειδητά απομονωμένα από τον περίγυρό τους, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι όσα συνδέονται με το Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο του Βόλου (1908-1911) αποτελούν από πολλές απόψεις τα σημαντικότερα γεγονότα στην ελληνική εκπαιδευτική ιστορία του 20ού αιώνα: Η εισήγηση για τη δημιουργία του οφείλεται στην πρωτοβουλία ενός ξεχωριστού ανθρώπου, εκπροσώπου του νεότερου Διαφωτισμού, του γιατρού Δημήτρη Σαράτση –η ίδρυσή του έγινε από την Τοπική Αυτοδιοίκηση– η διεύθυνσή του ανατέθηκε σε έναν από τους σημαντικότερους νεοέλληνες παιδαγωγούς, τον Αλέξανδρο Δελμούζο– η λειτουργία του στηρίχθηκε στις αρχές του «εκπαιδευτικού δημοτικισμού». Αυτά όλα έγιναν έτσι για πρώτη (και μερικά για μοναδική) φορά στο ελληνικό κράτος, πολλά επηρέασαν αποφασιστικά την εξέλιξη των πραγμάτων και η πολεμική που ασκήθηκε εναντίον του Σχολείου και των πρωταγωνιστών του υπήρξε απαρχή ενός εκπαιδευτικού «διχασμού», που ταλάνισε τον τόπο στο μεγαλύτερο μέρος της εκατονταετίας. Πάνω από όλα, όμως, τα χαρακτηριστικά του ως σύνθεση ενιαίου συνόλου αποτελούν ακόμη ζητούμενο της ελληνικής εκπαίδευσης για τον 21ο αιώνα.

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

1989: Η συγκυβέρνηση

Του ***Γιώργου Δελαστίκ***

Σάββατο, 1 Ιουλίου 1989. Ημερομηνία–ορόσημο για τις μετέπειτα πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα. Ο Τζαννής Τζαννετάκης, στέλεχος της Νέας Δημοκρατίας και βουλευτής Αθηνών του κόμματός του, λαμβάνει από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας Χρήστο Σαρτζετάκη την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης. Μιας κυβέρνησης συνεργασίας Δεξιάς–Αριστεράς, όπως έχουν ήδη συμφωνήσει ο πρόεδρος της Ν.Δ. Κ. Μητσοτάκης με τον πραγματικό ηγέτη του ΚΚΕ Χαρίλαο Φλωράκη (και με τον Λεωνίδα Κύρκο, της ΕΑΡ). Λίγα 24ωρα αργότερα η ομολογουμένως πρωτότυπη αυτή κυβέρνηση παίρνει ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή, καθώς ψηφίζουν υπέρ της 174 βουλευτές –οι 145 της Ν.Δ., οι 27 από τους 28 του Συνασπισμού της Αριστεράς (με εξαίρεση τον Κώστα Κάππο), ο Κ. Στεφανόπουλος της ΔΗΑΝΑ και ο εκπρόσωπος της μειονότητας Α. Σαδίκ.

Μοναδική αποστολή της κυβέρνησης αυτής είναι να παραπέμψει σε δίκη τον Ανδρέα Παπανδρέου, τυπικά μεν για να πετύχει την «κάθαρση» του δημόσιου βίου από τα σκάνδαλα, ουσιαστικά δε γιατί τα κόμματα που τη συγκροτούν έχουν την ελπίδα, ότι με την παραπομπή σε δίκη θα εξοντώσουν πολιτικά το ΠΑΣΟΚ, ενώ ταυτόχρονα με τον παραμερισμό του Α. Παπανδρέου θα δώσουν τη δυνατότητα στη δεξιά «εκσυγχρονιστική» πτέρυγα του κόμματος, της οποίας ηγούνται οι Κ. Σημίτης, Γ. Γεννηματάς κ.λπ. να αναλάβει την ηγεσία, ανοίγοντας το δρόμο για κεντροδεξιά αναμόρφωση του πολιτικού σκηνικού.

Πραγματικά εκπληρώνει την αποστολή της με δύο δραματικές συνεδριάσεις της Βουλής στις 20 και 27 Σεπτεμβρίου, οπότε και αποφασίζεται με τις ψήφους των βουλευτών της Ν.Δ. και του Συνασπισμού η παραπομπή σε δίκη του Α. Παπανδρέου για την υπόθεση, των τηλεφωνικών υποκλοπών και για το σκάνδαλο Κοσκωτά. Μαζί με τον τέως πρωθυπουργό παραπέμπονται οι πρώην διοικητές του ΟΤΕ και της ΕΥΠ Θ. Τόμπρας και Κ. Τσίμας, για την πρώτη υπόθεση και οι Μ. Κουτσόγιωργας, Γ. Πέτσος, Δ. Τσοβόλας και Π. Ρουμελιώτης για τη δεύτερη.

Πριν παραιτηθεί, στις 7 Οκτωβρίου 1989, η κυβέρνηση Τζαννετάκη φροντίζει να ξεπληρώσει το πολιτικό χρέος της απέναντι στους εκδότες των εφημερίδων, που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη φθορά του Α. Παπανδρέου, εκχωρώντας τους δύο άδειες για ιδιωτικούς τηλεοπτικούς σταθμούς, το MEGA και τον ANTENNA, βάζοντας τέλος στο μονοπώλιο της ασφυκτικά ελεγχόμενης από το εκάστοτε κυβερνών κόμμα κρατικής τηλεόρασης.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η κυβέρνηση Τζαννετάκη ήταν πολιτικά διχαστική απέναντι στο ΠΑΣΟΚ, το οποίο είχε τη στήριξη του 40% και πάνω του ελληνικού λαού, γι' αυτό και οι εξελίξεις στην πασοκική ορολογία πέρασαν ως «βρώμικο '89». Σύντομα όμως ο σχηματισμός της «Οικουμενικής» κυβέρνησης Ζολώτα, στην οποία συμμετείχαν από κοινού η Ν.Δ. με το ΠΑΣΟΚ, με την προσθήκη και της Αριστεράς, απάλυνε αυτή τη διχαστική εικόνα, αποδεικνύοντας ότι τελικά επρόκειτο περί προσωρινού τακτικού ελιγμού.

Αντιθέτως, πολύ πιο μόνιμες πολιτικές επιπτώσεις είχε η επιτυχία του Κ. Μητσοτάκη να ενσωματώσει το ΚΚΕ στο παιχνίδι εξουσίας. Αφαίρεσε από τους κομμουνιστές το «φωτοστέφανο» του «αδιάφθορου υπερασπιστή των λαϊκών συμφερόντων», αποδεικνύοντας ότι μόλις προσφέρθηκε στο κομμουνιστικό κόμμα μερίδιο εξουσίας, έσπευσε να το αποδεχθεί, αδιαφορώντας πλήρως για την υποτιθέμενα απολύτως εχθρική, ιδεολογική και πολιτική, ταυτότητα των κυβερνητικών του εταίρων, εν προκειμένω της Ν.Δ.

Η πορεία προς το '89

Φυσικά, όλα αυτά δεν λαμβάνουν χώρα εντός πολιτικού κενού. Από τα τέλη του 1987 και πολύ έντονα από τις αρχές του 1988 η πολιτική ζωή της Ελλάδας περιστρέφεται γύρω από τις δραστηριότητες του Γ. Κοσκωτά, του νεαρού επιχειρηματία, ο οποίος συνδέεται στενά με την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ και ήδη δημιουργεί μια αυτοκρατορία στον Τύπο, καθώς εκδίδει την «Καθημερινή» τη «Βραδυνή» και εν συνεχεία τις «24 Ωρες» και έξι περιοδικά, δημιουργεί τον ραδιοφωνικό σταθμό «SKY», κατέχει την εκρηκτικά αναπτυσσόμενη Τράπεζα Κρήτης και την ιστορική ποδοσφαιρική ομάδα του Ολυμπιακού.

Πέρα από την εξαιρετικά σκοτεινή προέλευση των χρημάτων του, τη σκανδαλωδώς ευνοϊκή τοποθέτηση χρημάτων επιχειρήσεων του Δημοσίου στην τράπεζα του Κοσκωτά, τις απάτες και τις καταχρήσεις, την άμεση ή έμμεση δωροδοκία στελεχών της κυβέρνησης και του ΠΑΣΟΚ, η πολιτική ουσία της υπόθεσης Κοσκωτά είναι ότι μέσω του απατεώνα αυτού ο Α. Παπανδρέου προσπαθεί να προωθήσει ένα καινούργιο, δικό του «νέο τζάκι» ισχύος στον οικονομικό και τον εκδοτικό τομέα. Εξι χρόνια πολιτικής παντοδυναμίας έχουν δώσει στον Α. Παπανδρέου την ψευδαίσθηση ότι μπορεί να επιδιώξει τη χειραφέτησή του από τα κατεστημένα κέντρα ισχύος.

Εχει υποτιμήσει την ένταση της αντίδρασής τους. Σύσσωμος ο μέχρι τότε φιλοπασοκικός Τύπος συσπειρώνεται εναντίον του Α. Παπανδρέου, ακόμη και η «Αυριανή», επιλέγοντας την τακτική της υπονόμευσής του μέσω των αποκαλύψεων για τις παράνομες ή πατάτυπες δραστηριότητες του Κοσκωτά, την ώρα που είναι εμφανείς οι προσπάθειες κυβερνητικών στελεχών να περιορίσουν τις διαδικασίες ελέγχου τους από τα αρμόδια κρατικά όργανα, κυρίως με παρεμβάσεις του αντιπροέδρου της κυβέρνησης Μένιου Κουτσόγιωργα.

Η κλιμάκωση της κρίσης στο σκάνδαλο Κοσκωτά αναστέλλεται προσωρινά στα τέλη του καλοκαιριού, λόγω της

21 Δεκεμβρίου 1988. Η συνάντηση των πολιτικών αρχηγών της αντιπολίτευσης Κων. Μητσοτάκη, Χαρ. Φλωράκη, Α. Κύρκου και Κ. Στεφανόπουλου στην αίθουσα της Νέας Δημοκρατίας στη Βουλή – μια κίνηση που άλλαξε το πολιτικό σκηνικό σε μια ατμόσφαιρα ιδιαίτερα βαριά από το σκάνδαλο Κοσκωτά. Μετά τη συνάντηση, οι αρχηγοί σε κοινή συνέντευξη Τύπου ανακοίνωσαν ότι τάσσονται υπέρ της άμεσης προκήρυξης εκλογών με απλή αναλογική (φωτ.: Αργυρόπουλος).

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

Το υπουργικό συμβούλιο της συν-κυβέρνησης Τζαννή Τζαννετάκη σε μερική απαρτία: διακρίνονται οι υπουργοί οι προερχόμενοι από το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας. Οι δύο προερχόμενοι από τον Συνασπισμό υπουργοί δεν διακρίνονται (φωτ.: Αργυρόπουλος).

ξαφνικής επιδείνωσης της υγείας του πρωθυπουργού. Στις 25 Αυγούστου 1988 αναχωρεί εσπευσμένα στο Λονδίνο, όπου ανακοινώνεται ότι θα υποβληθεί σε σοβαρότατη εγχείρηση στην καρδιά. Στο πολιτικό σκηνικό σημειώνονται κινήσεις αναδιατάξεων στη βάση ενδεχόμενου θανάτου του Α. Παπανδρέου: Η «εκσυγχρονιστική» πτέρυγα του ΠΑΣΟΚ ετοιμάζεται να δώσει τη μάχη της για την κατάληψη της εξουσίας στο κόμμα, η Αριστερά προσδοκά διάσπαση του ΠΑΣΟΚ και ανάδειξή της σε αξιωματική αντιπολίτευση, ο Κ. Μητσοτάκης ετοιμάζεται για την πολυπόθητη πρωθυπουργία, στελέχη του κυβερνητικού μηχανισμού κάνουν ανοίγματα προς τη Δεξιά, ο Μ. Κουτσόγιωργας προαλείφεται για διάδοχος του Α. Παπανδρέου. Οσο για τον Τύπο, γράφει μερικές από τις πιο σκοτεινές σελίδες «ανθρωποφαγίας» του, με τα δημοσιεύματα μερίδας εντύπων.

Ο πρωθυπουργός χειρουργείται επιτυχώς στις 30 Σεπτεμβρίου 1988 και επιστρέφει θριαμβευτικά στην Αθήνα στις 22 Οκτωβρίου. Βλέποντας ότι επιβίωσε από την εγχείρηση ο Α. Παπανδρέου, ο διοικητής της Τραπέζης της Ελλάδος Δ. Χαλικιάς αναλαμβάνει πρωταγωνιστικό ρόλο στην αναζωπύρωση των ενεργειών διερεύνησης του σκανδάλου Κοσκωτά και της δρομολόγησης διαδικασιών μη αντιστρεπτών, θέλοντας να δημιουργήσει τετελεσμένα γεγονότα *πριν* επιστρέψει από το Λονδίνο ο πρωθυπουργός. Πραγματικά, τρεις μόλις ημέρες πριν από την επιστροφή του Α. Παπανδρέου, στις 19 Οκτωβρίου, ο Δ. Χαλικιάς απειλεί να παραιτηθεί, αν η ακέφαλη κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ δεν διορίσει επίτροπο στην Τράπεζα Κρήτης, τινάζοντας έτσι στον αέρα το κλίμα θριάμβου που ετοιμάζει το κυβερνών κόμμα για την επιστροφή του ιδρυτή του. Το κυβερνητικό κλιμάκιο που συνομιλεί με τον Δ. Χαλικιά υποκύπτει στην απαίτησή του, καθώς μάλιστα αυτός προσκομίζει έγγραφο της αμερικανικής επενδυτικής τράπεζας Μέριλ Λιντς, που κάνει λόγο για πλαστές αποδείξεις της Τράπεζας Κρήτης για συναλλαγές ύψους 13.300.000 δολαρίων και για εικονικό λογαριασμό του Κοσκωτά, τον οποίο αυτός επικαλείτο για να δικαιολογήσει τη δήθεν ύπαρξη καταθέσεών του στο εξωτερικό.

Καθώς ο κλοιός σφίγγει, ο Κοσκωτάς κάνει απεγνωσμένες κινήσεις αντιπερισπασμού, αλλά και εκβιασμού της κυβέρνησης, ενώ πανικόβλητος αυτός και εκείνοι που βρίσκονται πίσω του προωθούν την αστραπιαία εκχώρηση των περιουσιακών του στοιχείων τις πρώτες ημέρες του Νοεμβρίου.

Το πολιτικό σύστημα στον αστερισμό της «κάθαρσης»

Στο μεταξύ ο Α. Παπανδρέου εξαπολύει επίθεση εναντίον της «εκσυγχρονιστικής» πτέρυγας του κόμματός του. «Υπάρχει *μία* κυβέρνηση, *μία* γραμμή, *ένα* κίνημα, *ένας* αρχηγός. Οποιος θέλει να αυτονομηθεί σε θέματα σημασίας, θα κάνει καλά να στείλει και την παραίτησή του σε μένα, για να μη με βάλει στη δύσκολη θέση να του τη ζητήσω εγώ», δηλώνει χωρίς περιστροφές στο υπουργικό συμβούλιο που συνέρχεται στις 3 Νοεμβρίου 1988 υπό την προεδρία του. Λίγες μέρες αργότερα, στις 13 Νοεμβρίου, είναι ακόμη πιο επιθετικός, σε συνέντευξή του στην κρατική τηλεόραση: «Υπήρξαν πράγματι πιέσεις και παρεμβάσεις και απαράδεκτοι όροι από ορισμένα στελέχη του Κινήματος. Δεν θα δεχθώ πιέσεις ή όρους. Η πρωθυπουργία δεν είναι συλλογικός θεσμός. Εάν δεν πειθαρχήσουν... τότε ο καλύτερος δρόμος θα είναι να ελευθερώσουν το ΠΑΣΟΚ από την παρουσία τους. Υπάρχει ο έντιμος δρόμος της παραίτησης. Υπάρχει ακόμη όμως και ο άλλος δρόμος, της *αποστασίας*».

Αλλεπάλληλες παραιτήσεις και απολύσεις υπουργών και υφυπουργών αδυνατίζουν περαιτέρω το ΠΑΣΟΚ μέχρι τα μέσα Δεκεμβρίου, οπότε και πάλι ο Α. Παπανδρέου χρησιμοποιεί την απειλή άμεσης προσφυγής στις κάλπες, αν σημειωθεί «νέα αποστασία» κατά τη διαδικασία ψήφισης του προϋπολογισμού, ο οποίος τελικά υπερψηφίζεται με τις 156 ψήφους των βουλευτών του κυβερνώντος κόμματος.

Στο μεταξύ, στις 7 Νοεβρίου, διαφεύγει στο εξωτερικό ο Γ. Κοσκωτάς, παρόλο που υποτίθεται ότι ήταν υπό διαρκή παρακολούθηση δεκάδων αστυνομικών, αλλά συλλαμβάνεται και φυλακίζεται στις ΗΠΑ, στις 24 Νοεμβρίου.

Στις 21 Νοεμβρίου ο επίτροπος Σπ. Παπαδάτος παραδίδει το πόρισμα του ελέγχου των οικονομικών της Τράπεζας Κρήτης, το οποίο αποκαλύπτει άνοιγμα ύψους 30 δισεκατομμυρίων δραχμών. Για τα 20 δισεκατομμύρια υπάρχουν παραστατικά και αφορούν κυρίως αμοιβές στελεχών του Ολυμπιακού και της «Γραμμής», της εκδοτικής εταιρείας του Κοσκωτά. Για τα υπόλοιπα 10 δισ. δραχμές δεν υπάρχει κανένα στοιχείο ως προς τους παραλήπτες, με αποτέλεσμα να μένει ανοιχτό το ενδεχόμενο είτε διοχέτευσής τους προς τράπεζες του εξωτερικού είτε χρησιμοποίησής τους για χρηματισμό κάποιων.

Η «Οικουμενική»

Μέσα σε αυτό το κλίμα, ο Α. Παπανδρέου προσπαθεί να επιβιώσει πολιτικά, τροποποιώντας επί το αναλογικότερο τον εκλογικό νόμο, ακολουθώντας μια πολιτική παροχών που θα περάσει στην ιστορία με το σύνθημα «Τσοβόλα δώστα όλα» και συσπειρώνοντας το ΠΑΣΟΚ στη βάση της «πολιτικής συνωμοσίας της Δεξιάς» εναντίον του. Αντιθέτως, η Ν.Δ. ρίχνει το βάρος της στο να διευρύνει όσο μπορεί περισσότερο την απομάκρυνση της Αριστεράς από το ΠΑΣΟΚ.

Στις εκλογές της 18ης Ιουνίου 1989 η Ν.Δ. συγκεντρώνει το 44,2% των ψήφων, αλλά μόνο 145 έδρες, καθώς το σύστημα είναι σχεδόν αναλογικό. Η διαφημιζόμενη κατάρρευση του ΠΑΣΟΚ δεν επέρχεται, καθώς παίρνει το 39,1% των ψήφων και 125 έδρες –ποσοστό πολύ καλό για τις δεδομένες συνθήκες.

Αντίθετα, παταγώδης είναι η διάψευση των ελπίδων του Συνασπισμού της Αριστεράς που παίρνει μόνο 13,1%– δηλαδή μόλις και μετά βίας μια μονάδα περισσότερο από το άθροισμα του ποσοστού του ΚΚΕ και το ΚΚΕ εσωτερικού στις εκλογές του 1985.

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

Στις 21 Νοεμβρίου 1989, ύστερα από πυκνές διαβουλεύσεις, σχηματίζεται, με στήριξη Ν.Δ. – ΠΑΣΟΚ – Συνασπισμού, οικουμενική κυβέρνηση υπό τον Ξενοφώντα Ζολώτα, καθηγητή Πανεπιστημίου, οικονομολόγο διεθνούς κύρους και πρώην διοικητή της Τραπέζης της Ελλάδος. Στη φωτογραφία, ο πρωθυπουργός Ξ. Ζολώτας, δεξιά, στη διάρκεια διαλείμματος του υπουργικού συμβουλίου (φωτ.: Αργυρόπουλος).

Ακόμη χειρότερα, ο σχηματισμός της κυβέρνησης Τζαννετάκη έχει κατακλυσμαίες επιπτώσεις στο εσωτερικό του ΚΚΕ. Χιλιάδες μέλη και στελέχη του διαφωνούν με τον σχηματισμό της, η ΚΝΕ, με επικεφαλής τον γραμματέα της Γιώργο Γράψα, εξεγείρεται και έτσι το ΚΚΕ φθάνει στις εκλογές της 5ης Νοεμβρίου 1989 μέσα σε ατμόσφαιρα κρίσης.

Τα αποτελέσματα αυτής της εκλογικής αναμέτρησης επιβραβεύουν την τακτική τόσο της Ν.Δ. όσο και του ΠΑΣΟΚ. Η Ν.Δ. ανεβάζει το ποσοστό της σε 46,2%, αν και οι έδρες της παραμένουν κάτω από το όριο των 150 της αυτοδυναμίας – αυξάνονται κατά 3 και γίνονται 148. Το ποσοστό του όμως ανεβάζει και το ΠΑΣΟΚ – παίρνει 40,7% και 128 έδρες, καθώς η παραπομπή σε δίκες του Α. Παπανδρέου έχει πείσει τους οπαδούς του ότι Ν.Δ. και ΚΚΕ συνεργάζονται με μοναδικό στόχο την πολιτική εξόντωση του αρχηγού τους και του κόμματός τους.

Ο Συνασπισμός της Αριστεράς, αντίθετα, κατρακυλάει στο 10,96%, δηλαδή στο ποσοστό που είχε μόνο του το ΚΚΕ δέκα χρόνια νωρίτερα, το 1981, όταν το ΠΑΣΟΚ σάρωνε. Είναι εμφανέστατη η αποδοκιμασία των αριστερών ψηφοφόρων προς την επιλογή της κυβέρνησης Τζαννετάκη, πράγμα που καθιστά πολιτικά αδύνατη την επανάληψη αυτού του πειράματος συγκυβέρνησης Ν.Δ.-ΚΚΕ.

Στις 21 Νοεμβρίου η Ελλάδα μένει κατάπληκτη, όταν μαθαίνει ότι οι πολιτικοί αρχηγοί συμφώνησαν να συγκροτήσουν «την οικουμενική» κυβέρνηση υπό τον Ξενοφώντα Ζολώτα, με τη συμμετοχή της Ν.Δ., του ΠΑΣΟΚ και του ΣΥΝ. Η αξιοπιστία των πολιτικών δέχεται ισχυρότατο πλήγμα, ενώ αποδεικνύεται ότι η περιβόητη «κάθαρση» ήταν απλώς ένα πολιτικό εύρημα, με στόχο την αξιοποίηση των λαθών και των σκανδάλων του ΠΑΣΟΚ για να επιτευχθεί η απομάκρυνσή του από την εξουσία.

Οι οπαδοί της Ν.Δ. δεν μπορούν να εξηγήσουν, πώς ο «πρωτομάχος της κάθαρσης» Κ. Μητσοτάκης συνεργάζεται με τον «κλέφτη» Α. Παπανδρέου, αν και το δέλεαρ της όλο και πλησιάζουσας εξουσίας καταπραΰνει τις αντιδράσεις τους. Οι οπαδοί του ΠΑΣΟΚ αδυνατούν να κατανοήσουν, πώς είναι δυνατόν ο διωκόμενος αρχηγός τους να συνεργάζεται με τον «συνωμότη και διώκτη» του, τον Κ. Μητσοτάκη.

Εκείνη όμως που περιέρχεται σε εξαιρετικά δύσκολη κατάσταση είναι η ηγεσία του ΚΚΕ, η οποία πρέπει να εξηγήσει «πώς είναι δυνατόν να συνεργάζεται τώρα με αυτούς που για να παραπέμψει τους κλέφτες στο ειδικό δικαστήριο, είχε φτάσει στο σημείο να σχηματίσει από κοινού κυβέρνηση με τη Δεξιά, διαγράφοντας μάλιστα ή εξωθώντας σε αποχώρηση χιλιάδες μέλη της ΚΝΕ και του ΚΚΕ που θα διαφωνήσουν». Η εσωτερική κρίση στο ΚΚΕ κορυφώνεται μέσα στον Νοέμβριο, οπότε και ολοκληρώνεται η αποχώρηση της αριστερής πτέρυγας του κόμματος, με την αποχώρηση και στελεχών της Κεντρικής Επιτροπής του.

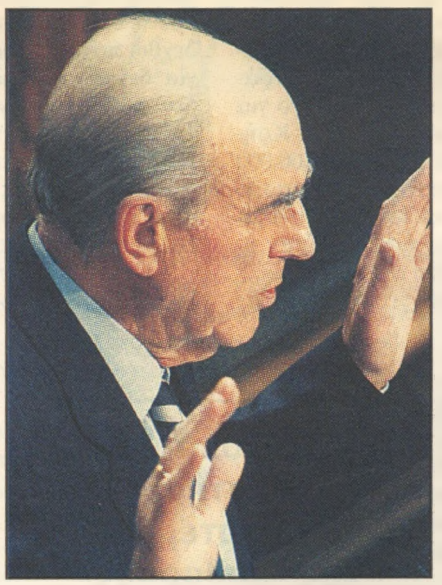

27 Σεπτεμβρίου 1989. Ο Ανδρέας Παπανδρέου, αρχηγός του κόμματος της αξιωματικής αντιπολίτευσης πλέον, μετά τις εκλογές του Ιουνίου και το σχηματισμό της κυβέρνησης Τζαννετάκη, απαντά, από το βήμα της Βουλής, στην πρόταση της πλειοψηφία της προανακριτικής επιτροπής του σώματος για παραπομπής του ιδίου και τεσσάρων υπουργών του για το σκάνδαλο Κοσκωτά (φωτ.: Αργυρόπουλος).

Παράλληλα, όμως, εντείνεται πλέον και η πίεση από τη δεξιά πτέρυγα του ΚΚΕ, η οποία επιθυμεί τη συνέχιση της πορείας ενσωμάτωσής του στο παιχνίδι εξουσίας που άρχισε με την κυβέρνηση Τζαννετάκη. Αυτή η σύγκρουση θα οδηγήσει σε πολύ σοβαρότερη κρίση το 1990–91 που θα καταλήξει σε μείζονα διάσπαση, με αποτέλεσμα το 1993 το εκλογικό ποσοστό του ΚΚΕ να καταβαραθρωθεί στο 4,4%, αντίστοιχο με εκείνα των αρχών της δεκαετίας του '30.

Αν όμως η συμμετοχή του ΚΚΕ στην κυβέρνηση Τζαννετάκη και εν συνεχεία στην κυβέρνηση Ζολώτα αποδείχτηκε μοιραία πολιτική επιλογή, και το ΠΑΣΟΚ πλήρωσε την επιλογή του να συνεργαστεί με τη Ν.Δ. στην «Οικουμενική». Αντιθέτως, η κυβέρνηση αυτή άνοιξε τον δρόμο για την απόκτηση της πολυπόθητης κυβερνητικής πλειοψηφίας από τη Ν.Δ., επιβραβεύοντας την ευρηματική τακτική του Κ. Μητσοτάκη, έστω και με τόσο επίπονο τρόπο.

Στις εκλογές της 8ης Απριλίου 1990 η Ν.Δ. σημειώνει ανεπαίσθητη άνοδο –46,9% έναντι 46,2% τον Νοέμβριο– αλλά φθάνει τις 150 έδρες, καθώς το ΠΑΣΟΚ σημειώνει σοβαρή πτώση, υποχωρώντας στο 38,6% από το 40,7% που είχε πάρει, καθώς μια μερίδα ψηφοφόρων του αισθάνεται εξαπατημένη από την αντιδεξιά ρητορική του Α. Παπανδρέου. Νέα μείωση του εκλογικού του ποσοστού σημειώνει ο Συνασπισμός της Αριστεράς πέφτοντας στο 10,28%, γεγονός που θα παίξει σοβαρότατο ρόλο στη διάλυσή του πριν παρέλθει ένας χρόνος.

Η Ν.Δ. σχηματίζει επιτέλους κυβέρνηση, αλλά η περίοδος διακυβέρνησης της χώρας από αυτήν θα αποδειχθεί σύντομη, καθώς το 1993 το ΠΑΣΟΚ θα επανέλθει στην εξουσία, πάντα υπό την ηγεσία του Α. Παπανδρέου. Η δεξιά πτέρυγα του ΠΑΣΟΚ αποπειράται κατ' ουσίαν την ανατροπή του στην κρίσιμη συνεδρίαση της Κεντρικής Επιτροπής στο ξενοδοχείο «Πεντελικόν», την 1η Νοεμβρίου 1990, επιχειρώντας να εκλέξει γραμματέα του κόμματος τον Π. Αυγερινό, ως εκπρόσωπο εκείνων των στελεχών που κατά τη διάρκεια της μεγάλης κρίσης του 1988–89 ερωτοτροπούσαν με την ιδέα της απομάκρυνσης του Α. Παπανδρέου και την προώθηση κεντροδεξιών σεναρίων (Κ. Σημίτης, Θ. Πάγκαλος, Β. Παπανδρέου κ.ά.).

Είναι όμως ακόμη πολύ νωρίς για τη συντηρητική μετάλλαξη του ΠΑΣΟΚ και έτσι το εγχείρημα ανατροπής του Α. Παπανδρέου αποτυγχάνει. Θα χρειαστεί να μεσολαβήσει η έναρξη της επιθανάτιας αγωνίας του ιδρυτή του ΠΑΣΟΚ, πέντε χρόνια αργότερα, για να μπορέσει η «εκσυγχρονιστική» πτέρυγα υπό τον κ. Σημίτη, να επιβληθεί στην κυβέρνηση και στο κόμμα, στις αρχές του 1996.

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

ΠΟΙΗΣΗ

Γνωρίσματα του ποιητικού λόγου

Του **Ευριπίδη Γαραντούδη**

Επίκουρου καθηγητή Νεοελληνικής Φιλολογίας στο Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης

Από τους ποιητές της γενιάς του μεσοπολέμου, ο Γιάννης Ρίτσος παραμένει θαλερός (φωτ.: Ν.Α. Αποστολόπουλος).

Τείνει να επικρατήσει η άποψη ότι το 1974 αποτελεί έτος «σταθμό» για τις εντόπιες πολιτικοκοινωνικές εξελίξεις, και επομένως για τα ελληνικά γράμματα, ορίζοντας την απαρχή της ιστορικής και γραμματολογικής περιόδου της μεταπολίτευσης. Η θεώρηση του έργου όλων των λογοτεχνών της μεταπολιτευτικής περιόδου, ανεξαρτήτως ηλικίας (δηλαδή ανεξαρτήτως γενιάς), προσφέρει τη δυνατότητα να αναδειχθεί η σχέση της λογοτεχνικής παραγωγής με τον ιστορικό χρόνο. Μια ενδιάμεση τομή στη μεταπολιτευτική εποχή μπορεί να θεωρηθεί το 1981, έτος ανάληψης της εξουσίας από το ΠΑΣΟΚ, έναν αριστερό πολιτικό σχηματισμό. Επίσης σημείο σταθμός, στο τέλος της δεκαετίας (1989), ήταν, σε παγκόσμο επίπεδο, η πτώση της Σοβιετικής Ενωσης και το τέλος της ψυχροπολεμικής εποχής και, σε τοπικό επίπεδο, η νομοθετική αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης και η συμφιλίωση Δεξιάς και Αριστεράς. Τα γεγονότα αυτά δεν άφησαν ανεπηρέαστη και τη λογοτεχνία, η εγγύτητα όμως του χρόνου δεν μας επιτρέπει ακόμη να διαγνώσουμε με ακρίβεια το ποσόν και το ποιόν της επίδρασης.

Ο κριτικός Παντελής Μπουκάλας[1] επισήμανε με οξύνοια ορισμένα γενικά, τόσο ιδεολογικά όσο και τεχνοτροπικά γνωρίσματα του μεταπολιτευτικού ποιητικού μας λόγου, τα οποία στην πλειονότητά τους αναγνωρίζονται και στην ποιητική παραγωγή της δεκαετίας του 1980. Πρόκειται, συνοψίζοντάς τα, για τα εξής γνωρίσματα: υποχώρηση της στρατευμένης ποίησης, που όμως δεν οδήγησε σε εξάλειψη της ποίησης κοινωνικού και πολιτικού προβληματισμού, αλλά σε αναδίπλωσή της, σε αλλαγή του τόνου και σε εσωτερίκευσή της· αύξηση των ποιημάτων ποιητικής, που στην πλειονότητά τους θεωρούν και αποτιμούν την ποιητική λειτουργία με περίσκεψη, πίκρα και ειρωνεία· επίταση της διακειμενικότητας και πολλαπλασιασμός των γλωσσοκεντρικών ποιημάτων· επικράτηση της αστικής δημοτικής και συνεπώς άμβλυνση της ποιητικής χρήσης αποκλινόντων γλωσσικών τύπων, είτε της καθαρεύουσας είτε υπαίθριων ιδιωμάτων, καθώς και εμπλουτισμός του ποιητικού λεξιλογίου με ξενόφερτες και απορριπτέες στο παρελθόν (καθότι βωμολοχικές) λέξεις· μείωση των αρχαιοελληνικών και ιστορικών αναφορών και δανείων, η οποία συνδυάζεται με τη ροπή προς ένα μη ελληνοκεντρικό, αλλά αποεθνικοποιημένο ποιητικό λόγο (το χαρακτηριστικό αυτό μπορεί να συνδυαστεί με ό,τι ο Roderick Beaton προσδιόρισε ως διεθνοποίηση της έννοιας της ελληνικότητας στη μεταπολιτευτική περίοδο)· περιορισμός της εποπτείας του ποιητικού χωροχρόνου στο ατομικό και το ακαριαίο στοιχείο, κατά συνέπεια σπανιότητα συνθετικών ποιημάτων· αντιμετώπιση της πεζολογίας της μεταπολεμικής ποίησης με τη ρυθμική οργάνωση του ελεύθερου στίχου, που παραμένει η κυρίαρχη μορφή· ελάττωση των υλικών θεωρήσεων και οραματικών ανασυστάσεων του κόσμου και προσήλωση της ποιητικής προσοχής σε μία μόνο όψη

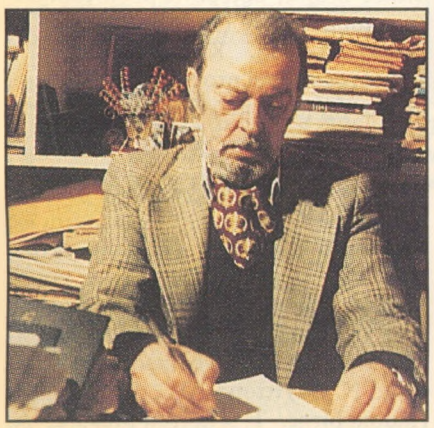

Τάσος Λειβαδίτης (1921-1988)

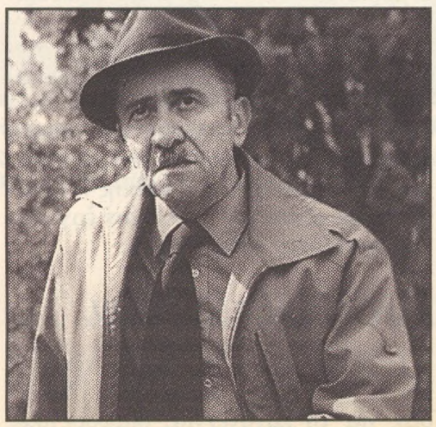

Δημήτρης Παπαδίτσας (1922-1987)

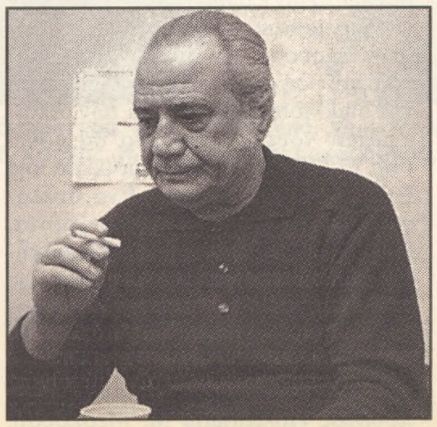

Νίκος Καρούζος (1926-1990)

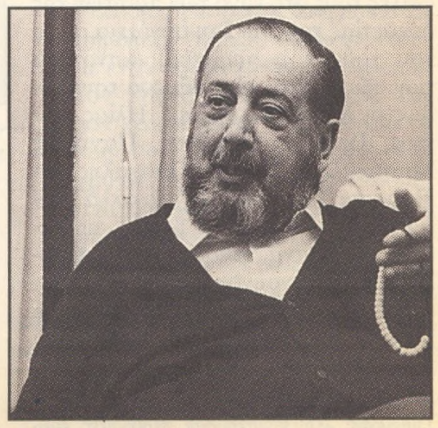

Μίλτος Σαχτούρης

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

του, ικανή αν ιδωθεί και να αποτυπωθεί ποιητικά μ' ένα λόγο ήσσονος τόνου.

Αλλαγές

Στο επίπεδο των κοινωνικοοικονομικών όρων παραγωγής και προβολής της ποίησης, εντοπίζονται στη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, τρεις αξιοσημείωτες αλλαγές: α) Η εντυπωσιακή βελτίωση της εκδοτικής εμφάνισης των ποιητικών βιβλίων: τις φτηνές και ατημέλητες συλλογές της δεκαετίας του '70 διαδέχθηκαν επιμελημένες έως κομψές εκδόσεις, οι πλείστες φωτοστοιχειοθετημένες, χωρίς όμως να λείπουν και μερικές μονοτυπικές. β) Η πλήρης επικράτηση των επώνυμων οίκων ως εκδοτικού φορέα των βιβλίων των κατά το μάλλον ήττον γνωστών ή καταξιωμένων ποιητών· έτσι, το φαινόμενο της αυτοέκδοσης περιορίστηκε στον εκτεταμένο αλλά αφανή χώρο της ποιητικής παραλογοτεχνίας, ιδίως της περιφέρειας. γ) Η αλλαγή του χάρτη του λογοτεχνικού περιοδικού Τύπου, με την έκδοση πολλών νέων και καλών περιοδικών (Γράμματα και Τέχνες, Η Λέξη, Οδός Πανός, Πλανόδιον, Πόρφυρας, Το Δέντρο, Χάρτης, κ.ά.) γεγονός που αύξησε κατά πολύ τα έντυπα όπου δημοσιεύονται ποιήματα.

Επιμερίζοντας, τέλος, την εξέτασή μας κατά ηλικίες ποιητών, στη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 επισημαίνουμε τη θαλερότητα δύο ποιητών της γενιάς του 1930, του Ελύτη και του Ρίτσου. Την οριστικοποίηση της σιωπής του Αναγνωστάκη, παράλληλα με την ποιητική κορύφωση ποιητών της ίδιας γενιάς, όπως ο Καρούζος, ο Λειβαδίτης και ο Παπαδίτσας, και τη στασιμότητα άλλων, όπως ο Πατρίκιος και ο Σαχτούρης. Την ποιοτική ανάδυση και προϊούσα καθιέρωση μερικών αξιολογότατων ποιητών της λεγόμενης δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς, των Ασλάνογλου, Κικής Δημουλά, Λεοντάρη και Μέσκου. Τον περιορισμό της θορυβώδους πλειάδας των ποιητών της γενιάς του 1970 σε ευάριθμους άξιους δημιουργούς (Βαγενάς, Γκανάς, Πρατικάκης, Μαστοράκη κ.ά.), παράλληλα με την πανθομολογούμενη υποχώρηση της αμφισβήτησης σε θεματικό και εκφραστικό επίπεδο. Τέλος, την εμφάνιση μιας ηλικιακά νεότερης ομάδας ποιητών που αυτογενεαλογήθηκε ως «γενιά του 1980» ή «γενιά του ιδιωτικού οράματος». Οι ποιητές αυτοί στα πρώτα βιβλία τους, όσα εκδόθηκαν έως τα μέσα της δεκαετίας ή και λίγο μετά, φανέρωσαν τις εκφραστικές οφειλές τους στο έργο των ποιητών της δεκαετίας του '70. Στη συνέχεια όμως του χρόνου η πρωτεϊκή ικανότητα των αξιολογότερων ανάμεσά τους (όπως οι Χάρης Βλαβιανός, Ηλίας Λάγιος, Γιώργος Μπλάνας, Παντελής Μπουκάλας, Στρατής Πασχάλης και Θανάσης Χατζόπουλος) να αλλάζουν άρδην, από βιβλίο σε βιβλίο, τις εκφραστικές αναζητήσεις τους πιστοποίησε την εγρήγορση και την προσαρμοστικότητά τους, έως σήμερα, μέσα σ' ένα πνευματικό περιβάλλον διαρκώς ανανεούμενο σε ιδέες.

Σημείωση: *«Οι ποιητές σαν περιηγητές ερειπίων», «Η Καθημερινή», 25 Ιουνίου 1996.*

Τετάρτη 20 Δεκεμβρίου 1989, αίθουσα συνεδριάσεων του Δημοτικού Συμβουλίου Θεσσαλονίκης. Καθιστή η παλαιά φρουρά συγγραφέων. Με το σκούφο και το μπαστούνι ο Ν.Γ. Πεντζίκης (1908-1993), δεξιά του ο Γιώργος Κιτσόπουλος (1919-1997) και ο Κάρολος Τζίζεκ: η εκλεκτή τριάδα του περιοδικού «Κοχλίας». Πλαισιώνονται από δύο σημαντικούς των μεταπολεμικών χρόνων: δεξιά ο συγγραφέας Νίκος Μπακόλας (1927-1999), αριστερά ο ποιητής Ντίνος Χριστιανόπουλος. Ορθιοι οι νεώτεροι: από αριστερά, Β. Καλφόπουλος, αντιδήμαραχος πολιτιστικών, Τ. Καλούτσας, Γ. Σκαμπαρδώνης, Στ. Βογιατζόγλου, Ηλ. Κουτσούκος, Περ. Σφυρίδης, Αλμπ. Ναρ, Γιώρ. Κάτος, εκδότης του περιοδικού «Τραμ» στις πρώτες διαδρομές του.

Της *Μ. Θεοδοσοπούλου*

Κριτικού Λογοτεχνίας

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Ούριος άνεμος

Τη δεκαετία του '80 η χώρα μας είναι πλέον μέλος της ΕΟΚ, με αυστηρές ρήτρες εν ισχύι για τις ενδεικνυόμενες καλλιέργειες αλλά και για όσες κρίνονται αδιάφορες για την ευρωπαϊκή αγορά. Το βιβλίο, μη θεωρούμενο ακόμη καταναλωτικό αγαθό, διαφεύγει. Αν και μόνο προσωρινά, όπως θα δείξει η επόμενη δεκαετία. Τα χρόνια του '80 είναι μια τελευταία περίοδος, κατά την οποία η νεοελληνική πεζογραφία απολαμβάνει την εσωστρέφειά της, απασχολούμενη με θέματα ελληνικού ενδιαφέροντος, περιορίζοντας στο ελάχιστο τις ξενόφερτες καλλιέργειες. Ωστόσο, αυτά τα χρόνια θα δημιουργηθούν σχήματα συλλογικής διεκδίκησης και θα γίνουν οι απαραίτητες ζυμώσεις, που όμως θα αποδώσουν αργότερα.

Στον ούριο άνεμο που πνέει το καλοκαίρι του 1981, παραμονές των βουλευτικών εκλογών που θα φέρουν για μια μακριά περίοδο το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, 95 συγγραφείς υπογράφουν δήλωση για την προάσπιση της δημοκρατίας αλλά και των δικαιωμάτων τους. Η συνέχεια θα δοθεί στις 22.11.1981, με τη δημιουργία της Εταιρείας Συγγραφέων. Ενα συλλογικό σώμα που, τα επόμενα χρόνια, θα επιδείξει σφρίγος στις διεκδικήσεις του, κυρίως, την αναγνώριση της θέσης του συγγραφέα και την προβολή της νεοελληνικής λογοτεχνίας στο εξωτερικό. Σταθερός συνομιλητής, σχεδόν σε ολόκληρη τη δεκαετία, η υπουργός Πολιτισμού Μ. Μερκούρη. Μάλιστα, μια χειρονομία της, δευτερεύουσας σημασίας αλλά καθόλου αδιάφορη για τα λογοτεχνικά τεκταινόμενα, θα κλείσει τη δεκαετία. Τον Δεκέμβριο του 1988 υπογράφει προεδρικό διάταγμα για την κατάργηση των δεύτερων κρατικών βραβείων λογοτεχνίας, που τόσες πικρίες είχαν δημιουργήσει από τη Μεταπολίτευση και εδώθε. Ταυτόχρονα, θεσπίζει καινούργια βραβεία προς ανάδειξη της λογοτεχνικής μετάφρασης, της παιδικής λογοτεχνίας, όπως και του συνολικού έργου ενός πρεσβύτερου λογοτέχνη.

Συνύπαρξη γενεών

Τη δεκαετία του '80, το αναγνωστικό κοινό αγκαλιάζει, με το ίδιο ενδιαφέρον για τη λογοτεχνία, διαφορετικές γενιές συγγραφέων. Διαβάζονται όσοι συγγραφείς του Μεσοπολέμου μακροημερεύουν (Ε. Αλεξίου, Γ. Σκαρίμπας κ.ά.) και, με ερέθισμα τις τηλεοπτικές σειρές, ορισμένα μυθιστορήματα αποθανόντων (Μ. Καραγάτσης, Γ. Θεοτοκάς, Θρ. Καστανάκης κ.ά.). Ταυτόχρονα, συζητούνται, σε μια τάση επανεκτίμησης, πεζογράφοι με νεωτερικά στοιχεία (Μ. Αξιώτη, Κ. Πολίτης κ.ά.).

Αυτήν την εποχή, ορισμένοι μεταπολεμικοί συγγραφείς αναγνωρίζονται ως σημαντικά κεφάλαια της λογοτεχνίας μας. Οι μεγαλύτεροι, Στ. Τσίρκας και Δ. Χατζής, που σημάδεψαν με το θάνατό τους την έναρξη της δεκαετίας, και δίπλα τους, οι λίγο νεότεροι (Α. Φραγκιάς, Ν. Καχτίτσης, Αλέξ. Κοτζιάς, Σπ. Πλασκοβίτης, Τ. Γκρίτση-Μιλλιέξ, Α. Νικολαΐδης κ.ά.). Ακόμη, καθώς αμβλύ-

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

νονται οι ιδεολογικές αντιθέσεις, ο Ν. Κάσδαγλης, ενώ η ελληνοτουρκική διένεξη επαναφέρει στην επικαιρότητα τα «Ματωμένα Χώματα» της Δ. Σωτηρίου.

Παράλληλα, ένα ευρύ αναγνωστικό κοινό διαβάζει τους τότε πενηντάρηδες (Μ. Κουμανταρέα, Β. Βασιλικό) και το δημοφιλέστερο μυθιστόρημα της δεκαετίας δεν αποκλείεται να είναι, «Το τρίτο στεφάνι» του Κ. Ταχτσή, όπου συμβάλλει και το δραματικό τέλος του συγγραφέα. Τα χρόνια του '80, πολλοί αξιόλογοι συγγραφείς που εμφανίστηκαν τις δύο προηγούμενες δεκαετίες, δίνουν πεζογραφήματα ωριμότητας (Χρ. Μηλιώνης, Γ. Χειμωνάς, Γ. Γιατρομανωλάκης, Δ. Νόλλας, Φ. Δρακονταειδής, Α. Σουρούνης, Δ. Δημητριάδης, Μ. Δούκα, Μ. Μήτσορα κ.ά.).

Ιδιαίτερη παρουσιάζεται η περίπτωση του Θ. Βαλτινού, που πρωτοεμφανίζεται στα τέλη της δεκαετίας του '50, με δημοσιεύματα πεζών σε περιοδικά («Ταχυδρόμος», «Εποχές»). Ολιγογράφος, ωστόσο, τις δύο τελευταίες δεκαετίες εκδίδει πέντε βιβλία, βραβεύεται και βρίσκει απήχηση. Ενας άλλος, λίγο νεότερος, και αυτός Αρκάδας και ολιγογράφος, ο Γιάννης Πάνου, κυκλοφορεί, το 1981, το πρώτο μυθιστόρημά του, «...από το στόμα της παλιάς Remington...», που θα αναγνωριστεί ως σημαντικό δεκαοκτώ χρόνια αργότερα, μετά τον πρόωρο θάνατο του συγγραφέα.

Θεσσαλονίκη

Υδροκέφαλη η Ελλάδα, ειδικά στο χώρο της λογοτεχνίας εμφανίζεται με δύο κέντρα. Σημαντικοί οι Θεσσαλονικείς συγγραφείς, μένουν κάπως αποτραβηγμένοι από το λογοτεχνικό γίγνεσθαι της Αθήνας, τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του '80, όταν πολλοί Θεσσαλονικείς πεζογράφοι κατέρχονται στους εκδότες της πρωτεύουσας.

Πάντως, αυτήν την περίοδο αρχίζει να αναγνωρίζεται ευρύτερα ο Ν.Γ. Πεντζίκης, (1908–1993), αν και όσο ζει συζητείται περισσότερο ως εκκεντρική προσωπικότητα. Ενώ οι συνομήλικοί του πεζογράφοι, της λεγόμενης Σχολής της Θεσσαλονίκης, πεθαίνουν και λησμονιούνται (Στ. Ξεφλούδας, Γ. Δέλιος, Αλκ. Γιαννόπουλος). Επίσης, επιβάλλεται ο Ν. Μπακόλας, κυρίως, με τη «Μεγάλη πλατεία» και όσα μυθιστορήματα ακολουθούν.

Να σημειώσουμε πως τα χρόνια του '80 θάλλει ακόμη το διήγημα, πεζογραφικό είδος με μακριά παράδοση στη χώρα μας, και τοποθετείται σε ίση μοίρα με το μυθιστόρημα. Στη συμπρωτεύουσα εξακολουθεί να καλλιεργείται, προ πάντων, από όσους μένουν προσκολλημένοι στον τόπο (τον πρόωρα χαμένο Τ. Καζαντζή, Τ. Αλαβέρα, Π. Σφυρίδη, Σ. Παπαδημητρίου κ.ά.) ενώ ένα μεγαλύτερο κοινό αγκαλιάζει τα πεζογραφήματα του Γ. Ιωάννου (1927–1985).

Η ευδοκίμηση του διηγήματος προϋποθέτει την ύπαρξη ανθηρών λογοτεχνικών περιοδικών. Ωστόσο, για τη Θεσσαλονίκη, η δεκαετία του '80 υπήρξε μάλλον δίσεκτη. Το 1983 κλείνει η «Διαγώνιος» και έως το 1987, οπότε παρουσιάζονται, το «Εντευκτήριο», ο «Παρατηρητής» και το «Τραμ» σε μια σύντομη, όπως θα αποδειχθεί, τρίτη διαδρομή, υπάρχουν μόνο η «Νέα Ποσείδωνία» και η ετήσια «Παραφυάδα». Αντίθετα, τα βασικά λογοτεχνικά περιοδικά της Αθήνας, τα περισσότερα ακόμη σήμερα σε κυκλοφορία, ξεκινούν, τέλη της δεκαετίας του '70 με αρχές της επόμενης, μερικά και λίγο αργότερα («Εκηβόλος», «Το Δέντρο», «Πολιορκία», «Η Λέξη», «Οδός Πανός», «Γράμματα και Τέχνες», «Σύναξη», «Χάρτης», «Ιχνευτής», «Πλανόδιον», «Ανακύκληση», «Το παραμιλητό», «Νέο Επίπεδο»). Με εξαίρεση, τα μακρόβια «Νέα Εστία» και «Ευθύνη», και τα περιοδικά «Τομές», «Σπείρα», «Εποπτεία», όπως και η επιθεώρηση του βιβλίου «Διαβάζω» που αρχίζουν τη Μεταπολίτευση. Επίσης, περί τα μέσα της δεκαετίας, ξεκινούν τα σημαντικότερα περιοδικά της επαρχίας («Πόρφυρας», «Περίπλους», «Παρέμβαση», «Εμβόλιμον», «Υπόστεγο», «Γραφή», «Συριανά Γράμματα»). Παρατηρούμε πως, από μιας αρχής, τα λογοτεχνικά περιοδικά είναι έργο ενός ή δύο ατόμων, στην καλύτερη περίπτωση, μιας μικρής συντροφιάς. Το προσωποπαγές του εγχειρήματος έχει αντίκτυπο και στο αποτέλεσμα και στις δυνατότητες που υπάρχουν για ανανέωση.

Η δεκαετία του '80 στάθηκε μια ανθηρή δεκαετία και όσο αφορά τα καινούργια ονόματα που εγγράφονται στα λογοτεχνικά κατάστιχα, και μάλιστα, με πολλές υποσχέσεις ήδη από το πρώτο βιβλίο. Στο ξεκίνημά τους, οι νεότεροι εκδίδουν, ως επί το πλείστον, συλλογές διηγημάτων ή και σύντομα (με τα σημερινά μέτρα) πεζογραφήματα, συχνά, με μορφικές αναζητήσεις (Τ. Θεοδωρόπουλος, Β. Ραπτόπουλος, Π. Τατσόπουλος, Ε. Σωτηροπούλου, Α. Σφακιανάκης, Αλεξ. Πανσέληνος, Α. Μήτσου, Γ. Πατσώνης, Φ. Ταμβακάκης, Ζ. Ζατέλη, Β. Γκουρογιάννης, Απ. Δοξιάδης, Γ.Ι. Μπαμπασάκης, Δ. Πετσετίδης, Β. Μπούτος, Τ. Καλούτσας, Σ. Δημητρίου, Γ. Συμπάρδης, Μ. Ευσταθιάδη, Β. Τσιαμπούσης, Ευ. Αρανίτσης, Ν. Βασιλειάδης, Γ. Σκαμπαρδώνης, Ε. Χουρμουζιάδου).

Λιγοστά είναι τα βιβλία νεότερων που τιμώνται με κρατικό βραβείο ή κάποια άλλη διάκριση κι αυτό την επόμενη δεκαετία. Μοναδική εξαίρεση αυτή τη δεκαετία το β' κρατικό βραβείο του 1982 για τη συλλογή διηγημάτων «Ιστορίες με σκύλους» του πρωτοεμφανιζόμενου τότε Αλέξη Πανσέληνου. Πάντως, προς το τέλος της δεκαετίας, οι περισσότεροι έχουν ήδη στραφεί στο μυθιστόρημα.

Αλλωστε, αυτή είναι η γενικότερη τάση που, στα επόμενα χρόνια, ιδίως μετά την επιτυχία του μυθιστορήματος, «Βαμμένα κόκκινα μαλλιά», του θεατρικού συγγραφέα Κ. Μουρσελά, θα παρασύρει σχεδόν τους πάντες. Από καταξιωμένους ποιητές (Κ. Παπαγεωργίου, Τ. Ρούσσος, Κ. Γκιμοσούλης κ.ά.) και θεατρικούς συγγραφείς (Π. Μάτεσις, Γ. Μανιώτης, Γ. Σκούρτης κ.ά.), μέχρι δημοσιογράφους και άλλους επιφανείς. Ενα ανησυχητικό φαινόμενο, που οι κριτικοί επισημαίνουν αρκετά νωρίς. Ενας από τους πρώτους, ο Σπ. Τσακνιάς (1929–1999) με καθοριστικό λόγο, από τη Μεταπολίτευση μέχρι και το θάνατό του.

Κατά παράξενη σύμπτωση, την ίδια εποχή που αρχίζει η μυθιστορηματική έκρηξη, ανακαλύπτουμε έναν πρώτο μυθιστοριογράφο, τον Γρηγόριο Παλαιολόγο, και τον ανασύρουμε από τη σιωπή του 19ου αιώνα. Το 1989, 150 χρόνια μετά την πρώτη έκδοση, ανατυπώνονται τα δύο μυθιστορήματα του Γρ. Παλαιολόγου, «Ο πολυπαθής» και «Ο ζωγράφος». Και μάλιστα, έκαστο μυθιστόρημα, ταυτόχρονα, σε δύο διαφορετικές εκδόσεις. Το ενδιαφέρον για τον 19ο αιώνα αρχίζει λίγο νωρίτερα, άνοιξη 1987, με τα τομίδια της σειράς «Ασυνήθιστες ιστορίες» (Στιγμή), που επιλέγει και επιμελείται ο Ε.Χ. Γονατάς.

Καβάλα, ξενοδοχείο «Γαλαξίας», Φεβρουάριος 1989. Αντιπροσωπευτική συντροφιά μεταπολεμικών πεζογράφων. Από αριστερά, κυκλικά: Αλέξ. Κοτζιάς (1926-1992), Βαγγ. Ραπτόπουλος, Πετρ. Αμπατζόγλου, Αλέξης Ζήρας (κριτικός), Αλκηστη Σουλογιάννη (Δ/νση Γραμμ. ΥΠΠΟ), Γιώρ. Χειμωνάς, Μένης Κουμανταρέας.

Τυπογραφείο «Στιγμή», Ιανουάριος 1986. Από αριστερά: Σωκ. Καψάσκης, Χρισ. Μηλιώνης, Αιμίλιος Καλιακάτσος, Σπ. Τσακνιάς, Αλέξ. Κοτζιάς, Η.Χ. Παπαδημητρακόπουλος, σε καθιερωμένη σαββατιάτικη συνάντηση.

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

ΕΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ

Παράδοση και πρωτοπορία

Του **Δημήτρη Παυλόπουλου**

Ιστορικού της Τέχνης

Το 1981 ιδρύονται το Μουσείο Γιάννη Τσαρούχη στο Μαρούσι, το Μουσείο Πολύγνωτου Βαγή (που έχει πεθάνει στη Νέα Υόρκη το 1965) στην Ποταμιά Θάσου. Οργανώνονται στην ΕΠΜΑΣ εκθέσεις με έργα του Χ. Καπράλου και της Συλλογής της Εθνικής Τράπεζας. Η Εταιρεία Ελλήνων Τεχνοκριτών διοργανώνει στο Ζάππειο την έκθεση «Περιβάλλον – Δράση. Τάσεις της ελληνικής τέχνης σήμερα». Η γκαλερί «Υάκινθος» οργανώνει εκθέσεις έργων των Μ.Σ. Ζαβιτζιάνου, Γ. Κεφαλληνού, Α. Κορογιαννάκη και Ε. Παπαδημητρίου. Εκδίδεται το περιοδικό εικαστικών τεχνών *Διπλή Εικόνα*.

Το 1982 ιδρύονται το Μουσείο Βορρέ και η Κουμαντάρειος Πινακοθήκη Σπάρτης, ενώ ανοίγουν οι γκαλερί «Athenaeum» και «F». Οργανώνονται στην ΕΜΠΑΣ εκθέσεις με έργα του Γ. Μόσχου, των Γ. Στέρη και Τ. Κάνθου και του κεραμίστα Π. Βαλσαμάκη. Εκδίδεται το περιοδικό εικαστικών τεχνών *Εικαστικά*. Ο Θ. Εξαρχόπουλος εκλέγεται καθηγητής της χαρακτικής στην ΑΣΚΤ. Ο Γ. Μαυροΐδης αποχωρεί από την ΑΣΚΤ, λόγω ορίου ηλικίας. Ο Ν. Κεσσανλής εκλέγεται καθηγητής ζωγραφικής στην ΑΣΚΤ. Κυκλοφορεί ετήσια αγγλική έκδοση του περιοδικού *Ζυγός (Zygos Annual)*.

Το 1983 ιδρύεται το Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο στη Θεσσαλονίκη. Οργανώνονται στην ΕΠΜΑΣ εκθέσεις έργων των Ν. Εγγονόπουλου, Σ. Μηλιάδη, Κ. Πλακωτάρη και Π. Τέτση, του Α. Θεοδωρόπουλου, του γλύπτη και μεταλλιοπλάστη Δ. Φερεντίνου και του γελοιογράφου Φωκίωνα (Φώκου) Δημητριάδη. Στο ΜΚΣΤ γίνεται έκθεση έργων του Κ. Τσόκλη. Ο Γ. Μόραλης αποχωρεί από την ΑΣΚΤ. Το 1984 ιδρύονται το Βελλίδειο Πολιτιστικό Κέντρο και οι γκαλερί «Ιανός», και «Τερρακόττα» στη Θεσσαλονίκη. Οργανώνονται στην ΕΠΜΑΣ εκθέσεις έργων ζωγραφικής του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα από τη Συλλογή Γ. Ι. Κατσίγρα, των Μ. Αξελού, Π. Βυζάντιου, Γ. Γαΐτη, Κ. Κουτσουρή, Θ. Απάρτη και Θόδωρου. Ο Γ. Λάππας παίρνει το πρώτο βραβείο της Μπιενάλε Αλεξανδρείας. Ο Β. Δημητρέας εκλέγεται καθηγητής ζωγραφικής στο ΑΠΘ. Το 1985 ιδρύονται η Πινακοθήκη Φλωρινιωτών Καλλιτεχνών, το Σκιρώνειο Κέντρο Κηφισιάς, η Δημοτική Πινακοθήκη Πειραιά (η οποία λειτουργούσε από το 1957 ως τμήμα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πειραιά) και η Δημοτική Πινακοθήκη Λαμίας. Οργανώνονται στην ΕΠΜΑΣ εκθέσεις έργων ζωγραφικής του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα από τη Συλλογή Γ. Ι. Κατσίγρα, νεοελληνικής ζωγραφικής στο πλαίσιο των εκδηλώσεων «Αθήνα Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης 1985» («Μνήμες - Αναπλάσεις - Αναζητήσεις») και των Κ. Ηλιάδη και Ο. Περβολαράκη. Στη ΔΠΑ γίνονται εκθέσεις έργων των Γ. Βώκου και Κ. Θετταλού. Στο ΜΚΣΤ Θεσσαλονίκης οργανώνεται έκθεση έργων της γλύπτριας Χριστίνας Ζερβού. Ο Δ. Καλαμάρας αποχωρεί από την ΑΣΚΤ λόγω ορίου ηλικίας.

Διακόπτεται η αγγλική έκδοση του περιοδικού Ζυγός (*Zygos Annual*). Εκδίδεται το περιοδικό εικαστικών τεχνών *Τέχνη και Λόγος*.

Το 1986 ιδρύονται το Δημοτικό Μουσείο Καβάλας, η Πινακοθήκη της Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών και η Εταιρεία Εικαστικών Τεχνών «Α. Τάσσος». Οργανώνονται στην ΕΠΜΑΣ εκθέσεις των Γ. Μαυροϊδή, Λ. Κανακάκι, Αγλαΐας (Μπούμπας) Λυμπεράκη, Αρ. Παπαζώρζ (Παπαγεωργίου), Ν. Χατζηκυριάκου–Γκίκα (ο ζωγράφος δωρίζει έργα του στο ίδρυμα) και Α. Γεωργιάδη του Κρητός. Στο ΜΚΣΤ Θεσσαλονίκης γίνεται έκθεση έργων του Φ. Κόντογλου. Η γκαλερί «Υάκινθος» οργανώνει εκθέσεις έργων των Δ. Γαλάνη και Ν. Βεντούρα. Διακόπτεται η κυκλοφορία του περιοδικού *Εικαστικά*.

Το 1987: Οργανώνονται στην ΕΠΜΑΣ εκθέσεις έργων του Α. Τάσσου και της Μ. Πωπ. Στο ΜΚΣΤ Θεσσαλονίκης οργανώνεται έκθεση έργων του Ν. Χατζηκυριάκου–Γκίκα. Στην γκαλερί «Υάκινθος» οργανώνονται οι εκθέσεις *Ελληνες χαράκτες «εχάραξαν»* τη Νέα Εστία και *Χαρακτικά στον πόλεμο του '40, στην Κατοχή και στην Αντίσταση*. Το 1988 ιδρύονται η Πινακοθήκη Ε. Αβέρωφ στο Μέτσοβο, η Πινακοθήκη Δήμου Πατρέων και το Κέντρο Σύγχρονης Τέχνης «Ιλεάνα Τούντα». Οργανώνονται στην ΕΠΜΑΣ εκθέσεις έργων του Γ. Μόραλη και του Μιχάλη Λεκάκη. Η ΔΠΑ κάνει εκθέσεις των Στ. Μηλιάδη και Σοφ. Χρήστου. Στο Κέντρο Πολιτισμού «Δ. Γληνός» του Δήμου Αθηναίων οργανώνονται δύο εκθέσεις ελληνικής χαρακτικής (αφιέρωμα στην ελληνική χαρακτική. Ενότητα Ι: «Οι δάσκαλοι» και Ενότητα ΙΙ: «Η Δεκαετία του '30»). Στο Παλιό Αρχαιολογικό

Νίκου Κεσσανλή, «Το Ε' Εργαστήριο Ζωγραφικής της ΑΣΚΤ», 1988 (μικτή τεχνική σε μουσαμά, 222x410 εκατ., ανήκει στο ζωγράφο). Το 1982 ο Ν. Κεσσανλής εκλέγεται καθηγητής στην ΑΣΚΤ (στον πίνακα απεικονίζονται, εκτός από τον ίδιο και τη σύζυγό του, ζωγράφο Χρύσα Ρωμανού, ανάμεσα σε άλλους μαθητές του, οι Γ. Ηλιάδης, Π. Χαραλάμπους, Γ. Καζάζης, Γ. Αντωνακέας, Μ. Ζαχαριουδάκης) και το 1988 συμμετέχει, μαζί με τον Βλάση Κανιάρη, στην Μπιενάλε Βενετίας (φωτ.: «Ελληνική Τέχνη. Ζωγραφική 2ού αι.», «Εκδοτική Αθηνών»).

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

Μουσείο Θεσσαλονίκης οργανώνεται από το ΜΚΣΤ έκθεση έργων του Βλ. Κανιάρη. Ο Γ. Λάππας συμμετέχει στην Μπιενάλε Βενετίας. Η *Κλυταιμνήστρα* της Χρύσας τοποθετείται έξω από το Μέγαρο Μουσικής Αθηνών. Στήνονται στην πλατεία Ομονοίας ο *Δρομέας* του Κ. Βαρώτσου και στη διασταύρωση των λεωφόρων Μεσογείων και Κατεχάκη η *Επικοινωνία* της γλύπτριας Αγγέλικας Κοροβέση – Καλαντίδη. Ο Μ. Θεοφυλακτόπουλος και ο Γ. Μήλιος εκλέγονται αντιστοίχως καθηγητής ζωγραφικής και καθηγητής χαρακτικής στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Το 1989 οργανώνονται στην ΕΠΜΑΣ εκθέσεις σχεδίων του Κ. Παρθένη, έργων των Ρ. Κοψίδη και Χ. Δαγκλή και ελληνικής μεταπολεμικής χαρακτικής. Στο ΜΙΕΤ οργανώνεται έκθεση έργων του Σ. Βασιλείου. Το ΜΣΤ Ανδρου διοργανώνει έκθεση έργων του Γ. Μπουζιάνη. Ο Χρ. Μπότσογλου εκλέγεται καθηγητής της ζωγραφικής στην ΑΣΚΤ. Ο Χ. Χρήστου αποχωρεί από το Πανεπιστήμιο Αθηνών λόγω ορίου ηλικίας. Ο διευθυντής της ΕΠΜΑΣ Δ. Παπαστάμος αποχωρεί λόγω ορίου ηλικίας και στη θέση του διορίζεται η ιστορικός της τέχνης Μαίρη Μιχαηλίδου. Το 1990 οργανώνονται στην ΕΠΜΑΣ εκθέσεις έργων των Α. Βουρλούμη και Κοσμά Ξενάκη και του Γ. Βελισσαρίδη. Εκδίδεται το περιοδικό εικαστικών τεχνών *Arti*.

Απώλειες: Πεθαίνουν το 1981 οι ζωγράφοι Α. Γεωργιάδης ο Κρης και Βρ. Τσούχλος, και ο δημοσιογράφος και τεχνοκρίτης Φ. Γιοφύλλης, το 1982 οι λογοτέχνες και τεχνοκρίτες Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος και Ιούλιος Καΐμης (Giulio Caimi), το 1983 οι ζωγράφοι Απ. Γεραλής και Β. Σεμερτζίδης και ο εκδότης βιβλίων τέχνης Teriade (Σ. Ελευθεριάδης), το 1984 οι ζωγράφοι Λ. Βενετούλιας, Γ. Γαΐτης, Κοσμάς Ξενάκης, Π. Ρέγκος, Γ. Σικελιώτης, το 1985 οι ζωγράφοι Σπ. Βασιλείου, Ν. Εγγονόπουλος, Λ. Κανακάκις, Δ. Περδικίδης, Σελέστ Πολυχρονιάδη, Μάριος Πράσινος, ο γλύπτης Κ. Πολυχρονόπουλος, ο χαράκτης Α. Τάσσος, ο λαϊκός ζωγράφος και καραγκιοζοπαίχτης Π. Μιχόπουλος, ο λογοτέχνης και σκιτσογράφος Γερ. Γρηγόρης, οι λογοτέχνες και τεχνοκρίτες Αγγελος Δόξας και Σπ. Παναγιωτόπουλος και ο πρώην διευθυντής της ΕΠΜΑΣ Μ. Γ. Καλλιγάς, το 1986 οι ζωγράφοι Νίκη Καραγάτση, Γ. Κολέφας (κυρίως ψηφιδογράφος) και Ν. Νικολάου, οι γλύπτες Αχ. Απέργης, ο χαράκτης και γραφίστας Αλφόνσος Χόροβιτς, ο κεραμίστας Π. Βαλσαμάκης, ο ακαδημαϊκός, λογοτέχνης και ιστορικός της τέχνης Π. Πρεβελάκης και ο ιστορικός της τέχνης και τεχνοκρίτης Τ.Π. Σπητέρης, το 1987 οι ζωγράφοι Σ. Αλμαλιώτης, Τ. Ελευθεριάδης, Γερ. Στέρης, και Η. Φέρτης και ο γλύπτης Μ. Λεκάκης, το 1988 ο ζωγράφος Γ. Βακιρτζής οι χαράκτριες Βάσω Κατράκη, και Ισαβέλλα Χαρμπούρη, ο σκηνογράφος Κλ. Κλώνης, το 1989 οι ζωγράφοι Ελλη Βοΐλα–Λάσκαρη (κυρίως ψηφιδογράφος), Ν. Σαχίνης και Γ. Τσαρούχης και το 1990 οι ζωγράφοι Α. Μπαχαριάν, Α. Πολυκανδριώτης και Γ. Σπυρόπουλος, ο γλύπτης Νικόλας, οι χαράκτες Ν. Βεντούρας και Γ. Μόσχος και οι σκιτσογράφοι Byron (Βύρων Απτόσογλου) και Terzo (Ευάγγελος Τερζόπουλος).

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

Τα γλυπτά του Παρθενώνα και η ανέγερση νέου Μουσείου της Ακρόπολης

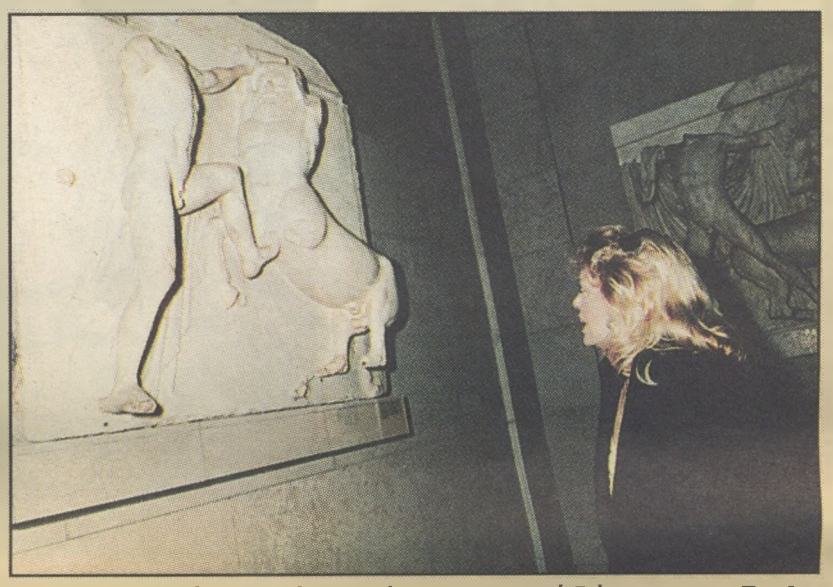

Η Μελίνα Μερκούρη εμπρός σε τμήμα του γλυπτού διάκοσμου του Παρθενώνα σε μια επίσκεψή της στο Βρετανικό Μουσείο το 1989. Το 1983 ως υπουργός Πολιτισμού έθεσε το αίτημα για επιστροφή των γλυπτών.

Του **Δημήτρη Δαμάσκου**
Αρχαιολόγου

Το αρχαιολογικό ζήτημα που απασχόλησε την Ελλάδα τη δεκαετία αυτή ήταν η εποχή του αιτήματος της ελληνικής κυβέρνησης για την επιστροφή του γλυπτού διακόσμου του Παρθενώνα από το Βρετανικό Μουσείο. Το 1983, η τότε υπουργός Πολιτισμού Μελίνα Μερκούρη προβάλλει το αίτημα της Ελλάδας για επιστροφή των γλυπτών του Παρθενώνα. Το αίτημα δεν είναι καινούργιο. Ουσιαστικά τίθεται ήδη λίγα χρόνια μετά την αρπαγή τους από τον λόρδο Ελγιν από τους επαναστατημένους Ελληνες λόγιους της εποχής, μόνο όμως επί υπουργίας Μερκούρη επανέρχεται το θέμα δυναμικά στο προσκήνιο και συνεχίζει ώς σήμερα να απασχολεί έντονα τον ελληνικό και βρετανικό Τύπο.

Το αίτημα επιστροφής του γλυπτού διακόσμου συνδέθηκε χρονικά με τις εργασίες αναστήλωσης στα μνημεία της Ακρόπολης. Πέρα από τη μεγάλη τους σημασία και τη νέα ώθηση που έδωσαν στη μελέτη των μνημείων και στο ζήτημα της προστασίας τους, οι εργασίες ήταν και η αφορμή να τεθεί εκ νέου το ζήτημα της ανέγερσης ενός νέου Μουσείου της Ακρόπολης, το οποίο θα στέγαζε και τα γλυπτά που βρίσκονται στο Βρετανικό Μουσείο. Η πρόθεση της ελληνικής κυβέρνησης να κατασκευάσει ένα νέο μουσείο τέθηκε το 1987 σε σύνοδο της UNESCO. Υστερα από διεθνή διαγωνισμό και ατελείωτες συζητήσεις για τον ακριβή τόπο ανέγερσής του, ομάδα Ιταλών αρχιτεκτόνων αναλαμβάνει το έργο στην επιλεγείσα τοποθεσία στου Μακρυγιάννη. Η χρηματοδότηση του μουσείου και το γιγαντιαίο μέγεθός του, το οποίο τρομάζει μπροστά στις λιτές αναλογίες των μνημείων της Ακρόπολης, είναι δύο παράμετροι που έκτοτε προβληματίζουν. Η πολύ πρόσφατη απόφαση του ΚΑΣ, να ακυρώσει το διαγωνισμό και να κινήσει εκ νέου τις απαραίτητες διαδικασίες προκειμένου να διασωθούν οι σημαντικές νεοανασκαφείσες αρχαιότητες στο χώρο της ανέγερσης, αποτελεί μεν κακό οιωνό για το μέλλον της υπόθεσης, δικαιώνει όμως αυτούς που είχαν ευθύς εξαρχής εγείρει σοβαρές αντιρρήσεις επί ουσιαστικών ζητημάτων.

Η επιστροφή των γλυπτών του Παρθενώνα και το επιτακτικό παρά ποτέ αίτημα των αρχαιολόγων για τη στέγαση των ευρημάτων από την Ακρόπολη σε ένα μουσείο αντάξιο της σπουδαιότητάς τους, είναι δύο ζητήματα που προϋπήρξαν της Μελίνας Μερκούρη και των εκάστοτε υπουργών Πολιτισμού της Ελλάδας. Η εκρηκτική προσωπικότητά της, όμως, ήταν η αιτία να ταυτιστούν με αυτή και να συνυφασθούν με τη θητεία της στο ΥΠΠΟ τη δεκαετία του '80.

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

ΘΕΑΤΡΟ

Αλλαγή εικόνας

Του **Πλάτωνος Μαυρομούστακου**

Επίκουρου καθηγητή στο τμήμα Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστημίου Αθηνών

Αναμφισβήτητα τη δεκαετία χαρακτηρίζουν σημαντικές ρυθμίσεις νομοθετικού χαρακτήρα που διέπουν τη θεατρική ζωή και συντελούν στη σταδιακή διαμόρφωση μιας πολιτιστικής πολιτικής από το υπουργείο Πολιτισμού. Η έκφραση αυτής της πολιτικής στο θεατρικό χώρο δεν αποτελεί πάντα αντικείμενο συστηματικής επεξεργασίας, αλλά οδηγεί στην καθιέρωση και λειτουργία νέων θεσμών, οι οποίοι παρά τις αδυναμίες που εντοπίζονται στον αρχικό σχεδιασμό τους, συμβάλλουν ουσιαστικά στη συνολική ανάπτυξη της τέχνης του θεάτρου. Η θεσμική κατοχύρωση των ετήσιων επιχορηγήσεων που εξασφαλίζεται επί υπουργίας Μελίνας Μερκούρη και η ίδρυση των Δημοτικών Περιφερειακών Θεάτρων, που αποτελεί μια από τις σημαντικότερες ίσως πρωτοβουλίες της στο χώρο της πολιτιστικής πολιτικής, αλλάζουν ουσιαστικά τους όρους λειτουργίας της θεατρικής δραστηριότητας.

Τα Δημοτικά Περιφερειακά Θέατρα (τα οποία στο τέλος του αιώνα πια ανέρχονται στον αριθμό των 16) αποτελούν μια συνειδητή προσπάθεια για την αυτόνομη θεατρική ανάπτυξη των μεγάλων πόλεων της περιφέρειας. Συσπειρώνοντας ηθοποιούς και σκηνοθέτες κυρίως από τις νεότερες γενιές συνέβαλαν στη διαμόρφωση νέων κριτηρίων για ένα κοινό που ήταν συνηθισμένο στην περιστασιακή και συνήθως πρόχειρη παράσταση, που παρουσίαζαν θίασοι σε περιοδείες με εκπτωτικές συνήθως εκδοχές λιγότερο ή περισσότερο επιτυχημένων αθηναϊκών παραστάσεων. Πιο πολύ από οτιδήποτε, στη λειτουργία των ΔΗΠΕΘΕ οφείλεται η διαμόρφωση συνθηκών όχι μόνο για την αποδοχή του θεάτρου από ένα κοινό που ήταν αποκλεισμένο από την καλλιτεχνική προσέγγισή του, αλλά για τη συνειδητοποίηση τόσο του κοινού όσο και των τοπικών αρχών της ανάγκης που αποτελεί το θέατρο σε κάθε μικρή κοινωνία.

Οι επιχορηγήσεις αποτέλεσαν σημαντικό κίνητρο για την ίδρυση θιάσων από νέους δημιουργούς, αλλά και για το ανέβασμα σύγχρονων ελληνικών έργων. Μέχρι το τέλος της δεκαετίας διαπιστώνεται η σταδιακή προσαρμογή των επιλογών όλων των θιάσων, ασχέτως του αισθητικού αποτελέσματος ή των καλλιτεχνικών επιδιώξεών τους προς ένα ρεπερτόριο, όπου κυριαρχεί ένας προβληματισμός που χαρακτήριζε κατά κύριο λόγο τα θέατρα για τα οποία η κάθε επιλογή προϋποθέτει ένα σκεπτικό λίγο ως πολύ καθορισμένο μέσα από μια πνευματική διαδικασία. Η παρουσίαση σημαντικών έργων του παγκόσμιου ρεπερτορίου και η αναζήτηση των σημαντικών ελληνικών έργων αποτελεί επιδίωξη όλο και περισσότερων θιάσων. Η προσπάθεια αυτή βέβαια συχνά προσκρούει στην οικονομική κατάσταση των θεατρικών σχημάτων και στις αυξημένες οικονομικές απαιτήσεις που εξασφαλίζουν την αρτιότητα κάθε παραγωγής με αποτέλεσμα οι παραστάσεις συχνά να απέχουν ουσιαστικά από τους αρχικούς τους στόχους. Η σύγκριση με τις μεγάλες παραγωγές που χαρακτήριζαν την παρουσία του Εθνικού Θεάτρου από το 1950 μέχρι σχεδόν το 1970 ή με τα μεγάλα επιτεύγματα του Θεάτρου Τέχνης του Καρόλου Κουν ή ακόμη με τις ερμηνείες των μεγάλων πρωταγωνιστών που καθόρισαν το ύφος των προηγούμενων δεκαετιών, επανέρχεται συχνά στις συζητήσεις των θεατών και των ανθρώπων του θεάτρου.

Νέα σχήματα

Παρά την κριτική αυτή στάση, που χρόνο με το χρόνο γενικεύεται, η γενική εικόνα των παραστάσεων κινείται σε ένα επίπεδο σκηνικής αρτιότητας που επιτρέπει τη διαμόρφωση μιας πλούσιας αν και αντιφατικής θεατρικής ζωής. Η ίδρυση νέων θιάσων χαρακτηρίζει σε μεγάλο ποσοστό τη δεκαετία. Η δημιουργία νέων θεατρικών χώρων σε πολλές γειτονιές της Αθήνας, έκφραση του παλαιότερου αιτήματος της θεατρικής αποκέντρωσης (έστω και αν τελικά η επιβράβευση της αποκέντρωσης προέρχεται από το κοινό του κέντρου) έδωσε την ευκαιρία εμφάνισης πολλών νέων σκηνοθετών και ηθοποιών και τη δυνατότητα υποστήριξης πολλών απόψεων για τη φυσιογνωμία της θεατρικής πράξης.

Οι θίασοι που δημιουργήθηκαν στο συντριπτικό τους ποσοστό διατηρούνται σε λειτουργία και στην επόμενη δεκαετία, κατά την οποία αποκτούν ο καθένας τη θεατρική του στέγη. Τριάντα περίπου θίασοι μαζί εκείνους που αναφέρθηκαν ήδη στις προηγούμενες δεκαετίες αποτελούν σχεδόν μόνιμα επιχορηγούμενους οργανισμούς, σχηματίζοντας ένα ευρύ φάσμα και εξασφαλίζοντας μια μεγάλη ποικιλία επιλογών για τους θεατές. Η Σκηνή του Λευτέρη Βογιατζή, η Εποχή του Βασίλη Παπαβασιλείου, το Θέατρο του Νότου του Γιάννη Χουβαρδά, το Απλό Θέατρο του Αντώνη Αντύπα, το Θέατρο Αττις του Θόδωρου Τερζόπουλου, το Θέατρο Σημείο του Νίκου Διαμαντή, ο Διπλούς Ερως του Μιχαήλ Μαρμαρινού, η ομάδα Θέαμα του Γιάννη Κακλέα, το Θέατρο Πράξη της Μπέτυς Αρβανίτη, το Θέατρο Εξαρχείων που αποτέλεσε τη φυσική συνέχεια του Θεάτρου του Πειραιά, το Θέατρο Αποθήκη, το Θέατρο των Καιρών της Ερσης Βασιλικιώτη, το Εβδομο Θέατρο του Κοραή Δαμάτη και ο Θίασος Καθρέφτης της Πέπης Οικονομοπούλου και πολλοί άλλοι θίασοι και ομάδες που ανάμεσα σε άλλες νέες ή παλαιότερες, βραχύβιες ή και περιστασιακές προσπάθειες, συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον ενός φιλοθέατρου κοινού σε μια γκάμα παραστάσεων, οι οποίες εκτείνονται από τη συντηρητική προσέγγιση μέχρι την απρόοπτη και συχνά αμφισβητήσιμη που προϋποθέτει η πρόθεση του πειραματισμού. Η παρουσία αυτών των θιάσων, αλλά και πολλών άλλων ακόμη, που είτε διέκοψαν τη λειτουργία τους είτε μεταμορφώθηκαν συγκροτώντας νέα σχήματα, άλλαξε ριζικά το θεατρικό τοπίο της Αθήνας, εξασφαλίζοντας την παρουσίαση μιας μεγάλης ποικιλίας έργων και διαμορφώνοντας το καθένα τη δική του ολιγάριθμη ή μη ομάδα κοινού.

Ο θεσμός των επιχορηγήσεων συνέβαλε και στη στήριξη των θιάσων θεάτρου για παιδιά που αυξάνονται εντυπωσιακά μετά τα μέσα της δεκαετίας. Η σοβαρή αντιμετώπισή του, που χαρακτηρίζει

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

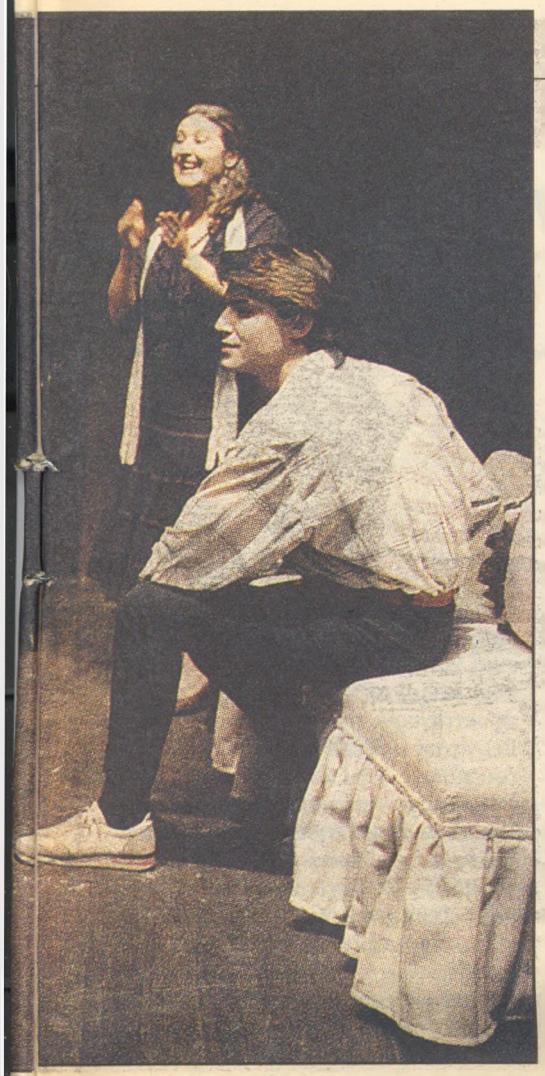

«Ο ήχος του όπλου» της Λούλας Αναγνωστάκη από το Θέατρο Τέχνης (1987), η τελευταία σκηνοθεσία του Κ. Κουν.

«Σπασμένη στάμνα» του Κλάιστ από το Θέατρο οδού Κυκλάδων σε σκηνοθεσία Λευτ. Βογιατζή – Β. Παπαβασιλείου.

ιδιαίτερα το Θέατρο Πόρτα της Ξένιας Καλογεροπούλου, αποτελεί πια ένα ζητούμενο για πολλά από τα επιχορηγούμενα και τα δημοτικά περιφερειακά θέατρα (πολλά από τα οποία δημιουργούν παιδικές σκηνές). Η δραστηριότητα αυτή έχει ως αποτέλεσμα έναν σημαντικό προβληματισμό, σχετικά με τον παιδαγωγικό ρόλο του θεάτρου και οδηγεί στην ανάπτυξη πρωτοβουλιών για την ένταξη του θεάτρου στη σχολική ζωή που απασχολεί (κυρίως κατά την επόμενη δεκαετία), τόσο τους θεατρικούς όσο και τους εκπαιδευτικούς φορείς.

Θίασοι πρωταγωνιστών

Τα θέατρα αυτά συνυπάρχουν με πρωταγωνιστικούς θιάσους που άλλοι ιδρύθηκαν τις προηγούμενες δεκαετίες και άλλοι δημιουργήθηκαν από μια νεότερη γενιά πρωταγωνιστών. Οι θίασοι που ιδρύουν η Τζένη Καρέζη και ο Κώστας Καζάκος, ο Γιάννης Φέρτης και η Ξένια Καλογεροπούλου, ο Νίκος Κούρκουλος, η Κάτια Δανδουλάκη, ο Γιώργος Κιμούλης, ο Δάνης Κατρανίδης, η Κατερίνα Μαραγκού ή ο Γιάννης Γκιωνάκης, ο Γιώργος Κωνσταντίνου, ο Κώστας Βουτσάς, η Μιμή Ντενίση, και άλλοι, παρουσιάζουν ένα ρεπερτόριο αντίστοιχο των ανάλογων θιάσων των προηγουμένων ετών, αλλά και πολύ συχνά ανάλογο με εκείνο των επιχορηγούμενων θιάσων. Παράλληλα συνεχίζουν τη λειτουργία τους οι θίασοι των συγκυριακών πρωταγωνιστικών συμπράξεων, κυρίως με ένα ρεπερτόριο ελαφράς ελληνικής κωμωδίας ή επιθεώρησης έχοντας όμως σαφώς πιο περιορισμένη εμβέλεια από εκείνη που είχαν στο παρελθόν, με εξαίρεση ίσως τις επιθεωρήσεις του Χάρρυ Κλυνν.

Η ανατρεπτική εικόνα της επιθεώρησης που παρουσίασε κατά τις αρχές της δεκαετίας του '70 το Ελεύθερο Θέατρο συμβάλλει στην απόρριψη του παλαιού μοντέλου και εδραιώνεται από την παρουσία του βασικού πυρήνα πρωταγωνιστών του στο θίασο Ελεύθερη Σκηνή (Σ. Φασουλής, Α. Παναγιωτοπούλου, Μ. Χρυσομάλλης, Μ. Παπακωνσταντίνου, Μ. Αδαμάκη κ.ά.). Με βάση αυτό το πρότυπο η επιθεώρηση τροφοδοτείται με νέα κείμενα, ενισχύεται με την εμφάνιση νέων ηθοποιών και ανανεώνεται από τη δημιουργική ανάπλαση και τον εμπλουτισμό της από ιδιότυπους ερμηνευτές, όπως ο Λάκης Λαζόπουλος, που ακολουθεί μια δική του πορεία στον ευρύτερο χώρο του θεάματος. Η ανανέωσή της θα είναι πια, έντονα αισθητή προς το τέλος της δεκαετίας και στις αρχές της επόμενης.

Η σύνθετη και πολυσχιδής αυτή θεατρική ζωή διευρύνεται ακόμη περισσότερο χάρη στις πρωτοβουλίες που αναλαμβάνουν φορείς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, οργανώνοντας εκδηλώσεις κατά κύριο λόγο κατά την περίοδο του καλοκαιριού στο πρότυπο των δύο μεγάλων φεστιβάλ. Ορισμένες από τις εκδηλώσεις αυτές, όπως το Διεθνές Φεστιβάλ Πάτρας, κατά την περίοδο διεύθυνσής του από τον Θάνο Μικρούτσικο, συμβάλλουν στη δημιουργία μιας έντονης δραστηριότητας, η οποία σταδιακά θα συναντά μια όλο και μεγαλύτερη ανταπόκριση του κοινού και θα δημιουργεί νέα ζητούμενα στον ετήσιο προγραμματισμό όλων των θιάσων.

Σύγχρονη δραματουργία

Η σύγχρονη ελληνική δραματουργία αποτελεί πια ένα από τα βασικά στηρίγματα της λειτουργίας των θιάσων. Ανάμεσα στους συγγραφείς που ήδη έχουν παρουσιάσει τα έργα τους εμφανίζονται από τις αρχές της δεκαετίας ο Γιώργος Αρμένης (Μαντζουράνα στο κατώφλι, Θέατρο Τέχνης 1980), ο Γιάννης Χρυσούλης (Τα εγκαίνια Θέατρο Στοά 1981), Κωνσταντίνα Βέργου (Ο γάμος της Αντιγόνης Θέατρο Στοά 1983), Ανδρέας Στάικος (Κλυταιμνήστρα; Θέατρο Εποχή 1987), Περικλής Κοροβέσης (Τάγκο Μπαρ, Θεατρική Σκηνή 1987) Ρούλα Γεωργακοπούλου (Διανυκτερεύομεν, Καθρέπτης 1987), και πολλοί άλλοι τροφοδοτώντας τη θεατρική δραστηριότητα με νέα έργα το μεγάλο ποσοστό των οποίων ακολουθεί την τάση που εδραιώθηκε με άμεση αναφορά στην ελληνική καθημερινή ζωή. Από τα μέσα της δεκαετίας στα έργα ορισμένων από τους συγγραφείς (π.χ. Ιάκωβου Καμπανέλλη Αόρατος Θίασος, Λούλας Αναγνωστάκη Ο ήχος του όπλου, Κώστα Μουρσελά Το Ενυδρείο) διαφαίνεται ότι οι τάσεις που περιγράφονται ως χαρακτηριστικές για τη μεταπολεμική περίοδο διαφοροποιούνται. Από τα άμεσα αντιληπτά φαινόμενα της καθημερινής ζωής, σταδιακά περνάει η δραματουργία στην παρουσίαση και εξέταση άμεσα αντιληπτών φαινομένων της ελληνικής ψυχής. Διαπιστώνεται μια νέα κοινότητα προθέσεων που μεταθέτει το βάρος από τα εξωτερικά γνωρίσματα σε εκφράσεις της εσωτερικής περιπέτειας που χαρακτηρίζει την ελληνική νοοτροπία και συμπεριφορά. Ζητούμενο πια δεν είναι η καταγραφή των φαινομένων της ελληνικής κοινωνίας και η παθολογία της, αλλά η παρουσίαση εσωτερικών και προσωπικών διαδρομών που εικονογραφούν την παθολογία του προσώπου του σύγχρονου Ελληνα.

Η στήριξη της ελληνικής θεατρικής γραφής αποτέλεσε και ένα από τα πάγια ζητήματα της κριτικής του θεάτρου από τα μέσα της δεκαετίας του 1950. Τόσο η παλαιότερη γενιά των κριτικών όσο και η νεότερη, που εμφανίζεται κατά τις δεκαετίες 1960 και 1970, καλύπτουν την απουσία νεοελληνικού θεωρητικού λόγου για το θέατρο με καίριες επισημάνσεις, ενισχύοντας τα επιτεύγματα συγγραφέων και θιάσων και συμβάλλοντας σε έναν διάλογο που εμβαθύνει τον προβληματισμό για την πορεία της σύγχρονης δραματουργίας.

Ανάμεσα στα νέα χαρακτηριστικά που φέρνει η δεκαετία θα πρέπει τελικά να εντοπίσουμε και αλλαγές, τόσο στις συνήθειες των θεάτρων όσο και του κοινού. Διαπιστώνεται η εγκατάλειψη της παραδοσιακής θεατρικής σεζόν (υπάρχουν νέες παραστάσεις σε κάθε περίοδο του χρόνου, ενώ συρρικνώνεται η καλοκαιρινή θεατρική περίοδος στην Αθήνα, αφού εδραιώνονται όλο και περισσότερες διοργανώσεις από φορείς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης) αυξάνει εντυπωσιακά ο αριθμός των παραστάσεων, των θεατρικών σχημάτων και των αιθουσών και το κοινό παύει πια να αποτελεί μια ομοιογενή ομάδα, αλλά διασπάται ακολουθώντας λιγότερο ή περισσότερο συστηματικά τις θεατρικές προσεγγίσεις που ανήκουν σε μια μορφή θεάτρου με το οποίο διαμορφώνεται μια προσωπική σχέση η οποία, πια, δεν αρκείται στη λάμψη του πρωταγωνιστή.

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

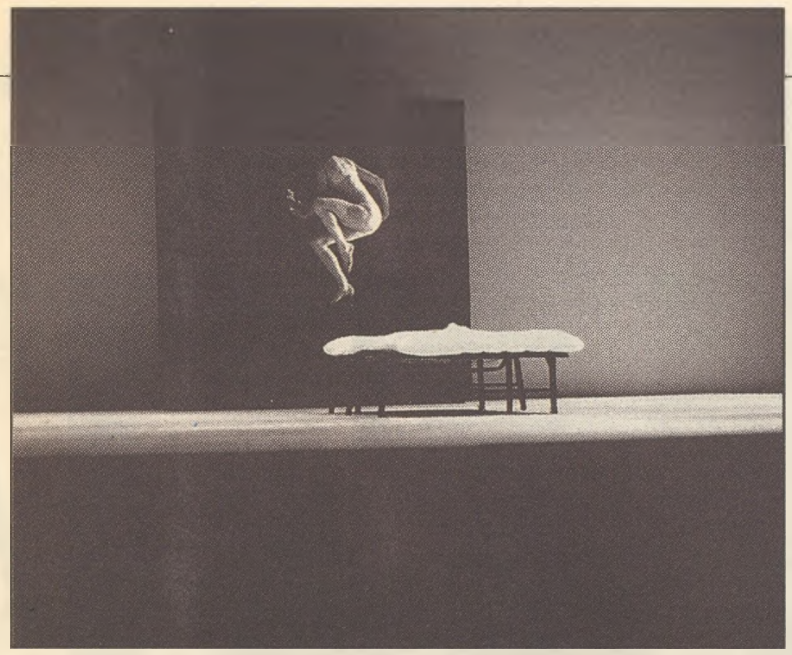

Η Ομάδα Εδάφους του Δημήτρη Παπαϊωάννου στα πρώτα της βήματα. «Το Δωμάτιο Ι, Το Δωμάτιο ΙΙ». Η Αγγελική Στελλάτου (φωτ.: Πάνου Κοκκινιά).

ΧΟΡΟΣ

Νέες ομάδες

Του Ανδρέα Ρικάκη

Ιστορικού – Κριτικού χορού

Η δεκαετία αυτή σημαδεύεται από μια σημαντική αλλαγή στη διακυβέρνηση της χώρας. Το υπουργείο Πολιτισμού αναλαμβάνει μια προσωπικότητα διεθνούς λάμψης, η Μελίνα Μερκούρη και οι επιχορηγήσεις του ΥΠΠΟ αυξάνονται και πληθύνονται. Ιδρύεται το «Μπαλέτο Αθηνών» ύστερα από πίεση του ΥΠΠΟ για συνεργασία του Πειραματικού Μπαλέτου Αθηνών (Γ. Μέτσης, Α. Ρικάκης) και του Κέντρου Κλασικού Μπαλέτου (Λ. ντε Πιαν, Ρ. Κάμμερ). Προτείνεται ένα «στοίχημα»: η ενίσχυση του σχήματος με ένα εκατομμύριο δραχμές για την εκτέλεση... 100 παραστάσεων! Το βραχύβιο συγκρότημα πραγματοποιεί σε ένα χρόνο 96, συμπεριλαμβανομένων περιοδειών, στο εσωτερικό αλλά και στην Κύπρο, το Μπαχρέιν, το Φεστιβάλ του Βισμπάντεν και τη συμμετοχή στο Φεστιβάλ Αθηνών, Ηρώδειο. Ο Γ. Μέτσης χορογραφεί τις Βάκχες (μουσ. Θ. Αντωνίου). Εχουν προηγηθεί εξαιρετικές προσκλήσεις: του Βρετανού Πήτερ Ντάρελ (Οθέλλος), της Ζουζούς Νικολούδη (αναβίωση της παρόδου των Ορνίθων του Μ. Χατζιδάκι), του Χάρη Μανταφούνη (Η Οικογένεια). Το Μπαλέτο Αθηνών διαλύθηκε ύστερα από ένα χρόνο και οι δημιουργοί του ακολούθησαν έκαστος την προσωπική του πορεία.

Ομως τώρα αρχίζουν και οργανώνονται πολλές μικρές «μοντέρνες» χορευτικές ομάδες που επιχορηγούνται, περιοδεύουν στο εσωτερικό και στο εξωτερικό, ζουν και βασιλεύουν μέχρι το τέλος του αιώνα: «Μικρό Χορευτικό Θέατρο» της Λίας Μελετοπούλου, «Ομάδα Σύγχρονου Χορού» του Χάρη Μανταφούνη, Ομάδα Χορού «Ανάλια» της Μαίρης Τσούτη, «Ομάδα Εδάφους» του Δημήτρη Παπαϊωάννου, Χοροθέατρο «Ροές» της Σοφίας Σπυράτου. Οι Δημοτικές Αρχές της Αθήνας θεσπίζουν (1989) τα «Χορευτικά Δρώμενα» (αρχικά ετήσια, στη συνέχεια ανά διετία) και τον θεσμό του Βραβείου Χορογραφίας Νέων Δημιουργών «Ραλλού Μάνου». Στην ΚΣΟΤ, με τη λήξη της θητείας της διευθύντριας Ν. Τσάτσου - Συμεωνίδη και την πρόταση ανάληψης των καθηκόντων από την Ελευθερία Μίληση δημιουργούνται αναταραχές από καθηγητές και σπουδαστές, που καταλήγουν σε σύντομη κατάληψη της Σχολής. Διευθύντρια αργότερα ανέλαβε η Ντένη Ευθυμίου–Τσεκούρα. Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου –και στη συνέχεια επίτιμος πρόεδρος – η Ζουζού Νικολούδη.

Το «Ελληνικό Χορόδραμα» εμφανίζεται στο Αρχαίο Θέατρο Επιδαύρου με το έργο του Γ. Κουρουπού Οιδίποδας Ανθρωπος, τελευταία «μεγάλη» παραγωγή της ομάδας που γνωρίζει επιτυχία, ιδιαίτερα σε περιοδεία στη Ρωσία, και παρουσιάζεται και στο Ηρώδειο. Σε αυτή τη δεκαετία το Μπαλέτο της ΕΛΣ σημειώνει μεταστροφή στο ρεπερτόριό του και αρχίζει μια πιο συστηματική παρουσίαση των κλασικών μπαλέτων: πρώτη πράξη Δον Κιχώτη, δεύτερη πράξη Ζιζέλ (αργότερα ολόκληρη η Ζιζέλ). Εμβόλιμα παρουσιάζονται τα Σκίτα για Εγχορδα (Ν. Σκαλκώτα, Γ. Μέτση), το Πύρινο Αρμα (Β. Παπαθανασίου, Σ. Καιτέν), ο Ζορμπάς (Μ. Θεοδωράκης, Λ. Μασίν) κ.ά.

Η ιδιωτική ομάδα «Αέναον» Χοροθέατρο που οργάνωσε τις αρχές της δεκαετίας στην Αθήνα ένας παλαιός χορευτής του Μπεζάρ, ο Ντανιέλ Λομμέλ, μεταφέρεται στη Θεσσαλονίκη και τίθεται υπό την σκέπη του ΚΘΒΕ. Ετσι η χώρα μας αποκτά μια δεύτερη κρατική χορο–μονάδα. Με την αποχώρηση του Λομμέλ στα τέλη της δεκαετίας, το σχήμα αλλάζει ύφος και δομή και ονομάζεται «Χοροθέατρο Θεσσαλονίκης». Σκοτεινό ακόμη το παρόν του. Στο Φεστιβάλ Κινηματογράφου Θεσσαλονίκης 1983, η Βέρα Πάλμα και ο Αλκης Ξανθάκης παρουσιάζουν μια σαρανταπεντάλεπτη ταινία με τίτλο Nelly's, η Μικρασιάτισσα φωτογράφος. Δύο χρόνια μετά, η Νέλλυ δωρίζει στο Μουσείο Μπενάκη όλη της τη συλλογή σε φιλμ και φωτογραφίες.

ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

Κοινό, ο με

Της ***Μαρίας Κατσουνάκη***

Η δεκαετία του '80 έκανε δυναμικά την είσοδό της με έναν Χρυσό Λέοντα (στο Θόδωρο Αγγελόπουλο για τον «Μεγαλέξανδρο») και με 618.000 εισιτήρια (της ταινίας του Ν. Τζίμα «Ο άνθρωπος με το γαρύφαλλο»), για να χάσει το βηματισμό της αμέσως μετά μέσα σε διαφωνίες, εντάσεις, αντικρουόμενες τάσεις και αδιαφορία του κοινού. Παρά το γεγονός ότι εκδηλώθηκε κρατικό ενδιαφέρον (με την ενίσχυση του ρόλου του Ελληνικού Κέντρου Κινηματογράφου –το οποίο άρχισε να χρηματοδοτεί ταινίες–, τη θεσμοθέτηση των Κρατικών Βραβείων, το 1983, αλλά και την ψήφιση του νόμου «για την προστασία και ανάπτυξη της κινηματογραφικής τέχνης» το 1986), η ελληνική παραγωγή εγκλωβίζεται σε υπαρξιακές αναζητήσεις και ομφαλοσκοπήσεις, αποδυναμώνοντας τους δεσμούς της με την αίθουσα. Βέβαια, οι θεματολογικές κατευθύνσεις είναι ποικίλες και οι ζυμώσεις που γίνονται καίριες και ουσιαστικές (κάποιοι «λογαριασμοί» των Ελλήνων σκηνοθετών με το ιστορικό παρελθόν κλείνουν και κάποιοι άλλοι ανοίγουν), όχι όμως και αποτελεσματικές.

Ο Νέος Ελληνικός Κινηματογράφος έχει ... πενηνταρίσει («ΝΕΚ σε τι; Σε ηλικία, σε προτάσεις;», διερωτάται ο Θόδωρος Αγγελόπουλος) και το Κέντρο Κινηματογράφου δέχεται αυστηρή κριτική για τις επιλογές του: «...Μοιράζει αντίδωρο στους πάντες. Είναι μια φιλόπτωχος αδελφότης, προορισμένη να οδηγήσει στην καταστροφή και τον εαυτό της και τον ελληνικό κινηματογράφο, εξαιτίας της χριστιανικής προσέγγισης της τέχνης», υποστηρίζει ο θεωρητικός και κριτικός Βασίλης Ραφαηλίδης.

Το ταμείο «ανθίζει» στα μέσα περίπου της δεκαετίας (1984) με τη σάτιρα του Νίκου Περάκη «Λούφα και παραλλαγή» (600.000 εισιτήρια). Αλλά είναι η φωτεινή εξαίρεση ενός απογοητευτικού κανόνα: Την περίδο 1985 – 86 περίπου το 80% του κοινού παρακολουθεί αμερικάνικες ταινίες και μόλις το 8% ελληνικές... Οσο για τον εμπορικό κινηματογράφο διοχετεύεται στην παραγωγή βιντεοκασετών γνωρίζοντας, σε αυτό το πεδίο, μια νέα άνοιξη (με πρωταγωνιστές τον Κώστα Βουτσά, τον Σωτήρη Μουστάκα, τον Στάθη Ψάλτη κ.ά.). Οι μεγάλοι κωμικοί απουσιάζουν και όταν «παρίστανται» πρόκειται για... τη μακρινή ανάμνησή τους. Ο μόνος λόγος συμμετοχής τους είναι, εμφανώς, οικονομικός.

Ποιες είναι οι θεματικές και αισθητικές κατευθύνσεις της δεκαετίας; Εκδηλώθηκαν, πιο συγκεκριμένα, δύο τάσεις (όπως τις συνοψίζει ο Γιάννης Μπακογιαννόπουλος): από τη μια, ο προσανατολισμός προς τα σύγχρονα επιτεύγματα του δυτικού πολιτισμού, του τρόπου ζωής και των καλλιτεχνικών μοντέλων· από την άλλη, η αφοσίωση στην ανατολική ελληνορθόδοξη παράδοση, στα δημοτικά και λαϊκά ήθη, στη νεότερη μουσική και λαϊκή παράδοση, μαζί με κάποια μνήμη της αρχαιότητας. Στην πρώτη κατηγορία κατατάσσονται ο Νίκος Βεργίτσης («Ρεβάνς», «Ο αρχάγγελος του πάθους»), ο Γιώργος Κατακουζηνός («Αγγελος» – η ιστορία ενός ομοφυλόφιλου, δικαίωμα ύπαρξης στην ιδιαιτερότητα – «Απουσίες»). Στη δεύτερη τάση τον πρώτο λόγο έχει ο Λάκης Παπαστάθης («Στον καιρό των Ελλήνων», «Θεόφιλος»), με μία ταινία του ο Γιώργος Πανουσόπουλος («Μανία»), ο Κώστας Φέρρης («Ρεμπέτικο», «Oh! Babylon»), ο Φώτος Λαμπρινός («Δοξόμπους»), ο Νίκος Κούνδουρος, με τον ιδιαίτερο, εικαστικό τρόπο του («Μπορντέλο») και με αναφορές στην πρόσφατη ιστορία ο Τάσος Ψαρράς («Καραβάν Σαράι»), ο Χρήστος Σιοπαχάς («Η κάθοδος των ενιά»), ο Κώστας Βρεττάκος («Τα παιδιά της Χελιδόνας»), ο Ανδρέας Πάντζης («Ο βιασμός της Αφροδίτης»),ο Λευτέρης Ξανθόπουλος («Καλή πατρίδα, σύντροφε»), κ.ά. Ξεχωριστή θέση κατέχει ο Παντελής Βούλγαρης με τα «Πέτρινα χρόνια», όπου διηγείται με αμεσότητα, τρυφερότητα και συγκίνηση, την πραγματική ιστορία ενός ζευγαριού αριστερών που έμειναν χωρισμένοι από τις φυλακίσεις για πολλά χρόνια. Ταινία που επαινέθηκε στα Φεστιβάλ της Βενετίας και της Βαλέντσια (όπως και η ερμηνεία της Θέμιδος Μπαζάκα). Μαζί με το «Ρεμπέτικο» (Αργυρή Αρκτος στο Φεστιβάλ Βερολίνου), προβάλλει τον ελληνικό κινηματογράφο στο εξωτερικό.

Εμβόλιμα, συναντάμε σκηνοθέτες που στρέφονται σε έναν ρεαλιστικό κινηματογράφο που αντλεί τα θέματά του απο τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα: Παύλος Τάσιος («Νοκ άουτ», «Το στίγμα»), Γιώργος Πανουσόπουλος («Οι απέναντι», «Μ' αγαπάς;»), Γιώργος Τσεμπερόπουλος («Ξαφνικός έρωτας»), Νίκος Περάκης («Αρπα Κόλλα», «Βίος και πολιτεία»), Γιώργος Κόρρας («Τα παιδιά του Κρόνου», «Λιποτάκτης»), Βασιλική Ηλιοπούλου («Το πέρασμα»).

Η υπαρξιακή κρίση και το αδιέξοδο εκφράζονται είτε με πυκνό φροϋδικό συμβολισμό (όπως του Γιώργου Καρυπίδη στη «Σκιά του φόβου», του Τώνη Λυκουρέση στην «Αλκηστη») ή με λυρική απόγνωση (όπως της Φρίντας Λιάππα στις ταινίες της «Οι δρόμοι της αγάπης είναι νυχτερινοί», «Ηταν ένας ήσυχος θάνατος») είτε ακόμη με έναν κινηματογράφο λιτό, ευαίσθητο, χιουμοριστικό μαζί και απελπισμένο, όπως του Σταύρου Τσιώλη που αφήνει τη σφραγίδα του στη δεκαετία του '80 («Μια τόσο μακρινή απουσία», «Σχετικά με το Βασίλη», «Ακατανίκητοι εραστές», «Ερωτας

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

γάλος απών

στη Χουρμαδιά»). Ο κριτικός Χρήστος Βακαλόπουλος («Ολγα Ρόμπαρτς») δεν πρόλαβε να καλλιεργήσει το προσωπικό, πικρά χιουμοριστικό, ακραία κινηματογραφοφιλικό (αναφορά στο φιλμ – νουάρ) ύφος του. Το νήμα της ζωής του κόπηκε νωρίς...

Ποιητικό σινεμά

Ο Νίκος Παναγιωτόπουλος, ένας στυλίστας του ελληνικού κινηματογράφου που αντιπαραθέτει τη φαντασία και το όνειρο με την αλήθεια και την πραγματική ζωή («Μελόδραμα», «Βαριετέ», «Η γυναίκα που έβλεπε τα όνειρα»). Ο Βασίλης Βαφέας («Ρεπό», «Ο έρωτας του Οδυσσέα», «120 ντεσιμπέλ») με ματιά διαπεραστική, σχολιάζει με υπόγειο χιούμορ τους απρόσωπους κοινωνικούς μηχανισμούς, τις αντιφάσεις του έρωτα. Ο Νίκος Νικολαΐδης «αγκαλιάζει» την ατμόσφαιρα του ερωτισμού και του θανάτου σε χρόνο παρόντα ή μέλλοντα («Γλυκιά συμμορία», «Πρωινή περίπολος»). Το ποιητικό σινεμά συνεργάζεται με τη «φτωχή τέχνη» στον «Μπαλαμό», στην «Καρκαλού», στον «Ενα ερωδιό για τη Γερμανία» του Σταύρου Τορνέ. Ενός σκηνοθέτη που «κινηματογραφούσε όπως ανέπνεε», ποιητή, πνεύματος αναρχικού και πολίτη του κόσμου.

Ο «ανένταχτος» Θόδωρος Αγγελόπουλος σηματοδοτεί τη δεκαετία μέσα απο τρεις ταινίες του, περισσότερο προσωποκεντρικές: «Ταξίδι στα Κύθηρα», «Μελισσοκόμος», «Τοπίο στην ομίχλη». Η μνήμη, η φυγή, ο πόνος, η απελπισία.

Τέλος, παρ' ολίγον να λησμονηθεί· όπως εξορίστηκε απο το επίσημο πρόγραμμα του Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης του '86 και προβλήθηκε στο πληροφοριακό τμήμα: «Το δέντρο που πληγώναμε» του Δήμου Αβδελιώδη. Ας είναι αυτή η τελευταία «γεύση» της δεκαετίας. Γεύση από τα μαστιχόδεντρα της Χίου, από νοτισμένο χώμα, λιβάνι, ζουμερά φρούτα και αρμύρα της θάλασσας. Ο Δήμος Αβδελιώδης συλλέγει μνήμες μιας χαμένης αθωότητας· όπως τα παιδιά συλλέγουν τον καρπό από τα μαστιχόδεντρα της Χίου του 1960.

1. Κώστα Φέρρη «Ρεμπέτικο», 1983.
2. Νίκου Περράκη «Λούφα και παραλλαγή», 1984.
3. Λάκη Παπαστάθη «Θεόφιλος», 1987.
4. Σταύρου Τορνέ «Μπαλαμός», 1982.

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

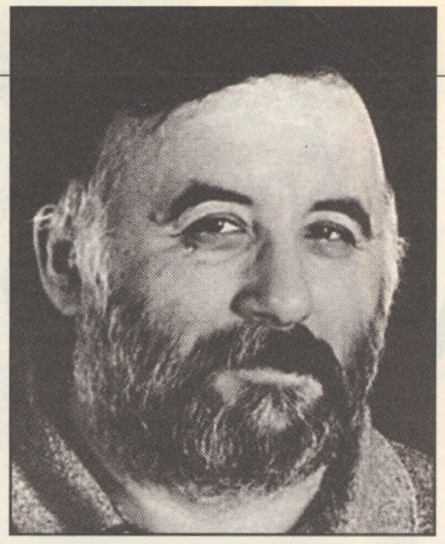

Η γενική κόπωση του πολιτικού τραγουδιού, μετά τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης, θα οδηγήσει τον Θάνο Μικρούτσικο (αριστερά) σε άλλα μουσικά ρεύματα, αρχής γενομένης από τον «Σταυρό του Νότου» (1979), που αποδείχθηκε έργο διαχρονικό. Δεξιά: Μετά την «ανατρεπτική» κίνηση με τη «Γυφτιά» και τα «Δήθεν», ο Νίκος Ξυδάκης κρατήθηκε σε απόσταση, για να επανεμφανιστεί αργότερα με προσωπικό μουσικό όραμα.

ΜΟΥΣΙΚΗ

Από το ποτάμι στους παραπόταμους...

Του **Βασίλη Αγγελικόπουλου**

Αρχές της δεκαετίας του '80 η ελληνική κοινωνία έχει αλλάξει ριζικά και μαζί έχουν αλλάξει τα πράγματα και στο τραγούδι: το «κύριο ρεύμα», αυτό που δημούργησε η δεκαετία του '60 και συντήρησε η δεκαετία του '70, δηλαδή το λεγόμενο «έντεχνο λαϊκό», φέρει έκτυπα σημάδια παρακμής. Ο κύριος κορμός διασπάται και διάφορα παρακλάδια, προϋπάρχοντα ή καινούργια, κάνουν αισθητή την παρουσία τους.

Ακριβώς «Η εκδίκηση της γυφτιάς» και «Τα δήθεν» είναι οι τίτλοι δύο δίσκων που σήμαναν την εμφάνιση ενός πνευματώδους «νεολαϊκού» τραγουδιού, το οποίο αντιδρά από τη μια στη σοβαροφάνεια του «έντεχνου λαϊκού» και από την άλλη στην αφασία του καψούρικου. Γεννήτορες ο στιχουργός Μανώλης Ρασούλης, ο συνθέτης Νίκος Ξυδάκης και ο τραγουδιστής Νίκος Παπάζογλου. Τρία πρόσωπα που θα έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην ανανέωση του τραγουδιού κατά τις επόμενες δύο δεκαετίες.

Η αντίδραση εκδηλώθηκε και στο κανάλι του ροκ, που κυλούσε περιθωριακά όσο οι κομματικές νεολαίες είχαν το πάνω χέρι, επαγγελλόμενο την αμφισβήτηση παντός κατεστημένου. Το ακροατήριό του άρχισε να πυκνώνει στις αρχές της δεκαετίας του '80, και αυτό βεβαίως είχε συνέπεια να πυκνώσουν αιφνιδίως και οι καλλιτέχνες που δηλώνουν ροκ.

Αποκαθήλωση...

Το έντεχνο τραγούδι, αποκαθηλωμένο από την πρωτοκαθεδρία, συνεχίζει ωστόσο τη δική του πορεία, δίνοντας μάλιστα και μερικά σπουδαία έργα. Προέρχονται είτε από παλαιότερους δημιουργούς που ακολουθούν αταλάντευτα τον προσωπικό τους δρόμο (Χατζιδάκις και Σαββόπουλος, ιδίως, αλλά και Θεοδωράκης, Ξαρχάκος, Μαρκόπουλος, Κουγιουμτζής, Σπανός) είτε από νεώτερους που κατόρθωσαν να παρουσιάσουν ένα αρκετά διαφορετικό πρόσωπο από εκείνο του '70 (Θ. Μικρούτσικος, Μούτσης, Κηλαηδόνης, Β. Δημητρίου), είτε από νεότατους που επιμένουν στο δρόμο του '60 (Ηλίας Ανδριόπουλος, Δημήτρης Λάγιος, Μάριος Τόκας, Γιώργος Σταυριανός κ.ά.).

Το λαϊκό περνάει κι αυτό σοβαρή κρίση, έχοντας κατά μέτωπο τη δυτικότροπη μόδα και πλευροκοπούμενο από το καψούρικο, αφενός, το νεολαϊκό, αφ' ετέρου. Γέρνοντας πότε από τη μια και πότε από την άλλη, πορεύεται δύσκολα με κύριους εκφραστές του συνθέτες όπως ο χαρισματικός Χρήστος Νικολόπουλος, ο Τάκης Μουσαφίρης, ο Τάκης Σούκας, ο Θανάσης Πολυκανδριώτης κ.ά.

Η κατάσταση «εξελίσσεται» και στο καψουροτράγουδο, το οποίο καταναλώνει συνεχώς «είδωλα»: ο ΛεΠα και άλλοι παρόμοιοι τραγουδιστές παίρνουν τη σκυτάλη από τους Καφάσηδες της περασμένης δεκαετίας. Πολλοί κάνουν χάζι με τα «φαινόμενα», αλλά στις πίστες τους ξοδεύουν τις νύχτες και τα φράγκα τους.

Στα μέσα της δεκαετίας του '80 ποταμάκια και παραπόταμοι -που συχνά επικοινωνούν μεταξύ τους- συνθέτουν μια βουερή πολυφωνία, ολοένα και πιο ηλεκτρική, πιο «συνθετική», καθώς η χρήση των συνθεσάιζερ γενικεύεται.

Το «νεανικό» τραγούδι έχει αποκτήσει πλέον δυναμική χειμάρρου, αλλά σύντομα και στις τάξεις του διακρίνονται διαφορετικές τάσεις: Πολλοί, οι περισσότεροι, επιδίδονται σε ένα ευρείας καταναλώσεως ελαφρό ποπ τραγούδι (Καρβέλας, Χαριτοδιπλωμένος, Ρακιντζής, Αννα Βίσση, Πωλίνα, Αλέξια, Γαρμπή, Δάντης κ.ά.).

Τη ροκ ορθοδοξία, και αμφισβήτηση, υπερασπίζονται ορισμένοι παλιοί ή και νέοι -Παύλος Σιδηρόπουλος, Δημήτρης Πουλικάκος, Νικόλας Ασιμος, Τρύπες, Πανούσης κ.ά.-, ενώ εδώ εντάσσεται, με απήχηση στη νεολαία, ο ήδη γνωστός τραγουδιστής Βασίλης Παπακωνσταντίνου.

Μια τρίτη κατηγορία, η πιο ενδιαφέρουσα, μπολιάζει επιτυχώς τον σύγχρονο ηλεκτρικό ήχο στα αειθαλή κλαδιά της παράδοσης, βρίσκοντας απήχηση σε ευρύ κοινό: Κατσιμίχες, Φατμέ (Πορτοκάλογλου), Τερμίτες (Μαχαιρίτσας), Λάκης (με τα ψηλά ρε-

Με ορχηστρική μουσική πρώτα, για κινηματογραφικά σάουντρακ, όπου διέπρεψε, και εν συνεχεία με τα τραγούδια του –πολλά από τα οποία ερμήνευσε η Ελευθερία– ο Δημήτρης Παπαδημητρίου αναδείχθηκε στη δεκαετία του '80 ένας από τους αξιολογότερους νέους συνθέτες.

βέρ) Παπαδόπουλος, Αφροδίτη Μάνου, Παπάζογλου, Καζούλης, Ζιώγαλας, Τσακνής, Γερμανός, Κορκολής (στην πρώτη του φάση), Τανάγρη κ.ά.

Γενικά η δυτικότροπη στροφή είναι τόσο ισχυρή, που ακόμα και το «καψούρικο» μετεξελίσσεται ραγδαία: το τσιφτετελορόκ κάνει θριαμβευτικά την εμφάνισή του, συνοδεία συνθεσάιζερ...

Αλλά και ο κορεσμός καιροφυλακτεί. Και η αντίδραση αυτή τη φορά ήταν: *φυσικά και παραδοσιακά όργανα, ανατολίτικα* – κανονάκι, σύντι, νέι, κλαρίνο, τάμπλα... Πλειάδα νέων μουσικών ανασύρει παραδοσιακούς μουσικούς θησαυρούς ή δημιουργεί στα πρότυπα της παράδοσης προσπαθώντας να κρατάει επαφή με το σήμερα: Ρος Ντέιλι, Δυνάμεις του Αιγαίου, Λουδοβίκος των Ανωγείων, Νίκος Ξυδάκης...

Ο Ξυδάκης, που είχε την τόλμη να απομακρυνθεί επί τετραετία μετά την επιτυχία της «Γυφτιάς» και των «Δήθεν», επανεμφανίστηκε από το 1983 με ένα προσωπικό και γενναίο μουσικό όραμα, που σιγά σιγά, και στηριγμένο στο στίχο του Θοδωρή Γκόνη κυρίως, γέννησε ένα τραγούδι από τα πιο στέρεα της δεκαετίας του '80.

Η ανάκληση αυτής της «άλλης» παράδοσης ήταν πολύ φυσικό να συναντηθεί σύντομα με το νεολαϊκό (που εν τω μεταξύ υπηρετούσαν -καθείς με τις ιδιομορφίες του- οι Νικολόπουλος, Βαρδής, Βαγιόπουλος, Ζήκας, Κώστας Καλδάρας, Κορακάκης, Αλαγιάννη, Χειμερινοί Κολυμβητές κ.ά.).

Αυτό το τραγούδι που καταφέρνει να ενώσει σε μια κοινή κοίτη το νεολαϊκό, το έντεχνο και το στραμμένο στην παρά-

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

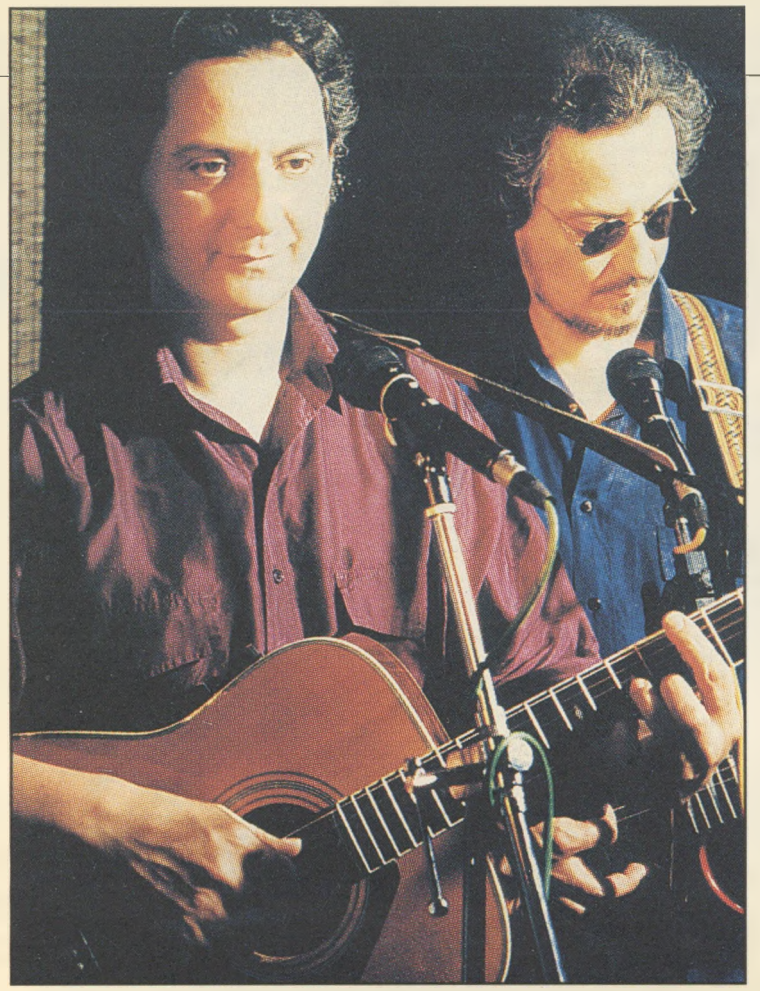

Ο δρόμος που άνοιξε από το '65 και μετά ο Διονύσης Σαββόπουλος έμελλε να περπατηθεί δημιουργικά μετά 20 χρόνια – με ουσιαστικότερους από τους «τροβαδούρους» του '80 τον Πάνο και τον Χάρη Κατσιμίχα.

δοση αποδεικνύεται συν τω χρόνω -και ιδίως προς το τέλος της περιόδου- το γονιμότερο της δεκαετίας του '80, αλλά και της επόμενης.

Χωρίς να αγνοεί τις γενικότερες εξελίξεις, αλλά ακολουθώντας την ιδιοσυγκρασία του, ο Σταμάτης Κραουνάκης οικοδομεί ένα από τα πιο ενδιαφέροντα τραγούδια της δεκαετίας, με συνδημιουργό τη στιχουργό Λίνα Νικολακοπούλου.

Από το χώρο του θεάματος (θέατρο, κινηματογράφος, τηλεόραση) αναδεικνύονται σημαντικοί δημιουργοί: Σταμάτης Σπανουδάκης, Ελένη Καραΐνδρου, Δημήτρης Παπαδημητρίου, Νίκος Κυπουργός -καθένας με έντονο προσωπικό στίγμα, όπως και ορισμένοι καλλιτέχνες που καλλιεργούν με αφοσίωση το ατμοσφαιρικό, ποιητικό τραγούδι: Λένα Πλάτωνος, Σαββίνα Γιανάτου, Μιχάλης Γρηγορίου, Δημήτρης Μαραγκόπουλος, Ηλίας Λιούγκος, Χάνομαι γιατί ρεμβάζω κ.ά.

Σταρ σίστεμ και τροβαδούροι

Κοντά στους παλαιότερους ερμηνευτές που συνεχίζουν να μεσουρανούν, στη δεκαετία του '80 καθιερώνονται και άλλοι σημαντικοί: Γλυκερία, Βιτάλη, Βενετσάνου, Ελευθερία, Λιδάκης, Πασπαλά, Λέκας, Καγιαλόγλου, Μακεδόνας, Τσαλιγοπούλου κ.ά.

Στους αξιόλογους στιχουργούς της δεκαετίας εκτός από όσους ήδη αναφέρθηκαν ανήκουν και οι Μιχάλης Γκανάς, Μαριανίνα Κριεζή, Αλκης Αλκαίος, Κώστας Τριπολίτης, Παρασκευάς Καρασούλος, ενώ θα πρέπει να επισημανθεί ότι και πολλοί από τους νέους τραγουδοποιούς γράφουν οι ίδιοι τους πολύ αξιόλογους στίχους των τραγουδιών τους: Κατσιμίχες, Μάνου, Τανάγρη, Πορτοκάλογλου, Τρύπες (Αγγελάκας), Λουδοβίκος κ.ά.

Αλλωστε, αυτό που περισσότερο από οτιδήποτε άλλο χαρακτηρίζει το ελληνικό τραγούδι στη δεκαετία του '80 είναι μάλλον το φαινόμενο των «τροβαδούρων». Αυτών που γράφουν οι ίδιοι στίχους και μουσική και επιπλέον ερμηνεύουν τα τραγούδια τους. Αν περιπτώσεις σαν του Σαββόπουλου σπάνιζαν ώς τότε στο ελληνικό τραγούδι, από το 1985 και μετά έγιναν τρέχον νόμισμα. Και συχνά καθόλου κάλπικο.

Χαρακτηριστικό είναι ότι και αρκετοί παλαιότεροι συνθέτες άρχισαν σιγά σιγά να ερμηνεύουν οι ίδιοι τα τραγούδια τους. Στη δημιουργία του «ρεύματος» των «τροβαδούρων» συνέβαλε οπωσδήποτε και κάτι άλλο, πολύ σημαντικό για την πορεία του τραγουδιού, το οποίο δεν ξεκίνησε μεν στη δεκαετία του '80, αλλά κατά τη διάρκειά της εγκαταστάθηκε ολοκληρωτικά: ο τραγουδιστής εκτοπίζει πλήρως τον συνθέτη-δημιουργό από την πρωτοκαθεδρία. Η ελληνική δισκογραφική βιομηχανία επιβάλλει το σταρ σύστεμ, παραγκωνίζοντας τον συνθέτη – γεγονός άλλωστε που, στα μέσα της δεκαετίας, προκάλεσε και τον λεγόμενο «Πόλεμο του Τραγουδιού» μεταξύ ΕΔΕΤ-ΕΜΣΕ κ.λπ., δηλαδή, χοντρικά, μεταξύ συνθετών και τραγουδιστών, στον οποίο είχαν πρωτοστατήσει, από τη μεριά των δημιουργών φυσικά, οι Χατζιδάκις και Θεοδωράκης. Το ξεδόντιασμα του συνθέτη, πάντως, ενίσχυσε την τάση των νεώτερων ιδίως δημιουργών να ερμηνεύουν οι ίδιοι τα τραγούδια τους.

Θεσμοθετώντας και πελαγοδρομώντας

Του *Νίκου Α. Δοντά*

Κατά τη δεκαετία του '80 διαφάνηκε μια διάθεση να μπουν επιτέλους τα πράγματα σε μια τάξη με τη θεσμοθέτηση της κλασικής μουσικής από το επίσημο κράτος. Ετσι, το 1987 η Σύγκλητος του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών στη Συνεδρίαση της 12ης Φεβρουαρίου αποφάσισε την ίδρυση νέων Τμημάτων στο Πανεπιστήμιο, ένα από τα οποία ήταν το Τμήμα Μουσικών Σπουδών. Την αμέσως επόμενη χρονιά ιδρύθηκε το πρώτο Μουσικό Σχολείο στην Παλλήνη. Σήμερα υπάρχουν 26 μουσικά σχολεία σε ολόκληρη την Ελλάδα, τα πιο πρόσφατα στο Βαρθολομιό Ηλείας, το Αγρίνιο και το Βόλο ('98) με αριθμό μαθητών που κυμαίνεται από περίπου 70 στα πιο πρόσφατα έως και 500 στα παλαιότερα. Παράλληλα άρχισαν να εμφανίζονται αρκετά συγγράμματα που επιχείρησαν την αποτίμηση των δύο αιώνων ελληνικής μουσικής, παρότι μια αντικειμενική –αποστασιοποιημένη από τα πρόσωπα– ιστορία της Ελληνικής Μουσικής ακόμα αναμένεται.

Το 1980 με τον «Μουσικό Αύγουστο» του Ηρακλείου ο Χατζιδάκις έδωσε και πάλι το σύνθημα για πολιτιστικές εκδηλώσεις εκτός Αθηνών, πρακτική που είχε ανακοπεί από τη χούντα (υπενθυμίζεται ότι το 1965 είχαν πραγματοποιηθεί εκδηλώσεις αμιγώς κλασικής μουσικής σε πενήντα πόλεις ανά την επικράτεια). Το γεγονός ευνοήθηκε και από τις αρχικές εξαγγελίες για αποκέντρωση της κυβέρνησης Παπανδρέου, που ανέλαβε τη διακυβέρνηση το 1981. Το 1985 η πρωτεύουσα έζησε το τελευταίο λαμπερό θερινό Φεστιβάλ αυτού του αιώνα όταν με πρωτοβουλία τής τότε υπουργού Πολιτισμού Μελίνας Μερκούρη εγκαινιάσθηκε από την Αθήνα ο ετήσιος πανευρωπαϊκός θεσμός της «Πολιτιστικής Πρωτεύουσας». Το 1986 η κυβέρνηση προσέφερε άφθονα τα μέσα στην Πάτρα, πατρίδα του τότε πρωθυπουργού, να στήσει ένα δικό της Φεστιβάλ ανταγωνιστικό των Αθηνών, υπό την καλλιτεχνική διεύθυνση του συνθέτη και μετέπειτα υπουργού Πολιτισμού Θάνου Μικρούτσικου. Μέχρι το 1991 φιλοξενήθηκαν στην Πάτρα μερικές από τις πιο αξιόλογες εκδηλώσεις, ωστόσο η έλλειψη υποδομής και σαφούς προσανατολισμού οδήγησαν αμέσως μετά στην παρακμή.

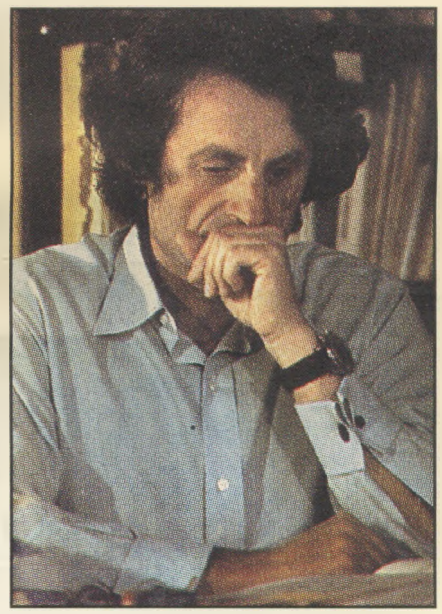

Ο Γιάννης Ξενάκης, εκ των κορυφαίων της παγκόσμιας μουσικής πρωτοπορίας, επηρέασε μέσα από τα έργα του πολλούς Ελληνες συνθέτες.

Καθ' όλη τη δεκαετία ο Χατζιδάκις εξακολουθεί να δραστηριοποιείται, τώρα όμως στον ιδιωτικό τομέα, εκδίδοντας το πολιτιστικό περιοδικό «Το Τέταρτο» και ιδρύοντας τη δισκογραφική εταιρεία «Σείριος». Τελευταίο του πνευματικό παιδί ήταν, το 1989, η «Ορχήστρα των Χρωμάτων» που τάραξε και πάλι το τοπίο της αθηναϊκής μουσικής σκηνής προτείνοντας προγράμματα λιγότερο συμβατικά αλλά ,όχι σπάνια, αγκιστρωμένα σε ιδεώδη παρελθουσών δεκαετιών, τις προτιμήσεις του συνθέτη από τη δεκαετία του '50.

Αν και ενδυναμώνεται με σημαντικούς νέους καλλιτέχνες η Εθνική Λυρική Σκηνή συνεχίζει την δράση της με όλο και λιγότερες εκπλήξεις ή πανελλήνιες «πρώτες» σε ένα θέατρο που παραμένει ακατάλληλο.

Από τη μεταπολίτευση μέχρι σήμερα η πρωτεύουσα δεν διαθέτει σταθερό και αξιόπιστο σύνολο μουσικής δωματίου. Το 1985 εμφανίστηκε το βραχύβιο σεξτέτο «Σύμμολπα» που ολοκλήρωσε τη δραστηριότητά του μόλις 3 χρόνια αργότερα.

Η περισσότερο οργανωμένη μουσική ομάδα της χώρας παραμένει η άλλοτε «μουσική πρωτοπορία» του '60: το 1986 επανέρχεται ιδρύοντας το «Κέντρο Σύγχρονης Μουσικής Ερευνας», που ως σύλλογος υπήρχε από το 1979. Πρόεδρός του είναι η διασημότερη διεθνής ελληνική μορφή, ο Γιάννης Ξενάκης. Από τον μαθητή του, Χάρη Ξανθουδάκη, ιδρύεται το 1989 το «Ινστιτούτο Ερευνας Μουσικής και Ακουστικής» στα πρότυπα του γαλλικού IRCAM. Το 1989 πεθαίνει ο Γιάννης Ανδρέου Παπαϊωάννου, αυτοδίδακτος συνθέτης –όπως θεωρούσε ο ίδιος τον εαυτό του– ταυτόχρονα όμως ο σημαντικότερος παιδαγωγός της μεταπολεμικής περιόδου: μαθητές του υπήρξαν οι περισσότεροι συνθέτες της νεότερης γενιάς.

Σημαντική είναι η συστηματική έναρξη καταγραφής έργων Ελλήνων συνθετών από τη δισκογραφική εταιρεία «Λύρα». Για πρώτη φορά ένα ευρύτερο κοινό αποκτά πρόσβαση σε παρτιτούρες, που σπάνια παίζονται, αποτελούν όμως ουσιαστικό μέρος της αστικής παράδοσης του τόπου.

ΕΜΠΟΡΙΚΗΤΡΑΠΕΖΑ Μπορεί!

Αυτό μετράει πάνω απ' όλα!

Αφήστε τα παιχνίδια και εξασφαλίστε το μέλλον.

ΤΡΑΠΕΖΟΑΣΦΑΛΕΙΕΣ
VALUEPLUS
ΕΠΕΝΔΥΣΗ & ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΜΑΖΙ
Η ΩΡΙΜΗ ΕΠΕΝΔΥΣΗ

Πριν κάνουμε οικογένεια, βλέπαμε τη ζωή σαν παιχνίδι. Μας άρεσε να ρισκάρουμε. Τώρα όμως ωριμάσαμε... Κάνουμε τις επιλογές μας με γνώμονα την ασφάλεια και σχεδιάζουμε ένα σίγουρο μέλλον για την οικογένειά μας. Αυτό το μέλλον εξασφαλίζουμε επιλέγοντας τα τραπεζοασφαλιστικά προγράμματα VALUE PLUS της ΕΜΠΟΡΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ.

Τα VALUE PLUS είναι τα μόνα που από 10.000 δρχ. το μήνα, συνδυάζουν τις ελκυστικές αποδόσεις των αμοιβαίων κεφαλαίων με ασφάλεια ζωής. Υπάρχουν 6 διαφορετικού επενδυτικού χαρακτήρα προγράμματα, που σας προσφέρουν πλήρη ενημέρωση και μεγάλη ευελιξία. Η επιλογή ενός VALUE PLUS είναι ιδανική για σας που που αξιολογείτε και προγραμματίζετε σωστά. Αφήστε λοιπόν τα παιχνίδια και εξασφαλίστε ένα σίγουρο και άνετο μέλλον για εσάς και την οικογένειά σας.

Τραπεζοασφαλιστικά προγράμματα VALUE PLUS από την ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ. Η ΩΡΙΜΗ ΕΠΕΝΔΥΣΗ.

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ
Μπορεί!

www.combank.gr

ΤΑ ΑΜΟΙΒΑΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΔΕΝ ΕΧΟΥΝ ΕΓΓΥΗΜΕΝΗ ΑΠΟΔΟΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΕΣ ΑΠΟΔΟΣΕΙΣ ΔΕΝ ΔΙΑΣΦΑΛΙΖΟΥΝ ΤΙΣ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΕΣ